

**T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**15. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN
ADNÎ, AVNÎ, CEM SULTAN, MİHRÎ HATUN VE
CEMALÎ'DE AYET VE HADİS İKTİBASLARI**

REMZİ AĞZIKARA

EYLÜL - 2016

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**15. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN
ADNÎ, AVNÎ, CEM SULTAN, MİHRÎ HATUN VE
CEMALÎ'DE AYET VE HADİS İKTİBASLARI**

REMZİ AĞZIKARA

TEZ DANIŞMANI:
Yrd. Doç. Dr. NİYAZİ ADIGÜZEL

EYLÜL - 2016

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum

Remzi AĞZIKARA

01.09.2016

ÖZ

15. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN ADNÎ, AVNÎ, CEM SULTAN, MİHRÎ HATUN VE CEMALÎ'DE AYET VE HADİS İKTİBASLARI

AĞZIKARA, Remzi

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Niyazi ADIGÜZEL

EYLÜL 2016

Yapmış olduğumuz bu çalışmada 15. yüzyılda yaşamış olan beş divan şairinin Türkçe divanlarındaki şiirleri, ayet ve hadis iktibasları yönünden incelenmiştir. Bu şairlerden üçü devlet adamı, biri kadın şair, biri de klasik bir divan şairidir.

Çalışmanın giriş bölümünde İslamiyet etkisinde gelişen Türk edebiyatı tarihi hakkında genel hatlarıyla bilgi verilmiştir. Bu dönem incelenirken din olgusuna dikkat çekilmiştir. Birinci bölümde edebiyat-din ilişkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise incelenen beş şairin biyografisi ve Türkçe divanlarında geçen ayet ve hadis iktibâsları verilmiştir. Çalışmamızın konusu olan beyitler teker teker açıklanmış, daha sonra bu beyitlerde geçen ayet ve hadisler üzerinde durulmuştur. İncelenen ayet ve hadislerin açıklamasının bir kısmı beytin açıklaması içerisinde, bir kısmı da dipnotta verilmiştir. Beyitler açıklanırken beyitte geçen ayet veya hadisin şiirde asıl manasında kullanılıp kullanılmadığı incelemenin yanında belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İktibas, Ayet, Hadis, Din, Divan şiiri.

ABSTRACT

THE QUATATIONS OF AYET AND HADIS in
15th CENTURY DİVAN POETS
ADNÎ, AVNÎ, CEM SULTAN, MİHRÎ HATUN and CEMALÎ

AĞZIKARA, Remzi

Master of Arts, Turkish Language And Literature

Supervisor: Assistant Professor Niyazi ADIGÜZEL

September 2016

In this work I have examined about the poems of five divan poets who lived in 15th century in the aspect of ayah and hadith quotations. Three of these poets are statesman, one of them is a woman poet and the other one is a classical divan poet who is not very famous.

In the introduction part of the work we have given information about Turkish Literature History that had improved under the impact of Islam without detail. While investigating these periods the phenomenon of religion was emphasized. In the first section the relation between literature and religion and the relation between Islam and divan Poetry were analysed in the aspect of their impacts on each other. However; in the second section the biographies of these poets and the ayah and hadith quotations of them that pass in their Turkish divans were investigated. The couplets that are the subject of our work are explained one by one and then the ayahs and hadithes which took place in those couplets were analyzed. Some of the explanations of ayets and hadisses were given in the couplets analyzed and some of the explanations were given in the footnote. While explaining the ayahs and hadisses in the couplets whether their real meaning was used or not was stated in the explanation.

Key Words: Quatation, Ayah, Hadith, Religion, Classical Turkish poetry.

ÖNSÖZ

İnsanların yaşamış olduğu dünyada onları etkileyen en önemli unsurlardan biri de dindir. Türk edebiyatında da dinin etkisi fazlasıyla görülmektedir. İslamiyetin kabulüyle, İslamiyet'ten etkilenen şairler eserlerinde İslam dininin kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'den gerek konu gerekse iktibas yönünden istifade etmişlerdir. Böylece Kur'ân-ı Kerim divan şiirinin en önemli kaynaklarından biri haline gelmiştir. Diğer bir önemli kaynak ise İslam dininin ikinci kaynağı olan Hz. Muhammed'in (sav) sözleridir. Bu iki önemli kaynak divan şiirinde iktibas ve telmih yoluyla fazlaca kullanılmıştır.

İslami dönem Türk şiirinin büyük bir kısmını oluşturan divan şiirinde ayetlerin ve hadislerin açık veya dolaylı yolla kullanıldığı aşikâr bir şekilde görülmektedir. Çalışmamızda 15. yüzyıl divan şairlerinden Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mihrî Hâtun ve Cemâli mahlaslı şairler incelenerek bu şairlerin Türkçe divanlarındaki ayet ve hadis kullanımları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Böylece değişik özelliklere sahip beş şairden hareketle divan şiirinde ayet ve hadis kullanımı hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Birinci bölümde dinin edebiyat ve halk üzerindeki tesiri incelenmiştir. Dinin halk üzerindeki tesiri incelenirken edebiyattaki izlerinden hareket edilerek ele alınmıştır. Daha sonra İslamiyetin divan şiiri için önemi ve ayet ve hadislerin divan şiirinde iktibas ve telmih yoluyla kullanımı izah edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise divanlarını incelediğimiz şairlerin biyografileri ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, Türkçe divanlarında iktibâs ve telmih yoluyla geçen ayet ve hadislerin değerlendirmesi yapılmıştır. Ele alınan beyitler divandaki sırasına göre dizilmiştir. Tez başlığı konu olarak her ne kadar iktibasları içine alsada çalışmamızda divanlarda ayet ve hadislere yapılan telmihlere de yer verilmiştir. Nedeni ise telmih ve iktibasın birbirine yakın bir sanat olması ve arasındaki farkı bir nebze olsun görmek için birtakım telmihler tezimizde yer almıştır. Beyitler incelenirken öncelikle açıklama yapılmış sonrasında ise beyitte geçen iktibas ve telmihler

gösterilerek iktibas ve telmihlerin hakkında bilgi verilmiştir. Beyitte kullanılan iktibas ve telmihleri ayırt etmek için italik yazı kullanılmıştır.

İncelenen divanlara bakıldığında İslam dininin Türk edebiyatına özellikle de divan şiirine ne kadar çok etki ettiği görülmüştür. Divan şiirinin gelişmekte olduğu 15. yüzyılda bile ayet ve hadislerin bilinçli bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Benzer kullanımındaki ayet ve hadislerin sadece biri alınıp diğerleri dipnotta belirtilmiştir.

Hem lisans hem de yüksek lisan eğitimimin her aşamasında bana göstermiş olduğu ilgi ve samimiyetten dolayı danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Niyazi ADIGÜZEL'e, bilgilerinden istifade ettiğim bölümümüzün değerli hocalarıyla çalışmamda büyük yardımını gördüğüm değerli arkadaşlarıma ve her daim dualarını ve desteklerini benden esirgemeyen anneme ve babama teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Kırklareli-2016
Remzi AĞZIKARA

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ	1
DİN VE EDEBİYAT	7
1.1 EDEBİYAT - DİN İLİŞKİSİ	7
1.2 İSLAMİYETİN DİVAN EDEBİYATINA ETKİSİ	9
1.3 DİVAN EDEBİYATININ KAYNAKLARI.....	11
1.3.1 Divan Şiirinde Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîf.....	13
1.4 İKTİBÂS	16
1.5 TELMİH	18
15. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN ADNÎ, AVNÎ, CEM SULTAN, MİHRÎ	
HÂTUN VE CEMÂLÎ'DE AYET VE HADİS İKTİBASLARI.....	21
2.1 ADNÎ	22
2.1.1 Hayatı.....	22
2.1.2 Edebi kişiliği	22
2.1.3 Eserleri.....	23
2.1.4 Adnî Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi	23
2.1.5 Adnî Divanında Ayet ve Hadis İktibasları	24
2.2 AVNÎ	28
2.2.1 Hayatı.....	28
2.2.2 Edebi kişiliği	28
2.2.3 Eserleri.....	29
2.2.4 Avnî Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi	30
2.2.5 Avnî Divanında Ayet ve Hadis İktibasları	30
2.3 CEM SULTAN.....	37
2.3.1 Hayatı.....	37
2.3.2 Edebi kişiliği	38
2.3.3 Eserleri.....	38
2.3.4 Cem Sultan Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi	38
2.3.5 Cem Sultan Divanında Ayet ve Hadis İktibasları	40

2.4	MIHRÎ HÂTUN	63
2.4.1	Hayatı.....	63
2.4.2	Edebî kişiliği	63
2.4.3	Eserleri	64
2.4.4	Mihri Hâton Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi	64
2.4.5	Mihri Hâton Divanında Ayet ve Hadis İktibasları	66
2.5	CEMÂLÎ	90
2.5.1	Hayatı.....	90
2.5.2	Edebî kişiliği	90
2.5.3	Eserleri	91
2.5.4	Cemâlî Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi	92
2.5.5	Cemâlî Divanında Ayet ve Hadis İktibasları	92

SONUÇ 101

KAYNAKÇA 115

TABLÖLAR

Tablo 1: Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mihrî Hatun ve Cemalî'nin divanlarında iktibas, telmih ve surelerin kullanımı	108
--	-----

KISALTMALAR

AD	: Adnî Divanı
a.s.	: aleyhi's-selam
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
CD	: Cemâlî Divânı
CSD	: Cem Sultan Divan'ı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
g.	: gazel
hz.	: hazretleri
k.	: kaside
KK.	: Kıt'a-i Kebîre
MD	: Mihri Hatun Divan'ı
s.	: sayfa
ss.	: sayfadan sayfaya
sav	: sall'allahu aleyhi ve sellem
TAZ.	: Tazarru'nâme
vb.	: ve benzerleri
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

Edebiyat; din, sosyoloji, sanat, siyaset vb. ilim dallarıyla hep iç içe gelişmiştir. Bu sebeple edebiyat tarihi incelenirken din, sosyoloji, siyaset vb. ilimler de göz önünde bulundurularak incelenmelidir. Edebiyatın diğer ilim dallarıyla birlikte incelenmesi edebiyatın aydınlatılmasına ve edebiyata açıklık getirilmesine daima yardımcı olmuştur.

Türk edebiyatı muhtelif şahıslar tarafından din, sosyoloji, siyaset vb. ilimlerle olan ilişkisi göz önüne alınarak tasnif edilmiştir. Bir edebiyatın tasnif edilmesi o edebiyatı oluşturan kişileri derinden etkileyen olayların yaşanmasıyla gerçekleşir. İnsanların yaşayışını derinden etkileyen olayları dikkate alarak Türk edebiyatını tasnif eden kişilerden biri de M. Fuad KÖPRÜLÜ'dür.

KÖPRÜLÜ'nün yapmış olduğu Türk edebiyatı tarihinin tasnifinde Türkleri derinden etkileyen olayların dönüm noktası alındığı görülmektedir. Bu tasnif Türkleri yaşayış ve düşünce olarak değiştiren İslamiyetin kabulü ve Avrupa medeniyetinin Türkler üzerindeki etkisi göz önüne alınarak oluşturulmuştur. KÖPRÜLÜ'nün Türk Edebiyatı Tarihi¹ taksimi şu şekildedir:

1. İslamiyetten Evvel Türk Edebiyatı
2. İslam Medeniyeti Tesiri Altında Türk Edebiyatı
3. Avrupa Medeniyeti Tesiri Altında Türk Edebiyatı

Çalışmamız 15. yüzyılda divan şairlerinden Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mihrî Hâtun ve Cemâlî'nin Türkçe divanlarındaki ayet ve hadis iktibasları, telmihleri ve sure adları ile sınırlıdır. Bir toplumda herhangi bir olgunun etkisini görmek için o toplumun devlet ve devlet adamlarına bakarak görmek mümkün olabilir. Bu sebepten dolayı divanlarda ayet ve hadislerin etkisini ve kullanımını görmek için 15. yy. divan şairi devlet adamlarından

---

¹ M. Fuad KÖPRÜLÜ, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ, 2003, s.30

Adnî, Avnî ve Cem Sultan seçilmiştir. Bu durumu kadın şairlerde görmek için 15. yy. divan şairi kadın şairlerden Mihrî Hâtun seçilmiştir. Klasik bir divan şairinde görmek için de 15. yy. divan şairlerinden Cemâlî seçilmiştir. Bu şairleri seçmemizdeki diğer sebep ise çalışmamızla alakalı divan şiirinin tamamını kapsayan bir çalışma² yapılmış olup 15. yy'de dikkat çeken şairler bu çalışmada konu edildiğinden dolayı çalışmamıza alınmamıştır. Bundan dolayı bu şairler seçilmiştir. Çalışmamızın konusu gereği İslam medeniyeti tesiri altında gelişen Türk edebiyatlarındaki dinin etkisi hakkında inceleme bölümünden önce kısa bilgi verilecektir.

*İslamiyet Medeniyeti Tesiri Altında Gelişen Türk Edebiyatı*³; Bu dönem Türk edebiyatı Türklerin islamiyeti kabulüyle başlamıştır. İslamiyet Türklerin yaşamında büyük değişiklikler meydana getirmiş olup bunlardan biri de edebiyat alanında olmuştur. İslamiyeti önce Fars milletinden daha sonra Arap milletinden öğrenen Türkler; bu milletlerin oluşturmuş olduğu ortak bir edebiyattan etkilenmiştir. İslamiyet öncesi sanat ve söyleyiş yönünden daha basit bir edebiyata sahip olan Türkler; sanatlı, ihtişamlı Arap ve Fars edebiyatını tanıdıktan sonra bu edebiyatlardan etkilenmemesi mümkün olmamıştır. Bu hususta M. Fuad Köprülü *Türk Edebiyatı Tarihi*'nde şu değerlendirmeyi yapar:

İslamiyetten evvel kavmî bir takım hususiyetlere malik olan Arap Edebiyatı “Sasaniler” devrindeki İran Edebiyatı, “Tu-kiie”ler zamanındaki Türk Edebiyatı birbirinden pek derin farkla ayrılıyordu. Hâlbuki İslamiyetten sonra, Arap edebiyatı başka medeniyetlerle ve mesela İran’la temas neticesinde eski çöl edebiyatından çok farklı bir hale geldiği gibi, Arap istilasından yüzyıllarca sonra meydana çıkabilen İslâmî İran edebiyatı da, birçok bakımlardan, İslâmî Arap edebiyatına benzedi. Türkler, İslamiyet dairesine lâyıkiyla girdikleri sırada, Arap ve

---

² Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Lafzî Ayet ve Hadis İktibasları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2013.

³ Bu mevzuda işlenen kaynaklar: KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi* s.99; PEKOLCAY, Necla. *İslami Türk Edebiyatı I*, İstanbul: Kitabevi, 1996, ss. 175-184.

Acem'lerin müşterek mahsulü olarak "Klasik bir edebiyat" ve ona dayalı bir takım umumî "edebiyat esasları" tekerrür etmişti⁴.

Yukarıda klasik bir edebiyat olarak adlandırılan bu edebiyat İslam çerçevesine girmekle birlikte İslami bir hüviyet kazanmaya başlamıştır. Bu dönem eserlerinde İslamiyetin etkisi fazlaca görülmekte olup bu dönemde yazılan eserler hakkında çeşitli tasnifler yapılmıştır.

İslami dönem Türk edebiyatı ilk mahsüllerinde İslam etkisi rahatlıkla görülmektedir. Şöyleki bu eserler arasında İslam etkisi görülenler hakkında kısaca malumat vereceğiz.

Kutadgu Bilig; eser Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından yazılmıştır. Yusuf, devlet ricali olan asil bir ailenin oğlu idi, birçok ilime vakıf olup Arapça ve Farsçayı öğrenmiş bir kimsedir. İlim, irfan ve milli şuur sahibi olan Yusuf eserini oluştururken gerek milli gerek dini hassasiyetini korumuştur. Kutluluk saadet bilgisi anlamına gelen eser milli ve manevi değerler göz önüne alınarak yabancı kelimelerden uzak güzel bir Türkçe ile yazılmıştır. Bir öğüt kitabı sayabileceğimiz eser devleti ele alarak hem devletin ıslahı hemde hemde halkın ıslahı için öğütlerde bulunmuştur. Şair bunu yaparken dini ve milli değerleri gayet iyi kullanmıştır. Şöyleki şair bu eserinde aşağıda verdiğimiz beyitte Kur'ân-ı kerim'den Şura/19 ve Zâriyât/58 ayetlerine telmihte bulunduğunu görmekteyiz.

3718 törütti kalın bod bu sansız tirig
tirilgü birür kodmaz açın birig

(*Sonsuz varlıkları ve sayısız canlıları o yarattı; bunların hepsine rızkını verir, hiçbirini aç bırakmaz.*)⁵

Atebetü'l Hakayık; bu eser XI. Asrın sonları ile XII. asrın başlarında yaşamış olup doğum ve vefat tarihleri hakkında kesin kayıtlara ulaşamadığımız Edip Ahmet Yükneki tarafından yazılmıştır. Edip Ahmet Arapçayı ve Farsçayı iyi bilen ve İslam ilimlerini tahsil etmiş bir kimsedir.

---

⁴Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi* s.99

⁵ O. Cemal BAYAR *Kutadgu Bilig'de Ayet ve Hadisler* Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi International Journal of Social and Economic Sciences 1 (1): ss. 105-118, 2011 s.106

Eser aruzun Fe’ulün fe’ulün fe’ulün fe’ul kalıbıyla yazılmış olup 102 dörtlükten müteşekkildir. Hakikatlerin eşiği anlamına gelen eserin konusu dini ve manevi hal üzerine kurulmuş olup tasavvufi bir hava ile nasihat niteliğindedir. Şair öğüt verirken Kur’ân-ı kerim ve hadis-i şeriften gereğince faydalanmıştır. Bu duruma örnek olarak şu beyti verebiliriz.

Şairin Kur’an-ı kerim’de Rahmân, 55/25-26 suresine telmihte bulunduğu görülmüştür.

Bekasız erür bu ajun lezzeti

Keçer yıl keçer teg meze müddeti

Yigit koca bolur yangı eskirür

Kavi erse kamlur kaçar kuvveti

(Bu dünya lezzeti baki değildir. Zevk müddeti, yel geçer gibi geçer.

Genç, ihtiyarlar ve yeni, eskir; kuvvetli çöker, kuvveti gider.)⁶

Divan-ı Hikmet⁷; eser mutasavvıf Türk şairlerinden, Anadolu tasavvufunun oluşmasında büyük etkisi olan XI. asrın sonları ile XII. asrın ortalarına kadar yaşayan Ahmed Yesevi’nin şiirlerinden oluşturulmuştur. Hoca Ahmed İslam dinini ve ahlakını aşlamak için şiir yoluyla hikmetli sözler söylemiştir. Bu şiirler zamanla müridleri tarafından toplanarak bir divan haline getirilmiştir. Böylece bu eser ortaya çıkmıştır. Hoca Ahmed’in nasihat niteliğindeki bu şiirleri daha sade bir dille söylenmiştir. Çünkü bu şiirler aracılığı ile din ve ahlakını yayma amacını güdüyordu. Böyle olunca bu eserde Kur’ân-ı kerim ve hadis-i şeriften alıntılar, telmihler ve izler görülmektedir.

Aşağıda Divan-ı Hikmetten aldığımız bir örnekte Hz. Allah’ın yaratması ile alakalı ayetlere telmihte bulunulmuştur.

Taâlallah zihî ma’ni sin yaratting cism ü cânı

---

⁶ Âdem ÇATAK, *Atebetü’l-hakayık’ta Dünya Algısı*, Ankara: Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 1177-1202.

⁷ KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966.

Kullık kılsam tūni kūni mingē sin ok kirek sin⁸

(Allah'ım! Ne güzel anlam ki, cisim ve canı sen yarattın. Gece gündüz sana kulluk etmek isterim. Bana sen gereksin.)

*Klasik - Divan Edebiyatı*⁹; divan edebiyatı, Arap ve Fars edebiyatı gelenekleri üzerine kurulmuş olup bir süre taklit aşamasında devam eden daha sonra Türk milletine has bir edebiyat haline gelen bir edebiyattır. Divan edebiyatı manzum ve mensur eserlerden mürekkep olup daha çok manzum eserler öne çıkmaktadır.

Divan şiirinin kaynaklarından ve divan şiirine yön veren amillerden biri de İslamiyettir. Tevhid, münacaat, nat gibi türlere İslamiyet doğrudan etki etmiştir. İslamiyetin etkisiyle divan edebiyatında Ramazaniyye ve bayramiyye gibi yeni şiir alanları meydana gelmiştir. Böylece İslamiyetin divan şiirinde yeni tür ve alanlar oluşturduğunu görmüş oluruz.

İslamiyetin divan şiirine daha çok Kur'ân-ı Kerime ve hadis yoluyla doğrudan ve dolaylı olarak etki ettiği kaynaklarda geçmektedir. İslamiyetin divan edebiyatına ve şiirine etkisi ileriki bölümlerde daha tafsilatlı verilecektir.

---

⁸ Kemal ERASLAN, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 320

⁹ Geniş bilgi için bkz. Mehmed ÇAVUŞOĞLU, *Divan Şiiri, Türk Dili [Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)]*, C. LII, S. 415, 416, 417. (1986), ss. 1-17; AKÜN, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı", *DİA*, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, s. 389

1. BÖLÜM

DİN VE EDEBİYAT

1.1 Edebiyat - Din İlişkisi

Edebiyat; kişinin kendisini, duygu ve düşüncelerini içten, etkileyici ve edebi bir şekilde anlatma sanatıdır diyebiliriz. Din ise Allah'ın peygamberler aracılığı ile kullarına gönderdiği ilahi bir kanun olmakla beraber insanların iç âlemine hitap eden, insanlara faydası olan, onların mutlu olmasını sağlayan ve mutlakiyet isteyen bir inanç sistemidir¹⁰. Dinin bu tanımından yola çıkarak insanların yaşamına etki ettiği anlaşılmaktadır.

Edebiyatın önemli türlerinden biri de şiidir. Çünkü insanlar duygu ve düşüncelerini en eski çağdan beri şiirle ifade etmişlerdir. Şiirin yaşı din kadar eski olup şiirin doğuş yeri din olarak kabul edilir. Şiir en eski çağlarda sadece dini ayinleri icra etmek için kullanılan bir tür olup daha sonra dini hüviyetini kaybederek ayrılmıştır¹¹. Din-şiir ilişkisini M. Fuad KÖPRÜLÜ şu şekilde anlatmıştır.

Güzel sanatlar ismi altında toplanan şiir, musiki, heykeltıraşî, resim mimarî, raks önce dinden yani dinî ayinlerden doğmuş, uzun müddet tamamıyla dinî bir mahiyette kalmıştır. İnsan cemiyetlerinde insanlığın zihnî faaliyeti yavaş yavaş dinî şekillerden lâdinî=dindışı şekillere geçerek dinî ayinler daha sonra dindışı oyunlar mahiyetini alır ve itikadları doğuran faaliyet, san'at eserlerini de vücûda getirir¹².

İnsanoğlu, gerek duygu ve düşüncelerini ifade etmek gerek dinle ilgili öğretileri yaymak için edebiyatı bir araç olarak kullanmıştır. Bunun örneklerine İslamiyet öncesi Türk edebiyatı ve İslamî devir Türk

---

¹⁰ Abdurrahman, KÜÇÜK. Günay TÜMER. *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997, ss. 5-8; Fazilet Neşriyat ve Tic. A.Ş., *Resimli Muhtasar İlmihal*, İstanbul: Fazilet Yayınları, 2014, s. 11; Ömer Nasuhi BİLMEN, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: 2013, s. 19.

¹¹ M. Fuad, KÖPRÜLÜ. *Türk Edebiyatı Tarihi* s. 92

¹² M. Fuad, KÖPRÜLÜ. *Türk Edebiyatı Tarihi* s. 93

edebiyatında sıklıkla rastlanmaktadır. İslâmiyetten önce Uygurlar döneminde insanlara Allah'ın sıfatları edebi bir tür olan şiirle aktarılmıştır.

tang tengri
yıdlig yıparlıg
yaruklug yaşuklug
tang tengri
tang tengri

Tan Tanrı,
güzel kokulu, misk kokulu,
parıltılı, ışıltılı
Tan Tanrı!
Tan Tanrı!¹³

İslamiyet devri Türk edebiyatında islamî düşünce, unsur ve kanunların edebiyat aracılığıyla verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemde sanatçılardan bazılarının edebiyatı islamî düşünceyi yaymak için kullandıkları bazen de İslam'a dair kaynakları kendi duygu ve düşüncelerini desteklemek için kullandıkları görülmüştür. Kırk hadis tercümeleri ve İslam dinin etkisiyle meydana gelen mazmunları örnek verebiliriz. Aşağıda verilen şiirde “Mü'min mü'minin kardeşidir¹⁴.” hadis-i şerifi şiir yoluyla şu şekilde tercüme edilmiştir:

Hüsn-i hulk ile dâyim ülfet kıl
Ehl-i îmâna olmagıl nâşî
Dünyede çünkü oldı mü'minler
Biri birisiniñ karındaşı¹⁵

Aşağıda verilen beyitte şairin ayet vasıtasıyla kendi düşüncesini kuvvetlendirdiği görülmektedir.

---

¹³ Reşit Rahmeti ARAT, *Eski Türk Şiiri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007, ss. 8-9

¹⁴ Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58

¹⁵ Kamil Ali GIYNAŞ, “Hilâlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* s. Volume 7/1 Winter, 2012, ss. 1133-1157.

Bir demde bin ölüye hâyât-ı ebed verir

Kevser lebüne Hak ne kerâmet verüp-durur¹⁶ (Adnî g. 33/5)

1.2 İslamiyetin Divan Edebiyatına Etkisi¹⁷

Türkler İslamiyeti kabul ettikten sonra hayatlarının birçok alanında İslamiyetin etkisiyle değişiklikler yaşamaya başlamışlardır. Bu değişikliklerden biri de kuşkusuz edebiyat alanında yaşanmıştır. Edebiyat alanında yaşanan bu değişikliklerin ilk örneklerini Divan-ı Hikmet ve Kutadgu Bilig adlı eserlerde görmekteyiz.

Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte Fars ve Arap kültürü Türk edebiyatında yer edinmeye başlanmıştır. Özellikle Fars ve Arap edebiyatında bulunan birçok şiir şekli Türk edebiyatına girmiş ve Türk edebiyat tarihinde Divan edebiyatı diye adlandırabileceğimiz bir devre oluşturmuştur.

Divan edebiyatında şairler duygu ve düşüncelerini ifade ederken çeşitli kalıplara başvurmuşlardır. Bunlardan biri de mazmunlardır. Nitekim bu mazmunların bir kısmı ayet ve hadis yoluyla oluşmuştur. Bu minval üzerine ayet ve hadisler de artık divan şiirinde yerini almıştır.

Ayet ve hadislerde peygamber kıssaları, sosyal olaylar, hukuk kuralları, doğa olayları vb. konular geçmektedir. Bu sebeple şairler bu konular ile alakalı şiirler yazarken ilgili ayet ve hadislerden telmih ve iktibas yönüyle faydalanmıştır. Bu sayede şiir tebliğ ve öğretme görevini üstlenmiş olup şiirin muhteva yönünden gelişmesini sağlamıştır. Aşağıda verilen örnek beyitler bu duruma örnek teşkil edebilir. İlgili beyitlerle alakalı malumat inceleme bölümünde verilmiştir.

Düşüñ var iken lü'lü'ü mercānı n'iderler

La'lüñ var iken çeşme-i hayvānı gerekmez (MD.g.61/3)

Hat ki haddinde ol nigâr yazar

Tûlicü'l-leyle fi'n-nehâr yazar (g. CVIII/1)

¹⁶ Beyitle alakalı açıklamalar inceleme bölümünde verilmiştir.

¹⁷ Âgah Sırrı LEVEND, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, ss. 13-15.

Mihri Hatun aşağıdaki Şiirinde Kur'an'da geçen İbrahim(a.s) kıssasına telmihte bulunmuştur.

Nâr-ı Nemrûd itmedi aña zarar

Oldı ol mel'un görüp zîr ü zeber (TAZ IX / 14)

Ayet ve hadislerden telmih yoluyla faydalanılabileceği gibi iktibas yoluyla da faydalanılmıştır. Mihri Hatun aşağıdaki Şiirinde ayetten iktibas yönüyle faydalandığı görülmüştür.

Gamzesi tigin çeküp kasduma ol yâr-ı kadîm

Kasd-ı bismil kılsa *bismi'l-lâhi'r-rahmâni'rrahîm* (MD g. CCXVIII/1)

Ayet ve hadislerin Şiirlerde iktibas ve telmih yoluyla kullanımıyla birlikte Şiirin doğrudan ayet veya hadisi açıklama görevinde kullanıldığı görülmüştür. Bunun rnekleri ise Türk edebiyatında kırk hadis tercmlerinde görülür. Aşağıdaki Şiir buna örnek teşkil etmektedir.

'Men sallâ 'alâ vâhidetin salla'llâhü te'âlâ 'aleyhi 'âşran'

Salavâtı diliñden eyleme dr

Ki nebî etdi va'de-i hasene

Didi Allâh eyler on salavât

Baña bir kerre tasliye edene ¹⁸

Türk edebiyatında hadis tercümelerinin kırk hadis üzerine yapılmasının nedeni ise Hz. Peygamber'in(a.s) bir hadisinde "Kim kırk hadis ezberlerse, Allah onu fakihler ve âlimler topluluğuyla diriltir¹⁹" Şeklinde buyurmasıdır. Böylece Türk edebiyatında kırk hadis tercümeleri adı altında bir bölüm oluşmuştur.

¹⁸ GIYNAŞ, *Kırk Hadis Tercümesi*, ss. 1147-1148.

¹⁹ Keşfu'l-hafa, 2: 246.

1.3 Divan Edebiyatının Kaynakları²⁰

Türk edebiyatı, Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte farklılıklar yaşamaya başlamıştır. Bu farklılıklardan biri de İslami dönem Türk edebiyatı kısımlarından olan divan edebiyatıdır. Şöyleki divan edebiyatı içerisinde İslamiyetin etkisi, Arap ve Fars milletlerinin etkisi hayli bir şekilde görülmektedir. Konumuz başlığı itibariyle kaynaklarını incelemiş olduğumuz bir edebiyatın kaynaklarını incelemeden önce ne olduğunu veya kısa bir tarifini vermek yerinde olacaktır. Divan edebiyatı hakkında yapılan çeşitli tariflerden biri şudur.

Türk edebiyatının umumi gelişimi içinde, nazarî ve estetik esaslarını İslâmî kültürden alarak meydana gelen ve özellikle örnek kabul ettiği Fars edebiyatının her yönden kuvvetli ve sürekli tesiri altında şekillenip belirgin örneklerini vermeye başladığı XIII. yüzyıl sonlarından, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, bünyesini sarsıcı ve zayıflatıcı bir tepki ve değişikliğe uğramadan Arapça-Farsça kelimelerin geniş ölçüde yer aldığı bir dille varlığını altı asır sürdürmüş bir edebiyat geleneğidir²¹.

Divan edebiyatı mensur ve manzum eserlerden oluşmuş bir edebiyattır. Şairler şiirlerini divan adını verdikleri bir mecmuada topladıklarından dolayı divan edebiyatı, adını bu mecmuaya verdikleri isimden almıştır. Divan edebiyatı mensur ve manzum eserlerden oluşmakla beraber ağırlıklı olarak manzum eserlerden meydana gelmiştir. Bu manzum eserler verilirken tarihten, sosyal olaylardan, dinden, psikolojiden, tabiatten vb. ilim ve kaynaklardan ilham alınmıştır.

Âgâh Sırrı Levend divan edebiyatının kaynaklarını şu başlıklar altında toplayarak sistemleştirmiştir.²²

1. Tasavvuf, Din ve Felsefe:

²⁰ Bu başlık için yararlanılan kaynaklar: Kaplan ÜSTÜNER, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, ss. 1-6; Âgâh Sırrı LEVEND, *Divan Edebiyatı*; ss. 103-108.

²¹ AKÜN, Ömer Faruk. *Divan Edebiyatı*, s. 389.

²² Geniş bilgi için bkz. Âgâh Sırrı LEVEND, *Divan Edebiyatı*; ss. 15-16.

Tasavvuf – muhtelif tarikatlar – Hurufilik – Bektaşilik – şer’i akaidler – kelam – hikmet-i kadime – Allah ve kâinat.

2. İman ve İtikat:

Kur’an – hadis –enbiya kıssaları – mucizeler.

3. Tarih ve Esatir:

Tarihi şahsiyetler - efsanevi kahramanlar - efsaneler - rivayetler.

4. Batıl ve Hakiki Bilgiler:

Kimya - simya - nücüm - ziyirçe - remil - sihir ve tılsım - kıyafet – musiki - diğer ilimler.

5. Hayat:

Hayat ve edebiyat - ramazan - bayram - hamam - düğünler - merasimler - zamaneden şikâyetler.

6. Bezm-ü Rezm:

Bezm - işret aletleri - rezm - cenk aletleri - atlar.

7. Hadiseler:

Tarihi hadiseler - tarihler - hadiselerden ilhamlar.

8. Adet ve Ahlak:

I

Sihhat - ilm ve san'at - madde ve tabi at - inanmalar - .bazı adetler.

9. Adet ve Ahlak:

II

Darbimeseller - tabirler.

10. San'at ve Güzellik Telakkisi:

San'at ve tasannu' - edebi san'atlar - güzel nedir?

11. Diğer Hususiyetler:

Hiciv ve mizah - meth ve fahr - tazallüm - rind ve zahid – muamma ve lügaz.

Divan edebiyatının kaynakları bu şekilde tasnif edilmiş olup konumuz gereği bu kaynaklardan Kur’ân-ı Kerim ve hadisi ele alıp inceleyeceğiz. Divan şiirinde bu iki kaynağın önemini anlamak için Âgah Sırrı Levend’in şu sözü yerinde olacaktır.“Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki

içinde Kur'an'dan bir ayet, Peygamber hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın”²³.

1.3.1 *Divan Şiirinde Kur'ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şerîf*²⁴

Kur'ân-ı Kerim; Hz. Allah'ın kullarına emir ve yasaklarını tebliğ etmek üzere rasulü Hz. Muhammed (sav)'e gönderdiği bir kitaptır.

Kur'ân-ı Kerim divan şiirinin önemli kaynaklarından biridir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, divan şiirine şekil, muhteva, belağat, hatta bazı türlerin çıkmasına kadar birçok yönüyle kaynaklık etmiştir. Bu yönüyle şairlerin ilham aldıkları temel kaynaklardan biri haline gelmiştir. Kur'ân-ı Kerim'e divan şiirinde lafzi yönden ve mana yönünden rastlamak mümkündür.

Kur'ân-ı Kerim'in divan şiirine hem tür yönünden hemde muhteva yönünden yeni şiir alanları oluşturmuştur. Bunlara bayramiyye (îdiyye), ramazaniyye ve miraciyye örnek olarak gösterilebilir. Kur'ân-ı Kerim, edebiyatta tevhit, nat ve munacat türünde yazılan şiirlerin gelişmesine ve muhteva yönünden zenginleşmesine sebep olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim, divan şiirinde iktibas ve telmih sanatının oluşmasına ve gelişmesine fayda sağlamıştır. Ayrıca bu sanatlar divan şiirinde Kur'ân-ı Kerim'in bazı unsurlarının kalıplaşmasına vesile olmuştur.

Halk arasında en güzel ve faydalı bir varlık olarak kabul edilen Kur'ân-ı Kerim, aynı şekilde divan şiirinde de yerini bulmuştur. Kur'ân-ı Kerim

---

²³ LEVEND, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara: 1984, s. 24.

²⁴ Bu başlık için yararlanılan kaynaklar: KELEŞ, Reyhan. *Divan Şiirinde Lafzî Ayet ve Hadis İktibasları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2013, ss.1-4; UZUN, Mustafa. “Kur'an: Edebiyat”, *DİA*, C. 24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002 ss. 414-417; BAYAR, O. Cemal. Kutadgu Bilig'de Ayet ve Hadisler, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, s. 1, 2011, ss. 105-118; KUZUBAŞ, Muhammet. “Hadis-i Şeriflerin Divan Şiirindeki Yeri”, *Yedi İklim Dergisi*, Mayıs Ayı Özel Sayısı, İstanbul: 2006: ss. 127-136; ÇELİK, Nilüfer. Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda Geçen Ayet ve Yorumları, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 6, 2001, ss. 131-148; KUZUBAŞ, Muhammet. “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'ân”, *Diyanet İlmî Dergi*, Yaz Sayısı, Ankara: 2003, ss. 101-116; AKÜN, Ömer Faruk. “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 390-391.

divan şiirinde sevgiliye nazmedilerek işlenmiştir. Çünkü sevgili de Kur'ân-ı Kerim gibi güzeldir. Örnek olarak şu beyit verilebilir.

Hat-ı ruhsarun için fal idicek Mushaf'dan
Ayet-i Nûr ile bir safhada cem' oldu Duhân (Sefercioğlu K-60/22)

Türk edebiyatında ayrı bir yeri olan tasavvuf, divan şiirinde de derin manalar ifade etmek için kullanılmıştır. Şiirde tasavvuf söz konusu olduğunda şairler Kur'ân-ı Kerim'den derin manalar ifade edebilecek şekiller kullanmışlardır.

Divan şiirinde Kur'ân-ı Kerim için mushaf, kelâm-ı kadîm, kitâb-ı kâinat, kitâb-ı ilâhî, furkan gibi muhtelif isimler kullanılmıştır. Bu sayede şiirde değişik bir hava oluşuyor ve şiire yeni kelimeler kazanılmış oluyor.

Şairler Kur'ân-ı Kerim'i ya asıl manasında ya da kendi duygu ve düşüncelerini kuvvetlendirmek için kullanmışlardır. Çünkü sahih bir kaynak olan Kur'ân-ı Kerim şiirlere ayrı bir güzellik ve estetik katmıştır.

Divan şiirinde Kur'ân-ı Kerim farklı şekillerde kullanılmıştır. Bunlar şu şekildedir.

Sure adlarının kullanılmasıyla,
Mushaf-ı ruhsâruna hatt-ı gubâr-ıla lebüñ
Sûre-i Kevser yazar dil tıflına ta'lîm için (CSD g. CCXLVII/4)

Ayetlerin tamamının alınmasıyla,
Hem ezelsin hem ebedsin hem Şamed
Ey sıfâtı kul hüva'llâhü ehad (TAZ II / 8)

Ayetlerin bir kısmının alınmasıyla,
Oynadı gözüm *ahsen-i takvimüne* bakdum
Gâlib dilümüz şol leb-i 'unnâb ile oynar (CD k. 46/2)

Ayetlerin manasının alınmasıyla,
Sen Ehadın bir dahi yokdur İlâh
Birlüğüne cümle eşyâdur güvâh (TAZ. II / 6)

Ayetlere ve mevzulara yapılan telmihle,
Ger *Tûr-ı mahabbetde münâcât ider isen*
Da'vâtun icâbet olına şöyle ki Mûsâ (CD k. I/22)

Kur'ân-ı Kerim'in divan şiirinde bu şekilde kullanıldığı görülmektedir. Şairlerin ayetleri bu şekilde kullanmalarındaki sebep ise şiirde ahenk ve vezin kurallarına uyma zorunluğu olduğu içindir. Bazen de ayetlerin vezine uygun olsun diye değiştirilerek kullanıldığı görülmüştür. Örnek olarak aşağıdaki beyti gösterebiliriz.

Oynadı gözüm *ahsen-i takvimüne* bakdum
Galib dilümüz şol leb-i 'unnâb ile oynar (CD k. 46/2)

Alıntı yapılan ayete dair kelimelerin beyitte farklı yerlerde geçtiği görülmüştür. Örnek olarak şu beyit gösterilebilir.

Kaddün durur çü serv-i gülistân-ı *Festekim*
Lutfiyle *Sidreden* nite olmaya *müntehâ* (CD k. III/14)

Türk edebiyatının bölümlerinden olan divan edebiyatının kaynaklarından biri de Hadis-i Şerîfler'dir.

Divan şiirinde şairler Hadis-i Şerîfleri ya asıl manasında kullanmışlar veya kendi duygu ve düşüncelerini kuvvetlendirmek için kullanmışlardır. “Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis ezberleyeni, Allah fakihler ve âlimler zümresi arasında diriltir”²⁵. Hadis-i mucibince Türk edebiyatında kırk hadisin önemi hayli artmıştır. Şairler bu hadisin müjdesine ulaşmak için kırk hadise önem vermişlerdir. Böylece divan edebiyatında manzum kırk hadis tercümeleleri büyük önem kazanmıştır. Divan edebiyatında yapılan manzum kırk hadis tercümeleleri hem yukarıda verdiğimiz bu hadisi şerife mazhar olmak hemde İslam dinini Hadis-i şerif yoluyla yaymaktır.

Divan şiirinde hadis kullanımı ise şu şekildedir:

Hadisin tam metni;

Şekl-i gınâyı 'ayn-ı 'anâ anlayup müdâm
Fakr olmuş idi *fahr* ü gınâsı Muhammed'ün (CSD k. IV/7)

---

²⁵ Beyhakî; İbn Mâlik.

Hadisin bir kısmı;

Cān boynuña zülfeynüñ ‘anber-resen olmışdur

‘Aşk ehline dergāhuñ hūbbü’l-vaṭan olmışdur (MD g. XXIX/1)

1.4 İktibās²⁶

İktibas²⁷; sözlükte ateş yakmak için kor, köz almak, ödünç almak manasına gelmektedir. Edebiyatta ise nazım veya nesirde ayet veya hadisin tamamını veya bir kısmını almak yoluyla yapılan bir sanattır diyebiliriz. İktibas; bir kelimeyi, cümleyi ya aynen almak veya bunların manalarını almak anlamına da gelmektedir. Arap kaynaklı olan iktibas sanatı, Arap edebiyatından Fars edebiyatına oradan da Türk edebiyatına geçmiştir. İktibas sanatı İslami dönem Türk edebiyatında ilk önceleri sadece ayet ve hadis alıntıları için kullanılan bir terimken daha sonraları anlam genişlemesine uğrayarak herhangi bir yerden yapılan alıntılar için kullanılmaya başlanmıştır.

İktibas sanatını vezinli şiirde uygulamak daha zordur. Çünkü bu tür şiirlerde ölçüye uyma zorunluluğu mevcuttur. Şairler kimi zaman ölçüye muhalefet olmasın diye alıntıları ya eksik almışlar veya değiştirerek almışlardır. Böyle olunca bu ve bunun gibi durumlardan dolayı Türk edebiyatı belağat kitaplarında iktibasla ilgili çeşitli tasnifler yapılmıştır. Biz ise iki tasnifi ele alacağız. İlk tasnif şöyledir; İktibas ikiye ayrılır.

1. *Müstahsen İktibas*: Kullanılan ayet ve hadis aslına aykırı, dinde kullanılan anlamının dışında olmayıp icap ettiği manada kullanılmasıdır. Bu da ikiye ayrılır.

---

²⁶ Bu başlık için kullanılan kaynaklar: ŞAHİNER, Necmeddin. *Edebî Sanatlar*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975, ss. 65-68; SARAÇ, M. A. Yekta. *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, İstanbul: Gökkuşbu Yay. 2010, ss. 274-277; ECE, Selami, “İktibas”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 19, 2002, ss. 39-53; DURMUŞ, İsmail, “İktibas”, *DİA*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 52-54.

²⁷ Ferit DEVELLİOĞLU, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s. 424.

a. *Ahsen İktibas*: İktibas edilen ayet veya hadisin nasihat verici olması ile beraber şiirde verilmek istenen mesajı, manaya uygun olmasıdır. En güzel iktibas bu türden yapılan iktibastır. Zaten adındanda anıldığı üzere *ahsen (en güzel)* adı verilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair Peygamberimizin ‘*mûtû kable en temûtû*’ hadis-i şerifine iktibasta bulunmuştur. Bu türdeki iktibasın tarifine uygun bir iktibas yapılmıştır.

Niçe demdür sırr-ı *mûtû*dan umar feyz-i hayât

Bir ölümlü hasteyin gam pîsterinde muhtazar

(Nev‘î, k.-12/7)

b. *Hasen İktibas*: Bu iktibas türünde ise şiirin manasını ve vermek istediği mesaj desteklenir, nasihat verme durumu söz konusu değildir.

Aşağıdaki bu beyitte şair bu türdeki iktibasın tarifine uygun iktibas yapmıştır.

İçene rûhdur bu âb-ı zülâl

*Ve mine’l-mâ’i külle şey’in hayy*²⁸

(Nâbî, Tarih-59/2)

2. *Müstehcen İktibas*: İktibas yapılan ayet ve hadisin asıl verilmek istenen manası ile kullanılmamasıdır. Şeriata aykırı bir görüşü desteklemek için yapılan iktibaslardır.

Oluruz içmeyince bir dem mey ‘

Ve mine’l mâi külle şey-in hay’

(Ece, 2002b: 41)²⁹

İkinci tasnif ise şöyledir:

1. *Tam İktibas*: İktibas edilen ayet veya hadisin tam metninin alınmasıdır.

Aşağıdaki beyitte gördüğünüz gibi hadis-i şerifin tamamı alınarak bu türdeki iktibasa örnek teşkil etmiştir.

Bâki oldurur cihânda bî-gümân

²⁸ Ayet-i Kerime "Her canlı şeyi sudan (yarattık). Enbiya/30.

²⁹ Selami ECE, "İktibas", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 19, 2002, s. 41.

Hak buyurdu *küllü men âleyhâ fân*

(TAZ. XVI / 2)

2. *Nakıs İktibas*: İktibas edilen ayet veya hadisin metninin tamamı değil de bir kısmının alınmasıdır.

Aşağıdaki beyit, bir ayet-i kerimenin bir kısmı alınarak yazılmış ve bu türdeki iktibasa örnek olmuştur.

Allâhu nûrun ayeti vechündedür iyân

Ahsen bu hüsn ü lutfâ te‘âlallâh iy kadîr

(Nesîmî, Gazel-63/3)

Bazen şiirde ayet veya hadisten bir parça olabilir. Bu parça iktibas yerine kullanılmamıştır. Çünkü şair almış olduğu o parçayı dua niyetine almış olabilir onun için iktibas ile karıştırılmamalıdır. Burdan da şunu anlıyoruz ki ayet veya hadisten alınan bütün kelime veya cümle öbekleri iktibas olarak kullanılmıyor. Örneğin aşağıda şiirde Yunus Emre ayet-i kerimeden bir parça olan *elhamdülillah* ibaresini şükür amaçlı söylenmiştir.

Haktan gelen şerbeti içtik elhamdülillah

Şol kudret denizini geçtik elhamdülillah

Şol karşiki dağları meşeleri bağları

Sağlık sefalık ile geçtik elhamdülillah

1.5 Telmih³⁰

Sözlükte bir şeye az ve göz ucuyla bakmak anlamına gelen *telmih*, bir ibare içerisinde gerek kendi düşüncesini geliştirmek veya o düşüncesine örnek vermek için veya düşüncesini desteklemek için bir kıssaya, atasözüne, önemli bir söze, önemli bir olaya, bir inanışa, önemli ayet veya hadise işarette bulunmaktır. Telmihte dikkat edilmesi gereken husus, telmih *iktibas* ve *îrâd-ı mesel* ile karıştırılmamasıdır. İktibasta ayet ve hadisten birebir kelime veya cümle alınır, îrâd-ı meselde ise atasözü az bir değişiklik ile alınır. Telmihte ise sadece bunlara işaret edilir.

³⁰ Bu başlık için kullanılan kaynaklar: ŞAHİNER, Necmeddin. *Edebî Sanatlar*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975, ss. 65-68; SARAC, M. A. Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, İstanbul: Gökkuş Yay. 2010, ss. 274-277

Telmihi verilmek istenen manaya işaret yoluyla yapılır. Yapılan bu işaret kapalı ve açık şekilde olur. Açık telmihte işaret edilen husus hakkında onu hatırlayacak kelimeler kullanılır. Mesela; Yunus Emre'nin aşağıdaki şiirinde İsa ve Musa peygamberlerin yaşamış olduğu olayla ilgili gökyüzü ve Tur Dağı gibi kelimeleri kullanarak o olaya telmihte bulunmuştur.

Gökyüzünde İsa ile,
Tur dağında Musa ile,
Elindeki asâ ile,
Çağırayım Mevlam seni.

Aşağıda verilen beyitte Mihrî Hatun Nuh (as)'un uzun ömrüne telmihte bulunmuştur.

Hakkı'çün anuñ k'aña virdüñ necât
Hem aña göstermedüñ *biñ yıl* memat (TAZ. X / 9)
Sen 'ināyet kılduñ irdükde *tufān*
Ğarğa virdüñ cümle a'dāsın revan (TAZ. X / 10)

Kapalı telmihte ise açık telmihte olduğu gibi kelimeler verilmeden anlatılmak istenen konuya telmihte bulunulur. Bu telmihi anlamak için o konu hakkında bilgisi olan kimseler anlar. Şairin bir konu için yaptığı telmihi okuyucu başka bir konu için anlayabilir.

Telmihi ile iktibas arasındaki fark; iktibas ve telmihi ilk önceleri Kur'an-ı kerim ve hadis-i şerifleri kapsarken daha sonraları başka mevzuları da kapsar olmuştur. Fakat iktibas daha çok Kur'an-ı kerim ve hadis-i şeriflerde devam edegelmiştir.

İktibas sanatı Kur'an-ı kerim ayetlerinden veya hadis-i şeriflerden tamamını birebir veya bir kısmını alıntı yoluyla yapılır. Aşağıdaki örnek bunu göstermektedir.

Güşın *ulü'l-elbâb* tutup *fa'tebirûya*
Her güşede bu vaz'ı ider cümle temâşâ (CD g. I /17)

Telmih sanatı ise Kur'an-ı kerim veya hadis-i şerifleri anımsatma amacı güdülerek yapılır. Yaşanan bir olaya o olayla ilgili hatırlatıcı kelimeler kullanılarak yapılır. Mesela;

Enfâs-ı nesîm itmeg için 'âlemi ihyâ

Pîr-i dem-i subh okıdı da'vât-ı *Mesîhâ* (CD k. I /1)

2. BÖLÜM

15. YÜZYIL DİVAN ŞAİRLERİNDEN ADNÎ, AVNÎ, CEM SULTAN, MİHRÎ HÂTUN VE CEMÂLÎ'DE AYET VE HADİS İKTİBASLARI³¹

İktibas ve telmih divan şiirini şekil ve muhteva yönünden etkileyen sanatlardandır. Şöyleki şairler bu sanatları kullanırken gerekli ehemmiyeti göstermeye çalışmışlardır. Tabi bu sanatları şiirde kusursuza yakın kullanmak için biraz zamana ve tecrübeye ihtiyaç duyulduğu muhakkaktır. Türklerin İslamiyeti kabulü ile birlikte İslami dönem edebi ilk Türk mahsüllerinde İslami unsurları kullandıkları görülmüştür. Bu durum ile alakalı olarak şairlerin iktibas ve telmih yoluyla Kur'an-ı kerimi ve hadis-i şerifleri kullandıkları görülmekte olup geçmiş bölümlerde bununla alakalı kısa malumat verilmişti. Şairlerin İslami dönem Türk edebiyatının başından 15.yy.divan edebiyatına kadarki süreçte iktibas ve telmih sanatını kullanımda iyiye gittiklerinin hatta kusursuzluğa yaklaştıkları görülmektedir. 15. yy.'e geldiğimizde ise bu durumun daha iyi olduğu görülmektedir. Tabi 15. yy. divan edebiyatında şairlerin ayet ve hadis kullanımları yetiştiği ahvale göre ve yazdığı şiire göre değişkenlik göstermektedir. Biz bu yy.'de divan şiirinde ayet ve hadis kullanımını bir nebze olsun görebilmek için 15. yüzyıl divan şairlerinden Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mihrî Hâtun ve Cemâli mahlaslı şairleri seçmiş bulunmaktayız. Bu şairler seçilirken toplumun farklı kesimlerinden olması göz önüne alınmıştır. Şairlerin seçimi hususu giriş bölümünde daha izahlı bir şekilde verilmiştir. Bu yol ile şairlerin hayatları ile sanatları arasındaki ilişki görülmüş olacaktır.

---

³¹ İlgili ayetler T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, <http://mushaf.diyanet.gov.tr/#> web adresinden alınmıştır. Türkçe meal ise aynı sitede bulunan Elmalılı Hamdi Yazır mealinden alınmıştır.

2.1 Adni³²

2.1.1 Hayatı

Asıl adı Mahmut Paşa'dır. Doğum yeri ve tarihi hakkında kesin bilgi yoktur. Aynı şekilde ailesi hakkında da bilgi yoktur. Bazı eserlerde Hırvat olduğu belirtilmiştir. Şairin yerli kaynaklarda babasının adının Abdullah olduğu yazılıdır. Şair Mehmet Ağa himayesinde Edirne Sarayı'nda öğrenim görmüştür. Daha sonra II. Mehmed'in tahta çıkmasıyla Mahmut Paşa'ya ocak ağalığı rütbesi verilir.(1451) İstanbul kuşatmasında görev alır. Fatih'le beraber birçok savaşa katılan Mahmut Paşa, Belgrad seferindeki başarıları üzerine 1454'te vezir ve Rumeli Beylerbeyi olur. Bazı kaleleri alarak bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini güçlendirir.

1461 yılı Fatih Sultan Mehmet ile beraber Amasra, Sinop, Trabzon seferine katılır. Sinop'un alınmasıyla beraber Rumeli ordusu kumandanı sıfatıyla Trabzon'a gelir, hem halkı hem de imparatoru ikna ederek kan dökmeden şehri alır. 1462'de katıldığı Eflak savaşında üstün başarılar gösterir. Aynı yıl içinde Midilli adasını almakla görevlendirilir ve bunu başarır. 1463 yılı Fatih Sultan Mehmetle Sırbistan seferine katılır ve isyan gösteren Venediklileri hüsrana uğratar. Fatih'le beraber Arnavutluk hârekatına katılır.

Hasköy'de "has"ında inzivaya çekilen Mahmut Paşa daha sonra Fatih'in huzuruna çıksa da yüz bulamamıştır. Şehzade Mustafa'nın ölümüne sevindiği söylenilir ve bir rivayete göre bu işte parmağı olduğu bahanesiyle Yedikule'ye hapsedilir. Türbesindeki kitabeye göre 1473'te, kaynaklara göre ise 3 Temmuz 1474'te Fatih'e iftira ettiği hatasıyla orada öldürülmüştür. Türbesi kendi yaptırdığı caminin içindedir.

2.1.2 Edebi kişiliği

Mahmut Paşa'nın çocukluğu enderunda saray terbiyesi ve eğitimi ile geçmiştir. Osmanlı Devletinin yetiştirdiği ender vezirler arasında gösterilmektedir. İlmî becerisi ve zekâsıyla kendine birçok kişiyi hayran

---

³² Adni'ye ait bilgilerin alındığı kaynak için bkz. Bilal YÜCEL, *Mahmut Paşa Adni Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, ss. 20-29.

bırakmıştır. Mahmut Paşa'nın belirgin vasıflarından biri olan engin insan sevgisini, devlet adamlığı görevinden değil de şairliğinde aramak gerekir.

Halk arasında âli bir mevziye çıkan Mahmut Paşa Fatih Sultan Mehmed'in çevresinde toplanan âlimler ve edipler arasında yerini almıştır. İlmi ve edebî şahsiyetleri himaye ve teşvik edip onlarla bir araya gelerek kendisi de ayrıca bir mahfil kurmuştur.

Adnî mahlâsıyla Türkçe ve Farsça şiirlerle Farsça inşâalar yazarken çevresindekileri de eser yazmalarına teşvik etmiştir. Adnî'nin edebi yönü olarak tezkirelerde bilinen ve kalıplaşmış övgü dolu sözler bulunmakta, düz yazılarının şiirlerinden daha olgun ve ustaca olduğu ifade edilmektedir.

2.1.3 Eserleri

Adnî'nin biri Türkçe biri de Farsça olmak üzere iki divanı ve Farsça inşâaları olduğu bilinmektedir. Ancak, hacimli olmayan bu eserlerin yazar hattı veya kopyaları bilinmemektedir. Harekeli bir nüshadan kopya olarak anlaşılan nüshalar ne tam bir divan, ne de külliyat görünümündedir.

Türkçe divanın 4 nüshası mevcuttur. Bunlardan ilki İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde Üniversite nüshası olarak bilinmekte olup içerisinde Türkçe 1 kaside ve 93 gazel; Farsça 45 gazel, 21 müfret ve 6 inşa. İkincisi Millet Kütüphanesi nüshası-1 bu nüshada ise Farsça 3 kaside, 1 lügaz ve 18 muamma; Türkçe 70 gazel. Üçüncüsü Millet Kütüphanesi nüshası-2'dir. Bu nüshada ise Türkçe 72 gazel. Dördüncüsü ise Erzurum Üniversitesi kütüphanesinde Erzurum nüshası olarak geçmekte olup içerisinde Farsça 2 kaside ve 10 gazel; Türkçe 55 gazel mevcuttur.

2.1.4 Adnî Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi

Al-imrân (3/96), [k.1/13]

Kehf (18/ 107), [g. 4/7]

Mü'minün (23 / 11), [g. 4/7]

Yûsuf (12/10), [g. 42/6]

Ahmed b. Hanbel, "Müsned", II, 491, [k. 1/29]

Camiu's Sağır: 2.c.2122.no – Taberani Kebir, [k. 1/13]

Tirmizi, Kıyâmet 15, (2445), [g. 33/5]

2.1.5 Adnî Divanında Ayet ve Hadis İktibâsları³³

Mahmut Paşa'nın yukarıda bahsettiğimiz üzere divanının 4 farklı nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri ele alınmış olup şiirleri bir nüshadan almıştır. Çalışmamızda bahsi geçen beyitler ele aldığımız divandaki sırasına göre incelenmiştir.

Leb ü zülfün gamıla öleni *Zemzemle* yuyup

Perde-yi *Mekke*'den etmek gerek ana kefeni (k.1/13)

(*Dudağının ve saçının hasreti ile ölen kimseyi Zemzem suyu ile yıkayıp O'na Mekke'nin örtüsünden kefen yapmak gerek.*)

Divan şiirinde sevgiliye çok önem verildiği için ona en değerli şeyler layık görülür. Şair sevgilinin kederinden ölen kimseyi İslâm dininin iki unsuru ile defnetmektedir. Şu hadis ve ayete telmih yapılmıştır. Zemzem'in önemi hadis-i şerifte şöyledir: “Yeryüzündeki suların en hayırlısı Zemzem suyudur. Onda doyurucu bir gıda ve hastalıklara karşı bir şifa vardır”.³⁴ Kâbe'nin faziletini ise Al-imrân, 3/96 suresinde geçen şu ayetten anlıyoruz: “Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt (Kâbe)dir.”³⁵ Şair bu telmihleri asıl manasında kullanmamıştır. İslama ait bu unsurları sevgilinin değerini artırmak için kullanmıştır.

Etdüğü hükmile Hak seni *Süleymân-hâtem*

Bu ki râm ola senün emrüne dehr ehrimeni (k. 1/29)

(*Hak verdiği hüküm ile sana Süleyman (a.s)'ın mührünü verdiği zaman senin emrine zamanın ehrimeni dahi boyun eğer.*)

³³ Beyitlerin alındığı divan için bkz. Bilal YÜCEL, *Mahmud Paşa*, ss. 33-88.

³⁴ Camiu's Sağır: 2.c.2122.no – Taberani Kebir

³⁵ إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

“Şüphesiz insanlar için kurulan ilk mabed, Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan Beyt (Kâbe)dir.”(Âl-i İmran, 3/96)

Bu beyitte şair birine seslenerek Süleyman (a.s)’ın mühründen bahsetmektedir. Bilindiği üzere Kur’ân-ı Kerimde birçok yerde Süleyman (a.s)’ın sultanlığından bahsedilmektedir. Süleyman (a.s) bu sultanlığına elinde bulundurduğu bir mühür ile hükmettiği Türk edebiyatında yaygındır. Süleyman (a.s)’ın mührünün olduğunu ise Hadis-i Şeriften öğrenmekteyiz ki şöyle geçer: ...ve Hz. Süleyman'ın mührü olduğu halde çıkar³⁶. Bu şekilde Süleyman (a.s)’ın bu özelliğine telmihte bulunulmuştur.

Dilberâ ger hâk-i pâyun gire ‘Adnî destine

Cân u yâ devrân nedür *Firdevs-i a’lâdan* geçer (g. 4/7)

(*Ey dilber, ayağının toprağı, tozu Adnî'nin eline girsin can ve devran nedir ki yüce Firdevsten geçer.*)

Bu şiirde şair sevgilinin değerinden bahsetmekte olup cennet tabakalarından Firdevs cennetine, sevgilinin ayağının tozunun eline gelmesi ile ulaşacağını söyler. Divan edebiyatında Firdevs daha çok sevgilinin yüzü, güzelliği veya sevgili ile alakalı bir mekân olarak kullanılır. Firdevs Kur’an’da biri "cennetü'l-firdevs" olarak el-Kehf suresinin 107.³⁷ ayetinde diğeri sadece "firdevs" olarak el-Mü'minün II.³⁸ ayetinde olmak üzere iki yerde geçer³⁹. Şair bu ayetlere telmihte bulunmuştur.

Bir demde bin ölüye hâyât-ı ebed verür

Kevser lebüne Hak ne kerâmet verüp-durur (g. 33/5)

³⁶ “Dâbbe, yanında Hz. Musa'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın mührü olduğu halde çıkar. Mü'minin yüzünü asa ile parlatacak, kâfirin burnunu da mühürle damgalayacak. O zamanda yaşayan insanlar bir araya geldiklerinde mü'min- kâfir belli olacaktır”. (Ahmed b. Hanbel, "Müsned", II, 491)

³⁷ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا

“İman edip salih ameller işleyen kimselere gelince: onlar için Firdevs cennetleri bir konukluk olmuştur.”

³⁸ الَّذِينَ يَرْتُؤُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Firdevse vâris olacak, onda muhallad kalacaklardır.”

³⁹ M. Said ÖZERVARLI, “Firdevs”, *DİA*, 1996, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 123-124

(Bir zamanda bin ölüye ebedi hayat verir, kevser dudağına hak ne karamet vermiştir.)

Divan şiirinde Kevser sevgiliye ait bir özellik olarak kullanılır ki bu beyitte Kevser sevgilinin dudağına benzetilmiştir. Kevser bir havuz olup Peygamber Efendimize verildiği Kevser suresinin 108/1.⁴⁰ Ayetinde geçer. Hz. Allah Kevser'e çok rahmet vermiştir ki şair bu rahmeti sevgilinin dudağına uyarlamıştır. Bu beyitte Hz. Peygamber'in Tirmizi, Kıyâmet 15, (2445)⁴¹ kaynaklı hadisine telmih vardır.

Nite hâli ola *Ya 'kûb*-ı dil ağlamaktan

Ki dahı *Yûsuf*-ı can çâh-ı zenahtânda yatur (g. 42/6)

(Nitekim gönül *Yakub*'u ağlamaktan vazgeçmiş ama can *Yûsuf*'u daha çene çukurunda yatmaktadır.)

Divan edebiyatında *Yûsuf*'un(a.s) kuyuya atılma olayı sevgili için kullanılan bir mazmun haline gelmiştir. *Yakûb*'un(a.s) ağlaması ise genelde aşğa benzetilir. Şair *Yûsuf* (a.s)'un kuyuya atılışına telmihte bulunmuştur. Bu olay *Yûsuf* sûresinin 10.⁴² ayetinde geçmektedir.

Zülf ü ruhun hayâliyile rûz u şeb gerek

Virdüm dilümde sûre-yi *Nûr* u *Duhân* edem (g. 59/4)

(Senin saçının ve yanağının hayali ile gece ve gündüz dilimde *Nûr* ve *Duhân* sûrelerini okuyayım.)

Nûr sûresi, adını 35. ayette yer alan ve Allah'ın gökleri ve yeryüzünü aydınlatan nurunu tasvir eden ayetten almıştır. Bu sûrede genel olarak

---

⁴⁰ إِنَّا أُعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

“Biz verdik sana hakikatte kevser.”

⁴¹ Hz. Enes (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a "Kevser nedir?" diye sorulmuştu. "Cennette bir nehirdir. Allah onu bana verdi. O, süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Onda (nehirde) bir kuş vardır, boynu deveboynuna benzer!" buyurdular. Hz. Ömer atılarak: "Öyleyse o müreffektir!" dedi. Aleyhissalâtu vesselâm da: "Onu yiyen, ondan da müreffektir!" buyurdular."

⁴² قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ لَا نَعْتَلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ

“İçlerinden bir söz sahibi, *Yusuf*'u, dedi öldürmeyin de bir kuyu dibinde bırakın ki kafilenin biri onu lekât olarak alsın, eğer yapacaksanız böyle yapın.”

toplumda kişilerin dikkat etmesi gereken görgü kuralları yer almıştır. İslâmî unsurlara bağlı güçlü, sağlam ve doğru bir şekilde aile hayatının nasıl kurulacağını gerçeklerinden bahseder.⁴³ Bu sûre divan şiirinde genellikle Duhân sûresi ile birlikte zikredilmiştir. Nurun zıddı olan karanlık ve zulmet kelimelerini duhan lafzı karşıladığı için şairler Nûr sûresini, manaca zıddı olan Duhân sûresi ile birlikte ele almayı uygun görmüşlerdir⁴⁴. “Duman” anlamına gelen duhân kelimesi sûrenin onuncu ayetinde geçmektedir. Söz konusu ayette duhân’ın gökyüzünden gelip insanların üzerine bir azap olarak çökeceği bildirilmiştir⁴⁵. Bu anlamından ziyâde Duhân sûresi beyitlerde sözlük anlamıyla yer almış ve genelde Nûr sûresi ile birlikte zikredilmiştir. Birbirine anlamca zıt olan bu iki sûrenin çoğu zaman sevgilinin güzellik unsurlarından yüz ve saç ile ilişkilendirildiği görülmüştür⁴⁶. Şiirde Nûr suresi ile gündüz, Duhân suresi ile de gece arasında bir benzerlik kurulmuştur.

---

⁴³ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nûr Sûresi”, *DİA*, İstanbul: 2007, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 247.

⁴⁴ Reyhan KELEŞ, *Divan Şiirinde Lafzî Ayet ve Hadis İktibasları* (yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum, s. 298

⁴⁵ Emin Işık, “Duhân Sûresi”, *DİA*, İstanbul 1994, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 548.

⁴⁶ Reyhan KELEŞ, *Divan Şiirinde Lafzî Ayet ve Hadis İktibasları* (yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum, s. 303 ve 304

2.2 Avni⁴⁷

2.2.1 Hayatı

Avni mahlaslı Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı pâdişâhlarının yedincisi, İstanbul'un fâtihî olup II. Murat Hanın oğludur. 30 Mart 1431 (hicri 833) Pazar günü Edirne'de doğmuştur. Yetişmesine ve tahsiline önem verilen şehzade Mehmed, devrin en mümtaz şahsiyetlerinden ilim öğrenmiştir. Akşemseddin gibi dönemin önemli ilim adamlarından ders almıştır.

Fatih 12 yaşına geldiğinde devlet idâresini öğrenmesi için Edirne'den Manisa'ya vâli olarak tayin edilmiştir. Kısa sürede babası tarafından tahta çıkarılmıştır. 1451'de babası II. Murad'ın vefatı üzerine Fatih 19 yaşında iken ikinci kez tahta geçmiştir. Babasının yanında seferlere katılan ve çok iyi yetiştirilen Fatih, Karamanoğullarına sefer yapmış ve Bizans meselesini halletmek için çaba harcamıştır. Bunun için Rumeli Hisarını yaptırmıştır.

1453 yılı 23 Martta ordusuyla beraber Edirne'den İstanbul'a fetih için yola çıkan Fatih 18 Nisanda İstanbul adalarını ele geçirmiş. 23 Nisan 1453 günü Bizansa elçi göndererek şehrin teslim edilmesini istemiştir. 29 Mayıs 1453 te İstanbul'u fethetmiştir. 1453 yılı İstanbul fethinden sonra Cenevizlilerden Enez'i almıştır. Fatih ömrünün nihayetine kadar bu şekilde fetihler yaparak Osmanlı devletine birçok toprak kazandırmıştır. Fatih sayesinde Osmanlı devletinin gücü dünya devletleri arasında bir hayli artmıştır.

3 Mayıs Perşembe 1481'de 49 yaşında vefat etmiştir. Ölüm sebebi olarak Yahudi kökenli Yakup Paşa tarafından zehirlendiği belirtilmektedir.

2.2.2 Edebi kişiliği

Fatih zamanının en iyi eğitimini almış, birkaç dil bilen çağının ilmî, kültürel, felsefî, siyasi ve entellektüel birikimine sahip güçlü padişahdır.

Fatih, şiirlerinde duygu ve düşüncelerini oldukça güçlü bir şekilde yansıtmıştır. Kullandığı söz sanatlarıyla ne kadar usta olduğunu

---

⁴⁷ Bu başlık için yararlanılan kaynaklar: Muhammed Nur DOĞAN, *Fatih Divanı ve Şerhi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, ss. 41-62; "Fatih Sultan Mehmet", *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: İhlas Gazetecilik Holding, 1993, s. 124-131.

göstermiştir. Gerek devrinin ünlü şairleri gerekse bütün klâsik Türk edebiyatı şairler kadrosu içerisinde önemli yere sahiptir. Onun şiirlerinde sevgili, sevgiliye ait bütün güzellik unsurları, şarap, meyhane, kilise, put, zünnar, saki, köle vb. gibi maddi değerler boy gösterirken, diğer taraftan da tasavvufî düşüncelerle mecaz ve sembolizm unsurları da karşımıza çıkmaktadır.

Avnî'nin şiirlerinde teşbih, teşhis, mecaz, kapalı ve açık istiare, telmih, hüsn-ü talil, tevriye gibi sanatları kullanmış ve ifade üslupları açısından da şaşırtıcı zenginlikler sunmaktadır. Avnî, hacimce küçük ama taşıdığı edebi ve estetik değer bakımından ihmal edilmeyecek derecede olan divanı ile edebiyat tarihimizde müstesna yere sahip güçlü şairdir.

Fatih Sultan Mehmed, güçlü düşünce, kültür, tasavvuf, felsefe ve estetiksel olarak yazdığı şiirlerden yola çıkarak Hükümdar şahsiyeti, güçlü sanatkârlılığı ve şair kimliği ile devlet anlayışımızın hangi temeller üzerinde yükseldiğini ortaya koymaktadır.

2.2.3 Eserleri

Divanı;

Fatih'in tamamı henüz ele geçirilememiş bulunan şiir metinleri ile ilgili bilinen tek nüsha, bugün Fatih Millet Kütüphanesi, Yazma Manzum Eserler kısmı no.305'te kayıtlı bulunan, Ali Emirî Efendi'nin bulduğu yazmadır. Çoğunlukla gazellerden oluşan bu yazmayı Ali Emirî kendi el yazısı ile iki defa kopya etmiş ve ilim âlemine de bu yazmayı yine kendisi tanıtmıştır. Fatih'in bazı şiirlerini ilk defa derli toplu bir şekilde Dr. Georg Jacob yayınlamıştır.

Fatih'in Türkçe şiirlerinin neşri ile ilgili 2. çalışma Fethin 500. Yılı sebebi ile 1944 yılında Saffet Sıtkı'nın hazırlamış olduğu bu eser Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Efendi'nin bulmuş olduğu şiir neşrinin kopyası halindedir. 3. çalışma ise yine Fethin 500. Yılı sebebi ile 1946 yılında Kemal Edip Ünsel'in hazırladığı bu eser 10 ilave şiir ile daha kapsamlı hale gelmiştir. 4. çalışma ise 1992 yılında Ahmet Aymutlu tarafından oluşturulan şiir kitabıdır.

2.2.4 Avnî Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi

- Âl-i İmrân (3/49); [g. 14/4], [g. 48/1]
Enbiyâ (21/68-69); [g. 56/2]
Fecr (89/7-8); [g. 56/2]
Kasas (28/15); [g. 48/1]
Meryem (19/52); [g. 53/2]
Neml (27/18); [g. 2/2]
Sad (38/ 16, 26, 53), Mümin (40/27); [g. 31/5]
Taha (20/22); [g. 1/1]
Yûsuf (12/31); [g. 23/4]
Yûsuf (12/31); [g. 60/4]
Zümer (39/53); [g. 8/5]

2.2.5 Avnî Divanında Ayet ve Hadis İktibasları⁴⁸

84 şiirden oluşan Fatih'in divanına baktığımızda genelde gazellerden oluştuğunu görmekteyiz. Böyle olduğu için şiirlerde ayet ve hadis iktibaslarını görmek zorlaşıyor. Fakat ayet ve hadislere telmih yapıldığını iktibasa göre daha fazla görmekteyiz. Aşağıda verilen beyitler divandaki tertibi üzere sıralanmıştır.

Yüzün meh-i 'îd ü ser-i zülfüñ şeb-i Esrâ
Gamzeñ yed-i Mûsâ leb-i lâ'lüñ dem-i 'Îsa (g. 1/1)

(Senin yüzün bayram ayı gibi zülfünün ucu ise Esrâ gecesi gibi, gamzen Mûsâ'nın eli gibi, kırmızı dudakların ise Îsâ'nın nefesi gibi.)

Divan şiirinde Musa (a.s)'nın asası ile yaptığı mucizeler çokça kullanılmıştır. Bu beyitte ise Musa (a.s) bu mucizeleri eli ile yaptığı için sevgilinin gamzesinin çok etkili olduğunu göstermek için mucizeler yapan Mûsa (a.s)'nın eline benzetilmiştir. Bu konunun Kur'ân-ı Kerim'de Taha suresinin 22.⁴⁹ ayetine telmih yapıldığı anlaşılıyor. Musa (a.s)'nın eli bu

⁴⁸ Beyitler bu kaynaktan alınmıştır: Saffet SITKI, *Fatih Divanı*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1944, ss. 5-80.

⁴⁹ وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجُ بَيِّضًا مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى

“Bir de elini kohnuna sok, çıksın bembeyaz bir afetsiz diğer bir âyet olarak.”

ayette yed-i beyza olarak geçtiği için Türk edebiyatına yed-i beyza olarak geçmiştir. Yed-i beyza⁵⁰ ile o ayete telmih yapılmıştır. Yed-i beyzâ (beyaz el), Kur'an'a göre Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini kanıtlamak için gösterdiği bir mucizedir⁵¹. Arap, Fars ve Türk edebiyatlarıyla Türk halk inanışlarında yer alan yed-i beyzâ Hz. Mûsâ'nın mucizeleriyle beraber şahsı etrafında gelişen ve şairlerin farklı yorumlarıyla zenginleşen bir edebî unsur, remiz ve mazmun haline gelmiş; ayrıca teşbih, telmih, iktibas, istiare, kinaye, tenasüp gibi edebî sanatlara malzeme teşkil etmiştir⁵².

Şair dem-i 'Îsâ diyerek sevgilinin ağzını Îsâ (a.s) ölülerini diriltiren nefesine benzetmiştir. Sevgilinin nefesi de o kadar etkili ki ölülerini dahi diriltir. Şair ise bu hususu Âl-i İmrân suresinin 49.⁵³ ayetine telmih yapmıştır.

Mesned-i hüsn üzre señ ben hâk-i rehde pâ-y-mâl

Mûr hâlin niçe 'arz ide Süleymânım saña (g. 2/2)

(Sen güzelliğinin tahtında oturmaktasın, ben ise yolunun üzerinde, ayaklarının altında kalmışım, ey benim Süleyman'ım, karınca halini sana nasıl arz etsin.)

Divan şiirinde sevgili, Süleyman (a.s) gibi sultan olup kendisine ulaşılması zor biri olarak gösterilir bu yönüyle Süleyman (a.s) divan şiirinde yerini almıştır. Şair bize karınca ile Süleyman (a.s)'ın arasında geçen ilişkiyi Neml suresinin 18.⁵⁴ ayetini telmih yoluyla anlatmıştır.

⁵⁰ Geniş bilgi için bkz. İskender PALA, 'Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü', *Kapı Yayınları*, Ömer Faruk Harman, "Yed-i Beyzâ", *DİA*, Mustafa Uzun, "Yed-i Beyzâ", *DİA*

⁵¹ Ömer Faruk Harman, "Yed-i Beyzâ", *DİA*, 1996, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 376

⁵² Mustafa Uzun, "Yed-i Beyzâ", *DİA*, İstanbul, 1996, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 377

⁵³ وَأُتِرَى الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخِيي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ...

"...Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur, yine Allah'ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölülerini diriltirim..."

⁵⁴ حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِي النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

Her ne deñlü cürmüñe hadd ü nihayet yoğsa

‘Avnîyâ kat‘ eyleme señ avn-i Rahmândan ümîd (g. 8/5)

(Ey Avnî, senin günahın ne kadar da çok olsa, sakın Allahü Teâlâ’nın rahmetinden ümidini kesme.)

Bu beyitte şair kendisine seslenerek Zümer 53.⁵⁵ ayetini manâ yoluyla iktibas yapmıştır. Şair İslam dininin gerçeklerini, asıl anlatılmak isteneni yansıtmaya çalışmıştır.

Gamzesi öldürdüğüne lebleri cânlar virür

Var ise ol rûh-bahşuñ dîn-i ‘Îsâ râhıdur (g. 14/4)

(Gamzesinin öldürdüğüne dudakları canlar verir. Galiba o can bahşedicinin, hayat verenin yolu İsa’nın dininin yoludur.)

Bu beyite baktığımızda yine sevgilinin dudakları İsa (a.s)’nın Allah’ın izniyle hayat verdiği dudaklarına benzetilmiştir. Şair bu beyitte bize Âl-i İmrân suresinin 49.⁵⁶ ayetini anımsatmıştır. Telmih asıl manasında kullanmamış olup kendi duygu ve düşüncelerinin kuvvetlendirmiştir.

Ol Yûsuf-i hüsn urdı dile nîze-i hecri

Cânımı alan nîze degül belki sinândur (g. 23/4)

(O güzellik Yusuf’u, gönlüme ayrılık mızrağını sapladı ama canımı alan mızrak değil belki süngüdür.)

Bu beyitte şair Yusuf (a.s) ismini kullanarak O’nun güzelliğinden bahsetmiştir. Şair Yûsuf (a.s)’un güzelliğinin bahsedildiği Yusuf suresinin

---

“Hattâ karınca deresi üzerine vardıklarında bir karınca şöyle dedi: ey karıncalar, haydın meskenlerinize girin, Süleyman ve ordusu sizi farketmeyerek kırıp geçirmesin.”

⁵⁵ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“De ki: ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağrifet buyurur, şüphesiz ki O öyle Gafur öyle Rahim O.”

⁵⁶ وَأُبْرِئِ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ...

“...Allah’ın izniyle derhal bir kuş olur, yine Allah’ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölüleri diriltirim...”

31.⁵⁷ ayetine ile beytin anlam yönünden zenginleşmesi için telmih yapmıştır. İbn Hacer, Fethu'l-Bârî 7/250⁵⁸ kaynaklı hadise de telmih yapılmıştır. Amaç beyte güzellik katmaktır.

Kıyâmet kâmeti üzre şol âb-ı *Kevser*-i lâ'lin

Görüp cân buldı 'Avnî sanasen *yevmü'l- hisâb* olmuş (g. 31/5)

(*Avnî dudağı kevser suyu olan sevgilinin kalktığını görünce can buldu, ayağa kalktı, zannetti ki hesap günü olmuş.*)

Kevser Hz. Allâh'ın Pergamber Efendimiz'e vermiş olduğu Cennette bir havuzdur. Şair Kevser'in esrarengiz faydasını sevgilinin dudağının suyuna benzetmiştir. Şairin Kevser'in bu özelliklerini Buhari, Rikak, 53; Müslim, Fezail, 27⁵⁹ kaynaklı hadise telmih yapmıştır.

Şair *yevmü'l- hisâb*⁶⁰ ibaresi ile iktibas yapmış olup bu iktibaslar Kur'ân-ı Kerim'de dört⁶¹ yerde geçmektedir. Şair iktibası lafzî manasını kullanmak için yapmıştır.

⁵⁷ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

“Vaktâ ki bunların gizliden gizliye dedikodularını işitti, onlara davetçi gönderdi ve onlar için dayalı döşeli bir sofrâ hazırladı ve her birine bir bıçak verdi, beriden de çık karşılına dedi, hepsi onu görür görmez çok büyüttüler, kendilerinin ellerini doğradılar ve hâşâ, dediler, Allah için bu bir beşer değil, mahzâ bir melek-i kerîm işte dedi, bu gördüğünüz, hakkında beni levm ettiğiniz, yemin ederim ki ben bunun nefsinden murad istedim de o fikri ismetle imtina etti, yine yemin ederim eğer emrimi yapmazsa mutlak, muhakkak zindana atılacak ve mutlak, muhakkak zelillerden olacak.”

⁵⁸ "Yusuf'u gördüğüm zaman, baktım ki, Allah'ın yaratıklarının hepsinden daha güzel bir adam..."

⁵⁹ "Havz-ı Kevser'im bir aylık mesafe genişliğindedir. Suyu süttten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel, kâseleri gökteki yıldızlar kadardır. Ondan bir defa içen sonsuza kadar susuzluk hissetmez."

⁶⁰ وَقَالُوا رَبَّنَا عَجَلْنَا لَنَا قِطْنًا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ (Sad 38/16)

“Bir de Ya Rabbenâ bizim pusulamızı hesap gününden evvel acele verdediler.”

⁶¹ (Sad 38/16,26,53; Mümin 40/27)

Mûsâ-yı müjeñ olursa cânuma kâtil

Kâfir olayın olur isem *Îsîye kâ'il* (g. 48/1)

(Musa'nın kirpikleri canımı katledecek olsa geri dirilmek için Hz. İsa'ya razı olursam kâfir olayım.)

Bu beyitte Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesine ve Hz. Musa'nın birini öldürmesine telmihte bulunulmuştur. Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesi ile Âl-i İmrân suresinin 49.⁶² ayetine telmih yapılmıştır. Hz. Musa'nın birini öldürmesi ise Kasas suresinin 15.⁶³ ayetine telmih yapılmıştır.

Hum-ı meyden götürü 'âlemi seyrân idelüm

Tûr-ı 'ışka çikalum yine münâcât idelüm (g. 53/2)

(Şarap küpünden bütün âlemi seyredelim, aşkın Tûr'una çikalım yine yalvaralım yakaralım.)

Bu beyitte de geçtiği üzere Mûsa (a.s)'nın Hz. Allâh ile Tûr Dağında mükâlemesi divan şiirine çokça konu olmuştur. Şair kendisinin de Tûr dağına çıkıp Mûsa (a.s) gibi münâcat edeceğini söylemiştir. Meryem suresinin 52.⁶⁴ ayetine telmih vardır.

İrem bâğından u Nemrûd odından sürme efsâne

Getür ol câm-ı âteş-rengi kim 'âlem olur gül-şen (g. 56/2)

(Bana İrem bağından, Nemrûd ateşinden efsâne anlatma, ateş renkli kadeh getir de o zaman âlem gül bahçesine döner.)

62... وَأُبْرِئِ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخَيِّبِ الْمُؤْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ...

“...Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur, yine Allah'ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölüleri diriltirim...”

63... وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَى حِينٍ غَفْلَةٍ مِّنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَغَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِينٌ

“Bir de şehre girdi ehalesinin bir gaflet demi idi, derken orada iki adam buldu döğüşüyorlardı biri şiyasından biri de düşmanından, binaenaleyh şiyasından olan ondan düşmanından olana karşı istimdad etti Musâ da ona bir yumruk indirdi işini bitiriverdi, bu dedi: Şeytan'ın işinden, o cidden şaşkırtıcı belli bir düşman.”

64... وَنَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا

“Hem ona Tûrun canibi eyemeninden nidâ ettik, hem de onu makamı münacatta mertebeli kurbe erdirdik.”

Şair bu beyitte birinci telmih olan İrem bağından bahsetmektedir. İrem Kur'ân-ı Kerim'de geçen ve hakkında çeşitli rivayetler olan bir varlıktır. İrem Kur'ân-ı Kerim'de suçları sebebiyle ceza verilip yok edilen Ad, Semud kavimleri ve Firavun'la birlikte sadece bir yerde "direkleri olan, ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem⁶⁵" şeklinde zikredilmektedir. Şark- İslam edebiyatlarında İrem kelimesi daha çok Bağ-ı İrem şekliyle mutluluk verici, gösterişli binaları, evleri vb. yerleri belirten bir mazmun olarak kullanılmıştır. Bağları ve rengârenk ağaçları ile İrem bahçeleri baharı temsil eder: ayrıca sevgilinin bulunduğu evi, gezindiği bahçeyi vb. mahalleri tanımlamada kullanılır⁶⁶. Divan edebiyatında da bu şekilde kullanılmıştır. Şairin Kur'ân-ı Kerim'den şu ayetten (el-Fecr, 89/7-8)⁶⁷ telmih yaptığını görüyoruz.

Beyitte geçen ikinci telmih ise Nemrud'dur. Divan şiirinde Nemrud ateşle beraber anılır. Nemrud adı Kur'an'da yer almamakla birlikte Bakara sûresinde (2/258) Allah'ın kendisine mülk ve hükümdarlık bahsettiği için şımarıp İbrâhim'le tartıştığından söz edilen kişinin Nemrud olduğu müfessirlerce kabul edilmiştir. Bunun dışında Hz. İbrâhim'in cezalandırılması ve ateşe atılmasıyla ilgili ayetlerde de Nemrud'a bazı göndermeler olduğu düşünülmektedir (el-Enbiyâ, 21/68-70; el-Ankebût, 29/24; esSâffât, 37/97-98)⁶⁸. Nemrud, inançsızlığı ve Hz. İbrâhim'le mücadelesi dolayısıyla divan şairleri tarafından telmihlere ve mecazlara konu edilen isimler arasında yer almıştır. Hz. İbrâhim'in Allah'a bağlılığı, Nemrud'a karşı gelmesi, başkasından yardım istememesi, ateşe atılmaya razı olması yanında inancı uğruna seve seve çektikleri âşıkla mâşuk arasındaki ilişkinin derecesini gösteren bir ölçü olarak kabul edilmiştir⁶⁹.

---

⁶⁵ (el-Fecr 89/6-14)

⁶⁶ Ömer Faruk Harman, "İrem", *DİA*, İstanbul, 2000, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 443

إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ / الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلَهَا فِي الْبِلَادِ⁶⁷

"İreme zâtilimâde.(7) Ki o beldeler içinde misli yaratılmamıştı. (8)"

⁶⁸ Cengiz BATUK, 'Nemrud', *DİA*, İstanbul, 2006, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 555

⁶⁹ İskender PALA, 'Nemrud: Türk Edebiyatı', *DİA*, İstanbul, 2006, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 556

Nemrud ismi Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şerifte geçmemekte olup ancak ismi diğer semavi kitaplardan yayılmıştır. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de Nemrud'a ve yaktığı âteşe değinilmiş ve şair şu ayete (Enbiyâ, 21/68-69)⁷⁰ telmih yapmıştır.

Ey Yûsuf-ı zemâne nice cân halâs ideme

Gamzeñ ki katlüme takınur tîğ ile sinân (g. 60/4)

(Ey zamanın Yûsuf'u nice canlar kurtarayım ama senin gamzen benim ölümüm için mızrak ve kılıç olur.)

Bu beyitte Yûsuf (a.s) güzelliği sevgiliye benzetilmiştir. Şair Yûsuf (a.s) güzelliğini anlatan ayet Yûsuf suresinin 31.⁷¹ ayetine ve İbn Hacer, Fethu'l-Bârî 7/250⁷² kaynaklı hadise telmihte bulunmuştur.

قَالُوا حَرْقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ قَاعِلِينَ / قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ⁷⁰

“Siz bunu, dediler: yakın da ilâhlarımızın öcünü alın, bir iş yapacaksınız. (68) Ey nâr, serin ve selâmet ol İbrahim'e dedik.(69)”

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

“Vaktâ ki bunların gizliden gizliye dedikodularını işitti, onlara davetçi gönderdi ve onlar için dayalı döşeli bir sofrâ hazırladı ve her birine bir bıçak verdi, beriden de çık karşılarına dedi, hepsi onu görür görmez çok büyüttüler, kendilerinin ellerini doğradılar ve hâşâ, dediler, Allah için bu bir beşer değil, mahzâ bir melek-i kerîm işte dedi, bu gördüğünüz, hakkında beni levm ettiğiniz, yemin ederim ki ben bunun nefsinden murad istedim de o fikri ismetle imtina etti, yine yemin ederim eğer emrimi yapmazsa mutlak, muhakkak zindana atılacak ve mutlak, muhakkak zelillerden olacak.”

⁷² "Yusuf'u gördüğüm zaman, baktım ki, Allah'ın yaratıklarının hepsinden daha güzel bir adam..."

2.3 Cem Sultan⁷³

2.3.1 Hayatı

Cem Sultan Fatih Sultan Mehmet'in oğludur. 1459' da Edirne'de dünyaya gelmiştir. Dokuz yaşına basınca Kastamonu sancak beyliğine gönderildi. Ayrıca Cem avcılık, yay kullanma, ata binme gibi konularda kendisini geliştirmiştir. Cem büyük kardeşi Mustafa'nın ölümünden sonra Karaman sancak beyliğine gönderilmiş. Karaman'da halka yaptığı hizmetlerden dolayı halk onu sevmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in son dönemlerinde II. Bayezid ile taht için rekabet başlamıştır. Cem sultan 18 gün saltanat hayatı yaşamıştır. İstanbul'da bulunan II. Beyazid Cem'e savaş açtı. Yenişehir ovasında karşılaştılar. Cem'in yanından bazı adamları saf değiştirip karşı tarafa geçmesi onu zor durumda bıraktı. Cem Konya'ya kaçmaktan başka çare bulamadı. Takipten kurtulamayan Cem çareyi Kahire'ye gitmekte buldu. Cem, Rodos'taki Pierre Aubusson ile 10 Temmuz 1482'de anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Cem Rodos'ta istediği kadar kalabilecekti. Pierre Aubusson Avrupa hükümdarlarına yazdığı mektuplarla Cem'in elinde olduğunu ve durumdan istifade etmek için Hristiyanların birlik içinde İslamiyet aleyhine hareket etmeleri gerektiğini, Türklerin Avrupa'dan çıkarılma vaktinin geldiğini bildiriyordu. Ancak II. Bayezid Rodos şövalyeleriyle anlaşma yaparak Cem'i orada muhafaza etmelerine karşılık yıllık 45.000 Venedik dükası vereceğini bildirdi. Cem 25 Şubat 1495 Çarşamba günü Castel Capuana denilen yerde öldü. 1499 yılında Avrupa'dan naşı getirilerek Bursa'da Ağabeyi Mustafa'nın yanına defnedildi.

---

⁷³ Cem Sultan'a ait biyografik bilgiler bu kaynaklardan alınmıştır: İbrahim Halil ERSOYLU, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989, ss. VII-XIII; Sedat ENGİN, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı'nın Tahlili*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2006, ss. 8-14; Mahmut H. Şakiroğlu, 'CEM SULTAN', *DİA*, Ankara: 1993,C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 283-284

2.3.2 Edebi kişiliği

Cem, Arapça ve Farsça eğitimini küçük yaşlarda almıştır. Edebiyatla ilgilenen Cem La'li, Kandî gibi şairleri etrafına toplamıştır. Bunlardan bazısı ölümüne kadar hep yanında olmuşlardır. Şiir üstadı Mevlana Tûrâbî de Cem'e hocalık yapmıştır. Şiirlerinde Şeyhî, Necatî ve Nizamî'nin etkileri vardır. İran şairlerine nazire yazacak kadar onları iyi tanımaktadır. Buradan Farsçasının iyi derecede olduğunu anlıyoruz.

Hayatının bir kısmı gurbet ellerde geçen şair Cem'in şiirlerinde memleket özlemi görülmektedir. Şiirlerinde bu süre zarfında çektiği sıkıntıları dile getirdiği görülmektedir.

2.3.3 Eserleri

Selman-ı Saveci'nin Cemşid ü Hurşid mesnevisini nazım halinde tercüme etmiştir. Diğer eserleri de Fal-ı Reyhan-ı Sultan Cem ve Türkçe ve Farsça divanıdır.

Prof. İsmail Hikmet Ertaylan İstanbul'un fethinin 500. Yıl dönümü dolayısıyla Falnâme adlı eserine Fal-ı Reyhan-ı Sultan Cem adlı eseri tıpkıbasım olarak almıştır.

Türkçe Divanı'nın 3 nüshası vardır. Birinci nüsha Bursa Orhan-Haraççı Kütüphane nüshasıdır. Bu nüshanın içerisinde 1 na't, 2 kaside, 329 gazel, 19 müfret bulunmaktadır. İkinci nüsha ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası-1'dir. Bu nüshada 2 tevhid, 1 münacaat, 1 na't, 4 kaside, 1 terkib-i bend, 1 terci-i bend, 348 gazel, 1 rubai, 41 muamma ve 16 müfred vardır. Üçüncü nüsha ise İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi nüshası-2'dir. Bu nüshada 1 na't, 1 kaside, 199 gazel, 19 müfret bulunmaktadır.

2.3.4 Cem Sultan Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi

Ahzab (33/40); [k. IV/38]

Âl-i İmrân (3/49); [k. VI/22]

Ankebût (29/14); [g. CCXXXIX/5]

Araf (7/107), Taha (20/22); [k. VI/17]

Araf (7/158); [k. IV/84]

Bakara (2/1); [g. CCXXIII/2]

Bakara (2/97); [k. IV/43]
En'âm (6/127), Yûnus (10/25); [k. IV/78]
Enbiya (21/30); [g. CCCX/5]
Enbiya (21/69); [g. CCXLVII/3]
Enbiyâ (21/81); [k. VIII/3]
Enbiyâ (21/83); [k. VIII/4]
Fâtiha (1/6); [g. CCXVIII/2]
Fâtiha (1/7); [k. IV/4]
Hac (22/1); [g. CCXXIII/8]
Hadid (57/6); [g. CVIII/1]
Hicr (15/28-29); [g. LII/3]
Hûd (11/37); [k. VII/46]
Însân (76/18); [g. CIV/2]
Îsra (17/1); [k. IV/41]
Îsrâ,(17/34); [g. CCXVIII/5]
Kadr (97/2); [g. CCLXXIII/3]
Kamer (54/1); [k. IV/28]
Kasas (28/76); [k. VIII/11]
Kehf (18/ 107); [g. CLIII/5]
Kevser (108/1); [k. VII/16]
Maide (5/45); [g. CLI/2]
Nebe (78/10); [g. I/1]
Neml (27/17); [k. IX/35]
Neml (27/18); [k. III/14]
Neml (27/30); [g. CCXVIII/1]
Nur (24/35); [g. LXVII/2]
Sad (38/3); [g. CCXXXIX/5]
Sad (38/3); [g. CLI/1]
Sad (38/35); [k. IX/35]
Saffât (37/35); [k. II/1]
Secde (32/19); [k. VI/18], [k. IX/30]
Tahrim (66/8); [g. CCXXXIX/2]
Tebbet (111/1); [k. IV/90]

Yûsuf (12/ 10, 35); [k. VIII/5]

Aclûnî, II, 87, hadis nr. 1835; [k. IV/7]

Aclûnî, II, 164, hadis nr. 2123; [k. IV/52]

2.3.5 Cem Sultan Divanında Ayet ve Hadis İktibasları⁷⁴

Hacimli bir eser olan Cem Sultan'ın Türkçe divanı kullanılan ayet ve hadislere nazaran ele aldığımız şairlerin arasında önemli bir yeri vardır. Bu çalışmadaki beyitler divandaki sırasına göre alınmıştır.

Ne-durur Hakk'a toğru varmağa râh

Himem-i lâ-ilâhe illa'llâh (k. II/1)

(Hz. Allâh'a doğru, yol almanın sebebi lâ-ilâhe illa'llâh zikrinde gayret etmektir.)

Lâ-ilâhe illa'llâh tevhidi Kur'ân-ı Kerim'de geçmektedir. Şair bu beyitte tevhidin faydasından bahsetmektedir. Lâ-ilâhe illa'llâh cümlesi Saffât suresinin 35.⁷⁵ ayetinden iktibas edilmiştir.

Olur, cihân içinde Süleymân gibi 'azîz⁷⁶

Lutfundan eger olur-ısa mûra i'tibâr (k. III/14)

(Lütfundan, merhametinden bir karıncaya bile yararın dokunsa dünyada Süleyman (a.s) gibi aziz, şerefli olursun.)

Şair bu beyitte iyilikten bahsedip Süleyman (a.s) örnek göstermiştir. Şair Kur'ân-ı Kerimden Süleyman (a.s) ile ilgili Naml suresinin 18.⁷⁷ Ayetine temihle bulunmuştur. Ayete telmih yapmasının sebebi ise kendi düşüncesini güçlendirmektir.

⁷⁴ Beyitler bu kaynaktan alınmıştır: İbrahim Halil ERSOYLU, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, ss. 3-244.

⁷⁵ إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ

“Çünkü onlar "Allah'tan başka ilâh yoktur" denildiği zaman kafa tutuyorlardı.”

⁷⁶ Aynı telmih için bkz, LXVII-4

⁷⁷ حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِي النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ

“Hattâ karınca deresi üzerine vardıklarında bir karınca şöyle dedi: ey karıncalar, haydin meskenlerinize girin, Süleyman ve ordusu sizi farketmeyerek kırıp geçirmesin.”

Kalmışdı cümle küfri zalâmında *dâllin*

Hâdî irişdi nûrî ziyâsı Muhammed'ün (k. IV/4)

(*Cümle âlem dalâlet ehilinin küfür karanlığında kalmıştı ki Hz. Muhammed'in hidayet verici parlak nuru yetişti.*)

Şair bu beyitte ayetin bir kısmını alarak nakıs iktibas yapmıştır ki bu ayeti asıl manasında kullanmış olup vermek istediği mesajı destekler niteliktedir. Ayet Fâtiha suresini 7.⁷⁸ ayetinden alınmıştır.

Şekl-i gınâyı 'ayn-ı 'anâ anlayup müdam

Fakr olmuş idi *fahr* ü gınâsı Muhammed'ün (k. IV/7)

(*Zenginlik halinin her zaman zahmetin aynısı olduğunu anlayan Hz. Muhammed'in zenginlik ve övüncü fakirlik olmuştur.*)

Bu beyitte şair zenginlik hakkında düşüncesini verirken Peygamber Efendimiz'in hadisinin bir kısmını iktibas yoluyla almış ama parçalayarak kullanmıştır. Bu beyitte hadis asıl manası için kullanılmıştır. Hadisin aslı Aclûnî, II, 87, hadis nr. 1835⁷⁹ kaynaklı hadiste geçmektedir.

Devlet degül mi k'olmaya ümmetden ol ki hîç

Halk hazretinde gayrı recâsı Muhammed'ün (k. IV/9)

(*Ümmetten olmak bir zenginlik, ayrıcalık, nimet değil mi ki Hz. Muhammed'in Cenâb-ı Hak'tan tek ricası ümmetini istemesidir.*)

Şair Hz. Peygamberin ümmetine olan sevgisini ve O'na ümmet olmanın büyük bir nimet oluşunu anlatıyor. Bu anlatısını Peygamber Efendimizin bir hadisine telmih yaparak güçlendiriyor. Bu hadis; Buhari, Tevhid 36, 19, 37, Tefsir, Bakara 1, Rikak 51; Müslim, İman 322, (193)⁸⁰ kaynaklıdır.

---

⁷⁸ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

“O kendilerine in'am ettiğin mesutların yoluna. Ne o gadap olunanların ne de sapkınların.”

⁷⁹ “Fakirlik benim övüncümdür.”

⁸⁰ ..."Ey Rabbim! Ümmetim! Ümmetim!" diyeceğim...

Dil gözgisini kaplar ise jeng-i ma'siyet

Dâ'im cilasıdır *salavâtı Muhammed*'ün (k. IV/22)

(*Günah pası gönül aynasını kaplarsa onun cilası Hz. Peygambere salavat getirmektir.*)

Şair günahların affedilmesinin Hz. Peygamber'e salavat getirmekle olacağını söylüyor. Öyleki Peygamber Efendimize salat getirenin günahlarının affedileceği Hadis-i Şeriflerde geçmektedir. Şair salat getirenin günahlarının affedileceğini belirtmiştir. Telmihte bulunduğu hadis Nesei, Sehv, 55⁸¹ kaynaklıdır. Şair bu hadisi asıl, gerçek manası için kullanmıştır. Kendi söylediğini destekler niteliktedir.

Gün gibi rûşen olmağa i'câz-ı Mustafa

*Şakk*⁸² itdi bedri şekl-i hilâli Muhammed'ün (k. IV/28)

(*Hz. Peygamber'in mucizesi gün gibi ortadadır, ayın ondördünde hilalin şeklini değiştirdi, ikiye ayırdı.*)

Şair beyitte Hz. Peygamberi anlatırken O'nun mucizelerinden bahsetmektedir. Bu mucize ise hadis-i şerife telmih edilerek yapılmıştır. Şair telmihi asıl manasında kullanmıştır. Ayın yarılması mucizesi Kur'ân-ı Kerimde geçmekte olup şair *şakk* kelimesini kullanarak bu mucizeye telmihte bulunmuştur. Mucize ayette şu şekilde geçmektedir. *Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı* (el-Kamer, 54/1)⁸³. Şiirde bu ayet asıl manasında kullanılmıştır. Sözlükte "yarılmak, bölünmek" anlamındaki inşikak ile "ay" manasına gelen kamer kelimelerinden oluşan bu tabir "ayın iki parçaya bölünmesi" demektir. Bu anlamda *şakku'l-kamer* de kullanılmıştır.

⁸¹ “Kim bana bir defa salât getirirse, Allah da ona on salât getirir ve on günahını affeder; on derece yükseltir.”

⁸² Aynı iktibas için bakınız Uz VI-92'ye.

⁸³ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَالنَّشَقُ / وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ / وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أُمَّرٍ مُّسْتَفِرٌّ الْقَمَرُ

“Yaklaştı Saat, yarıldı Kamer.(1)Hâlâ bir âyet görseler yüz çevirip derler: müstemir bir sihir.(2)Yalan dediler, hevâlarına uydular, hâlbuki her emir müstekir. (3)”

İnşikaku'l-kamer tabiri ise Kur'an-ı Kerim'de kıyametin yaklaştığını bildiren ayette geçmektedir⁸⁴.

Resm oldı hatt-ı hatemine *hatm-ı mürselîn*

Hâtem olalı nakş-ı nigîni Muhammed'ün (k. IV/38)

(Hz. Muhammed'in yüzüğü son olalı resmen peygamberlerin sonu oldu.)

Şair bu beyitte *hatm-ı mürselîn* diyerek Ahzab suresinin 40.⁸⁵ ayetine telmihte bulunmuştur.

Pest oldı ferş ü arş *Burâk-ı* nübüvvete

Püşti olalı mesned-i zîni Muhammed'ün (k. IV/40)

(Hz. Muhammed *Burâk* adlı binek ile Miracın ilk safhasında arşta gezindi.)

Şair Peygamber Efendimizin miraç hadisesinden bahsetmiştir. Şöyle ki bu beyitte Burak ismini vererek bize Miracın ilk safhası olan Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar olan yolculuğa telmihte bulunmuştur. Burak⁸⁶ sadece hadislerde⁸⁷ geçmektedir.

İsrâ deminde hâsıl olan sırra olmadı

Cibrîl emânet ile emîni Muhammed'ün (k. IV/41)

(*İsra* anında kimse o sırra hâsıl olmadı ancak Hz. Muhammed ile Cebraîl (a.s) bu sırra vakıf idi.)

---

⁸⁴ İlyas Çelebi, 'İnşikâku'l-Kamer', *DİA*, 2000, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 343-345

⁸⁵ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"Muhammed sizin ricalınızdan hiç birinin babası değil ve lâkin Allah'ın Resul'ü ve Peygamber'in hatemidir, Allah, her şeye Âlim bulunuyor."

⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, *DİA* 'Burak'

⁸⁷ Hz. Peygamber (s.a.v) Burak ile Beytü'l Makdis'e vardıktan sonra oradaki büyük ve sert kayadan göğe çıkarıldı. Her bir gökte peygamberlerden biriyle görüştü, nice nice melekler gördü. Cennet ve cehennem durumlarını gördü, Sidre-i Müntehâ'ya geçti, Allah'ın melekût âleminde birçok acaib şeyler gördü. Nihayet beş vakit namazın farz kılınması emri ile aynı gecede geri döndü.(Sahih-i Buhâri)

Şair İsrâ kelimesi ile bize Peygamber Efendimizin yaptığı bir yolculuğa telmihte bulunmuştur. İsrâ adının geçtiği bu yolculuk İsrâ suresinin 1.⁸⁸ ayetinde geçmektedir. Şair bu vakaya telmihte bulunmuş olup telmihi asıl manası için kullanmıştır. Kendi düşüncesini destekler niteliktedir.

Hıfz-ı Kelâm'a vâsita olmazdı *Rûh-ı Kuds*

Sıdkına olmasaydı yakîni Muhammed'ün (k. IV/43)

(*Cebrâil (a.s) Peygamber Efendimizin doğruluğuna hakikatlerine yakın olmasaydı Kur'ân-ı Kerim'e vasita olmazdı.*)

Hız Allâh'ın peygamberlere vahiy için gönderdiği melek Cebrâil (a.s) olduğu muhakkaktır. Cebrail⁸⁹ (a.s) birçok hadis-i şerifte zikredilmektedir. Fakat Cebrail (a.s) Kur'ân-ı Kerim'de bu isimle değil de Cibril, Ruh'ul-Emin, Rûh'ul- Kudüs, Ruh ve Resul gibi isimlerle anılmaktadır. Böyle olunca şiirde de belirtildiği gibi Cebrail (a.s)'in Hz. Peygamber'e vahiy memuru olduğunu anlıyoruz. Şair el-Bakara suresinin 97.⁹⁰ ayetine telmihte bulunmuştur. "Kudüs" kelimesinin aslı ise, "kuds"dür ve mukaddes, mübârek, her türlü fenalıktan arınma demektir. Bu iki kelimenin birleşmesinden meydana gelen "rûhul-kuds", herhangi bir şaibe ile lekelenme ihtimali olmayan, mukaddes ve temiz ruh, vahiy meleği, Cebrâil demektir⁹¹.

⁸⁸ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Tenzih o Sübhana ki kulunu bir gece Mescid-i haramdan o havalisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya isrâ buyurdu ona âyetlerimizden gösterelim diye, hakikat bu: odur O işiten gören.”

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki YAVUZ - Zeki ÜNAL, 'Cebrail', *DİA*,

⁹⁰ قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ

“Söyle, her kim Cibriyle düşman ise bilsin ki O, o Kur'ân'ı senin kalbin üzerine Allah'ın izniyle indirdi, önündekileri tasdiklayıcı ve mü'minlere bir hidayet ve bîşâret olmak için.”

⁹¹ Elmalılı Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili, V, 3125

Tarz-1 tırâz-1 vahdet ile zeyn olur müdâm

Levlâk hil'atindeki habîbi Muhammed'ün (k. IV/52)

(Hz. Muhammed'in "sen olmasaydın".kaftanı her daim vahdetin sırma işlemeli süsleriyle süslenmektedir.)

Şair beyitte Peygamber Efendimizin özelliğinden bahsederken Hz. Allâh'ın O'nun için söylemiş olduğu bir hadis-i kutsiden (Aclûnî, II, 164, hadis nr. 2123)⁹² nakıs iktibas yapmıştır. Nitekim peygamber efendimize Hz. Allah tarafından yapılan bu iltifat edebiyatımızda çokça yer almıştır. Şair burada bu kudsi hadisi asıl manası için kullanmıştır. Şair peygamber efendimizi anlatırken bu kudsi hadis ile düşüncesini desteklemiştir.

Gel gör bu kurb-ı Hakk'ı ki Hakk'a habîb iken

Hak dahi olmuş-ıdı *habîbi* Muhammed'ün (k. IV/57)

(*Cenâb-ı Hakk'a olan yakınlığı gel gör, Hakk'a sevgili iken, Hakk dahi Hz. Muhammed'in sevgilisi oldu.*)

Şair bu beyitte yine Hz. Peygamberi överken Hz. Allâh'ın O'na karşı olan muhabbetinden bahsetmiştir. Bu husus; Darimî, Mukaddime, 8; Tirmizî, Menakıb, 1⁹³ kaynaklı hadiste geçmektedir Böylece bu hadise telmih yapıldığını anlıyoruz.

V'eş-Şems şem'-i nûr-ı ruhından nişânedür⁹⁴

V'el-leyl olursa tan mı nikâbı Muhammed'ün (k. IV/62)

(*V'eş-Şems Hz. Muhammed'in yanağının nurunun parlaklığından bir izdir, V'el-leyl O'nun yüz örtüsü olursa şaşılır mı?*)

Şair güneşi Hz. Peygamber'in nurunun bir izi olarak görür. Güneş mefhumunu verirken Kur'ân-ı Kerim'den güneş anlamına gelen Şems suresinin adını kullanmıştır. Şems sûresi adını ilk ayette geçen ve "güneş"

⁹² "Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım."

⁹³ "İbrahim halilulah, Allah'ın dostu; Musa, safiyullah, Allah'ın seçkin kulu; ben ise Allah'ın bana bir ihsanı ve bir ikramı olarak- habibullahım, Allah'ın sevgili kuluyum."

⁹⁴ Aynı kullanım için bkz, CLXI-12

anlamına gelen şems kelimesinden almıştır. Sûre ve'ş-şems ve ve'ş-şemsi ve duhahâ olarak da bilinir⁹⁵.

Şair geceyi ise peygamberimizin yüz örtüsüne benzetmiş ve bu sebeple Leyl suresinin adını kullanmıştır. Sûre adını “gece” anlamına gelen ve birinci ayette yer alan leyl kelimesinden almıştır. Sûre ve'l-leyl sûresi olarak da bilinmektedir. Bu sûrenin Mekke döneminde Müslüman köleleri satın alıp âzat etmek suretiyle servetini Allah yolunda harcayan Hz. Ebû Bekir ile cimrilik yapıp malını ihtiyaç sahiplerinden esirgeyen Ümeyye b. Halef hakkında nâzil olduğu bildirilmiştir⁹⁶.

Dâ'im makâmı ravza-i Dârü's-Selâm olur

Her kankı rûha irse selâmı Muhammed'ün (k. IV/78)

(Hz. Muhammed'in hangi ruha selâmı ulaşırsa onun kabri cennet bahçelerinden bir bahçe olur.)

Peygamber Efendimizin selamının ulaştığı kimse cennete girer. Bu cennet ise Dârü's-Selâm adında bir cennettir ki bu cennetin ismi Enam, 6/127⁹⁷ ayetinden iktibas yoluyla alınmıştır. Şair iktibas yoluyla asıl anlatılmak istenenî vermiştir. Maddî ve mânevî âfetlerden hoş gitmeyen şeylerden korunma " mânasındaki selâm ile "ev yurt" anlamındaki dâr kelimesinden oluşan bu terkip iki ayette cennetin adı olarak zikredilmiştir (el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25)⁹⁸.

⁹⁵ M. Kâmil Yaşaroğlu “Şems Sûresi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, C. 38, S. 510

⁹⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Leyl Sûresi”, *DİA*, Ankara: 2003, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 155

⁹⁷ لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ⁹⁷

“Rab’lerinin indinde selâm yurdu "dâr’ül-selâm" onlarıdır, bütün yapacak oldukları işlerde kendilerinin velisi de odur.”

⁹⁸ Bekir Topaloğlu, ‘Cennet’, *DİA*, Ankara: 1993,C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,ss. 374-386

Ümmî dir idi kendüye Rahman mu'allimi

Gel gör ki neydi tab'-ı selîmi Muhammed'ün (k. IV/84)

(Hz. Allah'ın muallimi kendisine ümmî derdi ama sen gel gör ki O'nun sağlam tabiatı neydi.)

Hz. Allâh peygamber efendimize ümmî demiştir. Bu ise şu ayetten (Araf, 7/158)⁹⁹ anlaşılıyor. Şair iktibasın mana yönünü kullanmıştır. Belirttiğimiz ayetten anlam yönüyle iktibas yapmıştır.

Bû Cehl olursa dahı yanar *Bû Leheb* misâl

Her kim k'olursa dîni garîbi Muhammed'ün (k. IV/90)

(Kim Hz. Muhammed'in dinine ve kendisine düşmanlık ederse bu Ebu Cehl'de olsa Ebû Leheb gibi yanar.)

Şair peygamberimize eziyet edenlerin sonunun Ebu Leheb gibi olacağını söylüyor. Bû Leheb diyerek Tebbet¹⁰⁰ suresine telmihte bulunmuştur. Divan şiirinde Ebû Cehil ile Ebû Leheb'in birlikte anılmaları, İslâm dinine ve Hz. Muhammed'e olan düşmanlıklarıyla ilgili ortak özelliğe sahip oldukları içindir¹⁰¹.

Gösterdi asâyı felegün nat'ına *Su'bân*

Mûsâ gibi 'arz itdi meh-i nev yed-i beyzâ (k. V1/17)

(Yed-i beyzâsı Hz. Musâ gibi bir ay ortaya koyarak felek döseğinde esasını ejderha olarak gösterdi.)

Beyitte şair divan şiirinde çokça kullanılan Mûsâ (a.s)'nın esasını ve ejderhaya dönüşünü konu edinmiştir. Şair *Su'bân* kelimesini kullanarak

⁹⁹ قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقُرْبَىٰ وَوَضَعَهَا سِوَىٰ اللَّهِ فَأَلْهَمَ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَاحْتَمِلْ صَافِرًا ذَلِيلًا ۚ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا دُونَهُ آلِهَةً مِمَّا خَلَقُوا فَهُمْ يَخِشَوْنَ آلِهَةَ اللَّهِ وَمَخِشَوْنَ اللَّهَ فَهُمْ يُسَاءَلُونَ ۗ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِمَّا خَلَقُوا فَهُمْ يَخِشَوْنَ آلِهَةَ اللَّهِ وَمَخِشَوْنَ اللَّهَ فَهُمْ يُسَاءَلُونَ ۗ وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا دُونَهُ آلِهَةً مِمَّا خَلَقُوا فَهُمْ يَخِشَوْنَ آلِهَةَ اللَّهِ وَمَخِشَوْنَ اللَّهَ فَهُمْ يُسَاءَلُونَ ۗ

“De ki: ey insanlar! Haberiniz olsun ben size, sizin hepinize Allah'ın Resulüyüm, o Allah ki bütün semâvat-ü arzın mülkü onun, ondan başka ilâh yok, hem diriltir hem öldürür, onun için gelin iman edin Allah'a ve Resulü'ne, Allah'a ve Allah'ın bütün kelimatına iman getiren o ümmî Peygamber'e ve ittibâ edin ona ki bu hidâyete erebilesiniz.”

¹⁰⁰ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ

“Yuh oldu iki eli Ebu Leheb'in, kendi de yuh.”

¹⁰¹ Hüseyin Güftâ, ‘Divan Şiirinde Ebû Cehil’, Güneyde Kültür / Kasım-Aralık 2005

Araf, suresinin 107.¹⁰² ayetine telmih yapmıştır. Yed-i beyza mazmunuyla Musa (a.s)’ın mucize yaptığı eli kastedilmiştir. Bu husus Kur’ân-ı Kerim’de Taha suresinin 22.¹⁰³ ayetinde geçmektedir. Yed-i beyza¹⁰⁴ ile o ayete telmih yapılmıştır. Yed-i beyzâ (beyaz el), Kur’an’a göre Hz. Mûsâ’nın peygamberliğini kanıtlamak için gösterdiği bir mûcizedir¹⁰⁵. Yed-i beyzâ (beyaz el), Arap, Fars ve Türk edebiyatlarıyla Türk halk inanışlarında yer alan yed-i beyzâ Hz. Mûsâ’nın mûcizeleriyle beraber şahsı etrafında gelişen ve şairlerin farklı yorumlarıyla zenginleşen bir edebî unsur, remiz ve mazmun haline gelmiş, ayrıca teşbih, telmih, iktibas, istiare, kinaye, tenasüp gibi edebî sanatlara malzeme teşkil etmiştir¹⁰⁶.

Âsâyiş-i eflâkden ârâyiş alup yir

San olmuş idi sahn-ı zemîn *Cennet-i Me’vâ* (k. V1/18)

(*Yeryüzü göklerden zinet almış, sanki zemin cennet tabakalarından biri olan Me’va cenneti olmuş.*)

Şairin Cennet-i Me’vâ ismini kullanarak ayet-i kerimeden alıntı yaptığını anlıyoruz. Beytin manasına baktığımızda bu ismin geçtiği ayet ile arasında bir yakınlık yoktur fakat Cennet-i Me’vâ isminin şu ayette (Secde, 32/19)¹⁰⁷ geçtiğini söyleyebiliriz. Bu ayette de geçtiği gibi bu cennet derecesi yüksek olan kimseler içindir ki şair bu cenneti kullanmıştır. Şair Cennet-i Me’vâ ismini kullanmada amacı asıldır.

¹⁰² فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ

“Bunun üzerine asasını bırakıverdi, ne baksın o koskoca bir ejderha kesiliverdi.”

¹⁰³ وَأَضْمَمُ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى

“Bir de elini koynuna sok, çıkısın bembeyaz bir afetsiz diğer bir âyet olarak.”

¹⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. İskender PALA, ‘Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü’, *Kapı Yayınları*.

¹⁰⁵ Ömer Faruk Harman, “Yed-i Beyzâ”, *DİA*, İstanbul: 1996, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S.376

¹⁰⁶ Mustafa Uzun, “Yed-i Beyzâ”, *DİA*, 1996, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 377

¹⁰⁷ أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Evet, iman edip o salih amelleri işleyen kimselerin amellerine mukabil konukluk olarak kendilerine mevâ cennetleri vardır.”

İhyâ-yı memât irdi nebâtına zemînün¹⁰⁸

‘Arz itdi hevâ cezbesi san *mu'ciz-i İsa* (k. VI/22)

(*Havanın cezbesi yerin otlarına ölümden dirilik getirdi, sanarsınki İsa (a.s.)’nin mucizesi geldi.*)

Havanın neşesi otları ölüyken diriltti. İsa (a.s) Kur’ân-ı Kerim’de ölüleri diriltmesi ile meşhurdur. Burada ki tesir asıl manasıyla kullanılmamış ama İsa (a.s)’nın ölüleri dirilttiğine bir telmih yapılmıştır. Telmih yapılan ayet Âl-i İmrân suresinin 49.¹⁰⁹ ayetidir.

Himmetün *Kevser*’dür ‘ayn-ı sehâ kim atanup¹¹⁰

Oldı zulmetde nihân Çeşme-i Hayvân-ı kerem (k. VII/16)

(*Cömertlik kaynağında senin himmetin kevser suyudur, cömertlik âb-ı hayatı gibi karanlıklar ülkesinde gizlidir.*)

Şair beyitte Kevser’in Hz. Muhammed’in bir yardımını olduğunu belirtmiştir. Zira Kevser’in Cennette Peygamber Efendimiz tarafından dağıtılacağı geçmektedir. Kevser’in (Kevser suresinin 1.)¹¹¹ ayetinde Peygamberimize verildiği geçmektedir.

¹⁰⁸ Aynı telmih için bkz, XL-1, LV-3, CXVI-2, CXXXVIII-2

¹⁰⁹ وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِّنَ الطَّيْنِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ

“Hem Ben-î İsrail’e bir Resul olarak, şöyle ki: ben size Rabbinizden bir âyetle geldim, ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir mahlûk biçirim de içine üflerim, Allah’ın izniyle derhal bir kuş olur, yine Allah’ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölüleri diriltirim, ve evlerinize ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm elbette bunda size şüphesiz bir âyet vardır eğer iman edecek iseniz.”

¹¹⁰ Aynı telmih için bkz, LVIII-3

¹¹¹ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُؤُتْرَ

“Biz verdik sana hakikatte kevser.”

Nuh-1 lutfun eğer irgürmeye keştî-i necât

Gark ider bahr-ı belâya beni tûfân-ı kerem (k. VII/46)

*(Eğer Nûh (a.s.)'un kurtuluş gemisi olan lutfuna ulaşamazsam
cömertlik tufanı beni belâ, zulmet denizine batırır.)*

Şair Nuh (a.s.)'un gemisinin bir kurtuluş gemisi olduğunu anlatmıştır ki bu husus Kur'ân-ı Kerim'de Hûd suresinin 37.)¹¹² ayetinde geçmektedir. Şair bu ayete telmihte bulunmuştur.

Sensin âhir tahtını viren Süleymân'un yile

Mülk-i âbâdın mülûkun eyleyen vîrân felek (k. VIII/3)

*(Ey felek, Hz. Süleymanın sonunda tahtını yeke veren sensin, meliklerin
âbâd mülklerini viran eden sensin.)*

Şair Hz. Allâh'ı överken Süleyman (a.s.)'a verilen nimetleri dile getirmektedir. Bu nimetlerden biri de Süleyman (a.s.)'a emrine verilen rüzgârdır. Bu hâdise Enbiyâ suresinin 81.¹¹³ ayetinde geçmekte olup oraya telmih yapılmıştır.

Yidi yıl Eyyûb'a derd ü renc ü gam yoldaş idüp

Nûh'a öz kendü tenûrından viren tûfân felek (k. VIII/4)

*(Eyyûb (a.s.)'e yedi yıl derd, hastalık, keder yoldaş edip Nûh (a.s.)'a
kendi tandırından tufan veren Felek)*

Şair bu beyitte Eyyûb (a.s.)'ün çektiği çileyi Enbiyâ suresinin 83.¹¹⁴ Ayetine telmihte bulunmuştur. Eyyûb (a.s) divan şiirinde çektiği eziyet ile anılır.

¹¹² *وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبُنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُعْرِضُونَ*

“Bizim nezaretimiz altında ve vahyimiz dâiresinde gemi yap, hem o zulmedenler hakkında bana hitap etme çünkü onlar garkedilecekler.”

¹¹³ *وَلِسُلَيْمَانَ الرِّيحَ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِهِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَيْءٍ عَالِمِينَ*

“Süleyman için de şiddetli rüzgârı ki o içine bereketler verdiğimiz arz'a emriyle cereyan ediyordu ve biz her şeyi biliriz.”

¹¹⁴ *وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ*

“Eyyubu da, zira "Başıma bir bela geldi, (sana sığındım), sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye Rabbin'e nidâ etti.”

Gözlerinden Ya'kûb'un kan itdürüben *Yûsuf*'ı

Geh *kuyuya* birağup geh atduran zindân felek (k. VIII/5)

(*Ya'kûb (a.s)'un gözünden kan getirten ve Yûsuf (a.s)'u kuyuya ve zindana attıran Felek.*)

Divan edebiyatında Yusuf (a.s)'un kuyuya ve zindana atılması ve babası Ya'kûb (a.s)'un bundan duyduğu acı çokça işlenmiştir. Yûsuf (a.s)'un kuyuya atılması Yûsuf suresinin 10.¹¹⁵ ayetine, zindana atılması ise Yûsuf suresinin 35.¹¹⁶ ayetine telmih yapılmıştır. Bu telmihler asıl amacına uygun kullanılmıştır.

Bir kılına virseler virmezdüm Oğuz Hân'umun

Genc-i Kârûn-ıla bin bin mülket-i 'Osmân felek (k. VIII/11)

(*Felek, Oğuz Hân'umun bir kılına Osmanlı ülkesini ve Karûn'un hazinelerine dahi değışmem.*)

Divan şiirinde Mûsa (a.s) kavminden olan Kârûn¹¹⁷ isimli bir zata zengin bir hazinenin verilmesi çok işlenmiştir. Kârûn divan şiirinde daima zenginliğiyle anılmıştır. Bu beyitte şair Kârûn'un zenginliğini oğlu Oğuz Hân'ın bir kılına bile değışmeyeceğini bir misal gibi kullanmıştır. Şair Kasas suresinin 76.¹¹⁸ ayetine telmih yapmıştır.

قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْمَ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ¹¹⁵

“İçlerinden bir söz sahibi, Yusuf'u, dedi öldürmeyin de bir kuyu dibinde bırakın ki kafilenin biri onu lekât olarak alsın, eğer yapacaksınız böyle yapın.”

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّتْهُ حَتَّىٰ حِينٍ¹¹⁶

“Sonra bu kadar âyâtı gördükleri halde o adamlara şu reiy galebe etti: behemehal onu bir müddet zindana atsınlar.”

¹¹⁷ Geniş bilgi için bkz. İskender PALA, ‘Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü’, *Kapı Yayınları*

إِنَّ قَارُونَ كَانَ مِنْ قَوْمِ مُوسَىٰ فَبَغَىٰ عَلَيْهِمْ وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوتُوا بِالْعُصْبَةِ أُولِيَ الْقَوْمِ إِذْ قَالَ لَهُ قَوْمُهُ لَا تَفْرَحْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ¹¹⁸

“Hakikaten Karûn Musâ'nın kavminden idi de onlara karşı bağıyetmiş idi, ona öyle hazineler vermiştik ki anahtarları cidden güçlü kuvvetli bir bölüğe ağır geliyordu, o vakit kavmi ona şöyle demişti: güvenme çünkü Allah güvenenleri sevmez.”

Karşuna bân-zâdeler el bağlayup tapu kılur

Bezm-gâhun *Cennet-i Me'vâ* gibi bostândur (k. IX/30)

(*Oğullar karşına geçip el bağlayıp saygıda dururlar, meclisin Cennet-i Me'vâ bahçesi gibidir.*)

Şair meclisin cennet bahçelerinden bir bahçe kadar güzel olduğunu benzetme sanatı kullanarak Secde suresinin 19.¹¹⁹ ayetine telmih yapmıştır. Şöyleki Cennet-i Me'vâ'nın çok değerli ve güzel olduğu ayette açık bir şekilde belirtilmiştir. Yani oraya kimlerin layık olduğu işlenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de Cennetü'l-Me'vâ diye geçer.

Hükm idenler bu cihan mülkine şark u garba dek

Ger *Süleyman* ger *Skender* sonra peşîmândur (k. IX/35)

(*İster Süleyman (a.s) olsun ister İskender bu dünya mülküne hükmedenlerin hepsi pişmandır.*)

Şair Süleymân (a.s)'ın kendisine verilen dünya mülküne telmihte bulunmuştur. Yani bize Süleymân (a.s)'ın şöyle mülkü var demek istiyor ki bu husus Kur'ân-ı Kerimde Sad suresinin 35.¹²⁰ ayetinde ve Neml suresinin 17.¹²¹ ayetinde geçmektedir.

La'lün zülâl-i çeşmesi şol *Selsebîldür*

Kevser döker ki Çeşme-i Hayvân ayağıdur (g. CIV/2)

(*Dudaklarının çeşmesinin tatlı suyu şu Selsebil'dir, Kevser suyu döker ki Kevser'in bir ayağıdır.*)

Selsebil Kur'ân-ı Kerim'de geçer ve cennette bir pınardır. Şair bu pınarın Kevser havzunun bir kolu olduğunu söyler. Selsebil hakkında telmih

أَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ جَنَّاتُ الْمَأْوَى نُزُلًا بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ¹¹⁹

“Evet, iman edip o salih amelleri işleyen kimselerin amellerine mukabil konukluk olarak kendilerine mevâ cennetleri vardır.”

قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مَلَكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ¹²⁰

“Ya Rab! bana mağrifet buyur ve bana öyle bir mülk bağışla ki ardımdan kimseye yaraşmasın, şüphesiz sensin bütün dilekleri veren vehhab sen, dedi.”

وَحُسْبَى لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ¹²¹

“Hem Süleyman'a cinn-ü ins ve tuyurdan orduları toplandı, hep bunlar zabt-u idare olunuyorlardı.”

İnsân suresinin 18.¹²² ayetine yapılmıştır. Bu şiirde Selsebil asıl manası için kullanılmamıştır. Kur'ân'da Selsebil kelimesi, Cennet'te iyi insanlara ihsan edilecek nimetlerden söz eden, "Onlara orada zencefil karışımı bir kadehten içirilir; içindeki orada Selsebil diye isimlendirilen bir pınardandır" mealindeki ayette geçer (el-İnsan 76/17-18). Müslim'de yer alan bir rivayete göre ("Hayz", 34): Bir Yahudi din adamının, "Cennete ilk defa kimler girecek?" şeklindeki sorusuna Hz. Peygamber, "Muhacirlerin fakirleri" cevabını vermiş; "Cennet yolunda içecekleri nedir?" sorusu üzerine de, "Onlara cennette selsebil diye adlandırılan bir pınarın suyundan içirilir" buyurunca Yahudi, "Doğru söyledin" demiştir. Selsebil kelimesi klasik şiirde ab-ı hayat gibi sevgilinin dudağındaki lezzet ve ölümsüzlük özelliğinden kinaye olarak sıkça kullanılır. Cennette olması; devamlı akması, herkesin ona ulaşamaması gibi sebeplerle de edebiyatta selsebil aşğın arzuladığı bir mekân olarak geçer.¹²³

Cemâlün mushafından şem'-i meclis

Kılur *Nûr* ayetin her gice ez-ber (g. CX/6)

(*Meclisin mumu güzel Kur'ân-ı Kerim'den her gece Nûr ayetini ezbere okur.*)

Şair Nûr ayeti derken Kur'ân-ı Kerim'in 24. Suresi olan Nûr suresini kastetmiştir. Nûr suresi Kur'ân-ı Kerim'in yirmi dördüncü sûresidir. Medine döneminde Benî Mustalik Gazvesi'nin ardından Hicrî 5 (Miladî 626-27) yılın sonlarında nâzil olmuştur. Adını "nûr ayeti" diye bilinen ve Allah'ın gökleri ve yeryüzünü aydınlatan nurunu tasvir eden 35. ayetten alır.¹²⁴

---

¹²² عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا

"Bir çeşme ki denir selsebil."

¹²³ Lütfullah Cebeci, 'Selsebil,' *DİA*, 2009, C. 36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 447-448

¹²⁴ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nûr Sûresi", *DİA*, 2007, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 247.

Aceb bu bend-i beladan gönül bulur mı halas

Tutup yaşıım yolını dir ki *lâ-tahîne menas* (g. CLI/1)

(*Acaba gönül bu belanın bağından kurtuluş bulur mu ama yaşıım artık yolunu aldı gider der ki artık kurtuluş zamanı değil.*)

Beyitte gördüğümüz gibi şair Sad(38/3)¹²⁵ suresinden bir ayetin bir kısmını alarak nakıs iktibasta bulunmuştur. Bu iktibası yaparak kendi düşüncesine destekte bulunmuştur.

Hemîşe gamzen okı sinemi kılur mecrûh

Meger zamîrine gelmez ki *el-cürûhu kısâs* (g. CLI/2)

(*Her zaman gamzenin oku sinemi yaralar ama o ok gönlümün, kalbimin yaralanmasına kısas olarak gelmez, kabul edilmez.*)

Şair bu beyitte sevgilinin gamzesinin sinesini yaraladığından bahsederken bu durumu güçlendirmek için Maide (5/45)¹²⁶ suresinde bir ayetten nakıs iktibas yapmıştır.

Kamer alnun güneş ruhsarun üzre

Görenler didi ki *nûrun-alâ-nûr* (g. LXVII/2)

(*Ay alnının üzerine güneş ise yanağının üzerine düştü, bunu görenler nur üstüne nur geldi dediler.*)

Şair beyitte sevgilinin güzelliğinden bahsederken kendi düşüncesini kuvvetlendirmek için Nur (24/35)¹²⁷ suresinde bir ayetten nakıs iktibas yoluyla faydalanmıştır.

¹²⁵ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مَنْ قَرْنٍ فَنَادَوا وَلا تَحِينْ مَنَاصٍ

“Kendilerinden evvel "nicelerini helâk ettik! Çığırttılar: Değildi fakat vakti halas.

¹²⁶ وَالْجُرُوحِ بِالسِّنِّ وَالسُّنِّ بِالْأُذُنِ وَالْأُذُنِ بِالْأَنْفِ وَالْأَنْفِ بِالْعَيْنِ وَالْعَيْنِ بِالنَّفْسِ النَّفْسَ أَنْ فِيهَا عَلَيْهِمْ وَكُنْتُمْ بِالطَّالِمُونَ هُمْ فَأُولَئِكَ اللَّهُ أَنْزَلَ بِمَا يَحْكُمُ لَمْ وَمَنْ لَهْ كَفَّارَةٌ فَهُوَ بِهِ تَصَدَّقَ فَمَنْ قِصَاصٌ

“Hem ondan üzerlerine şöyle yazdık: cana can, göze göz, buruna burun, dişe diş, carhler birbirine kısastır, kim de bu hakkını sadakasına sayarsa o, ona keffaret olur ve her kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse onlar hep zalimlerdir.”

¹²⁷ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Oldı yüzünün bürka'ı ol zülf-i semen-sâ

Sübhone kadîre *ca'alel-leyle libâsâ* (g. I/1)

(*O yaseminimsi zülfün yüzünün örtüsü oldu, herşeye gücü yeten ve bütün eksiklerden tenzih olunan Hz. Allah da geceyi bir elbise gibi yaptı.*)

Şair bu beyitte Nebe(78/10)¹²⁸ suresinde bir ayetten tam iktibas yaparak sevgilinin bir özelliğini ayet-i kerime ile örtüştürmüştür. Ayette nasıl ki gece bir elbiseye benzetilerek gizleyici, örtücü alamında kullanılmışsa sevgilinin zülfü de sevgilinin yüzünün örtüsü, onu gizleyen bir nesne olarak kullanılmıştır.

Hat ki haddinde ol nigar yazar

Tûlicü'l-leyle fi'n-nehar yazar (g. CVIII/1)

(*Sevgilinin yanağındaki ayva tüylerinde “geceyi gündüze sokar” yazar.*)

Şair bu beyitte Hadid (57/6)¹²⁹ suresinde bir ayetten nakıs iktibas yaparak sevgili hakkında düşüncelerini bu ayet-i kerime sayesinde daha da kuvvetlendirmiştir.

Âb-ı lutfunla zinde olur Cem

Ve minel-mai küllü şey'in hay (g. CCCX/5)

(*Cem Senin iyilik ve güzellik suyunla canlanır “hayatı olan herşeyi sudan yaptık” diyen sensin.*)

“Allah, Semavât-ü arzın nûrudur, nûrunun temsili sanki bir mişkât; içinde bir mısbah, mısbah bir sırçada, sırça sanki bir kevkebi dürrî (bir inci yıldız), mübarek bir ağaçtan tutuşturulur: bir zeytundan ki ne şarkîdir ne garbî, yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ziya verir, nûr üzerine nûr, Allah nûruna dilediğini hidayet buyurur ve insanlar için meseller darb eyler ve Allah, her şeye alîmdir.”

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا¹²⁸

“Ve geceyi bir libas yaptık.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ¹²⁹

“Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar ve bütün sînelerin kühünü bilir.”

Şair bu beyitte Hz. Allâh'ın rahmetini bir suya benzetmiş ve bununla ilgili Enbiya (21/30)¹³⁰ suresinde bir ayetten nakıs iktibas yaparak ayet-i kerimeyi asıl manasında kullanmıştır.

Yolında bilmege sıdkumu hüsni mushafına

Tefe'ul eyleyicek geldi *Sure-i İhlâs* (g. CLI/3)

(*Senin yolunda doğruluğumu sinamak için güzellik mushafında fal açtığımda ihlas suresi denk gelir.*)

Şair İhlas suresinin öneminden bahsetmekte olup sureyi asıl mahiyeti için kullanmıştır. İhlas suresi hakkında kısaca malumat verelim. Kur'ân-ı Kerîm'in yüz on ikinci sûresidir. Çok sayıdaki adları arasında, İslâm dininin temel ilkesi olan tevhid inancının veziz bir ifadesi olduğu için verildiği anlaşılan İhlâs ve aynı zamanda sûrenin ilk ayeti olan “Kul hüvallahü ahad” en çok kullanılanlarıdır. Sûre özellikle Türk sözlü kültüründe “Kul hüvallah”, bunun da kısaltılmışı olan “Kul hü” şeklinde, ayrıca “İhlâs-ı şerif” diye de anılır.¹³¹

Haddün hatunla yazalı zerrîn gılâf ider¹³²

Tûmâresine *Sure-i Nûr u Duhân*'ı şem' (g. CLXI/6)

(*Mum, yanağın ve ayva tüylerinle yazalı, Nûr suresi ve Duhan suresini altından kılıf eder.*)

Nûr sûresi, adını 35. ayette yer alan ve Allah'ın gökleri ve yeryüzünü aydınlatan nurunu tasvir eden ayetten almıştır. Bu sûrede genel olarak fert, aile ve toplum hayatı açısından uygulanması gereken görgü kuralları yer almış, İslâmî değerlere bağlı sağlam bir aile ve toplum hayatının

¹³⁰ أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

“Ya o küfredenler görmedilerdemi ki Semavât-ü arz bitişik idiler de biz onları ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yaptık, hâlâ inanmıyorlar mı?”

¹³¹ Emin Işık, ‘İhlâs Sûresi’, *DİA*, 2000, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 537

¹³² Aynı telmih için bkz, CXCI-3, CCCVI-2

kurulmasında uyulacak ahlâkî esaslara dikkat çekilmiştir¹³³. Bu sûre divan şiirinde genellikle Duhân sûresi ile birlikte zikredilmiştir. Nurun zıddı olan karanlık ve zulmet kelimelerini duhan lafzı karşıladığı için şairler Nûr sûresini, manaca zıddı olan Duhân sûresi ile birlikte ele almayı uygun görmüşlerdir¹³⁴. “Duman” anlamına gelen duhân kelimesi sûrenin onuncu ayetinde geçmektedir. Söz konusu ayette duhân’ın gökyüzünden gelip insanların üzerine bir azap olarak çökeceği bildirilmiştir¹³⁵. Bu anlamından ziyâde Duhân sûresi beyitlerde sözlük anlamıyla yer almış ve genelde Nûr sûresi ile birlikte zikredilmiştir. Birbirine anlamca zıt olan bu iki sûrenin çoğu zaman sevgilinin güzellik unsurlarından yüz ve saç ile ilişkilendirildiği görülmüştür¹³⁶.

Gamzesi tîgin çeküp kasduma ol yâr-ı kadîm

Kasd-ı bismil kılsa *bismi'llâhi'rrahmâni'rrahîm* (g. CCXVIII/1)

(*O eski sevgili, yan bakış kılıcını çekip bismillah deyip canıma kaseder.*)

Şair Neml(27/30)¹³⁷ suresinden iktibas yapmıştır. Besmele Yüce Allah’ın adını, Kur’ân-ı Kerîm’de bu ad yerine en çok kullanılan ve doksan dokuz esmâ-i hüsnâ dizisinde ikinci sırayı alan rahmân ile hemen onun ardından gelen rahim isimlerini toplamış kutsal bir metindir. “Esirgeyen, bağışlayan, lütuf, merhamet ve ihsanını eksiltmeyen” anlamındaki rahmân ve rahîm isimleri ilâhî rahmet ve koruyuculuğun bütün âlemi kucakladığını

¹³³ M. Kâmil Yaşaroğlu, “Nûr Sûresi”, *DİA*, 2007, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 247.

¹³⁴ Reyhan KELEŞ, *Divan Şiirinde Lafzî Ayet ve Hadis İktibasları* (yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum, s. 298

¹³⁵ Emin Işık, “Duhân Sûresi”, *DİA*, 1994, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 548.

¹³⁶ Reyhan KELEŞ, *Divan Şiirinde Lafzî Ayet ve Hadis İktibasları* (yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum, s. 303 ve 304

¹³⁷ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Süleyman’dan ve o Rahmân, Rahim Allah’ın ismiyle.”

ifade etmektedir¹³⁸. Eski Türk edebiyatının başta gelen kaynaklarından biri Kur'an, diğeri hadistir. Besmele de Kur'an ve hadiste önemle yer alan, her işin başı veya başlangıcı olarak çok tekrarlanan bir ayet olduğundan Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bütün yönleriyle ele alınmış, mısra ve beyitlerden muhtelif manzumelere kadar edebi eserlerde çokça konu edilmiştir. Türk edebiyatında besmele daha çok mısra ve beyitlerde telmih ve iktibas yoluyla kullanılmış, ayrıca Arapça, Farsça, Türkçe veya mülemma' halinde müstakil manzumelerde ele alınmıştır¹³⁹.

Kûyuna dil yol bulup el-hamdüli'llah kim yine

Viridi Rabbü'l-'âlemîn ana *sırâtül-müstakîm* (g. CCXVIII/2)

(Gönül, Allah'a hamdolsun ki doğru yolu bulup senin mahallene ulaşmıştır.)

Şair bu beyitte Hz Allâh'a şükür ediyor. Sebebi ise Peygamber Efendimizin yoluna girdiği için Hz. Allâh ona dosdoğru bir yol vermiştir. Şiirde geçen *sırâtül-müstakîm* ibaresi Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde geçmektedir. Bu ibarenin geçtiği ayetler¹⁴⁰ şunlardır. Ama şair Fâtiha suresinin 6.¹⁴¹ ayetinden iktibas yapmıştır. Ayet asıl manasına kullanılmıştır.

Dürr-i eşküm hâsılıdur hâk-i pâyun cevheri

Zülfün el uzatmasun *lâ-takrîbu mâle'l-yetîm* (g. CCXVIII/5)

(Ayağının tozunun cevheri gözyaşının incileridir. Zülfün el uzatmasın, yetimin malına yaklaşmayın!)

¹³⁸ Suat Yıldırım, "Besmele", *DİA*, 1992, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 531.

¹³⁹ Mustafa Uzun, "Besmele", *DİA*, 1992, C.5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 538-540

¹⁴⁰ Bkz. Fâtiha/6; Bakara/142, 213; Âl-i İmrân/101; Mâide/16; En'âm/39, 87, 161; Yûnus/25; Hûd/56; Nahl/76, 121; Hac/54; Mü'minûn/73; Nur/46; Yâsîn/4; Sâffât/118; Şûrâ/52; Zuhruf/43.

¹⁴¹ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

"Hidayet eyle bizi doğru yola."

Şair bu beyitte sevgiliye seslenirken O'na Kur'ân-ı Kerimden İsrâ suresinin 34.¹⁴² ayetinden iktibas yaparak kendi düşüncesinin kuvvetlendirmiştir.

Yazdı kadd u zülf ü dehânun senün

Mushaf-ı hüsnüne *elif lâm mîm*¹⁴³ (g. CCXXIII/2)

(*Senin güzellik mushafına boyun, zülfün ve ağzın elif lâm mîm yazmıştır.*).

İktibas edilen bu ayet, Kur'ân-ı Kerim'de Hurûf-ı mukattaa diye adlandırılır. Hurûf-ı mukattaadan oluşan bu ve benzer ayetler hakkında tarih boyunca çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Selef âlimlerinden bir gruba göre hurûf-ı mukattaa, te'vilini yalnızca Allah'ın bildiği müteşâbih ayetlerdendir ve bu harfler üzerinde yorum yapmak mümkün değildir. Nitekim bu ayetlere anlam vermekten kaçınanların en önemli gerekçeleri söz konusu harflerin müteşâbihattan olduğu, müteşâbihatın te'vilinin ise dinen yasaklandığı hususudur. Ancak hurûf-ı mukattaa'nın tefsir edilmesinin gerekliliğini savunan farklı görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerden bazıları şunlardır: Mukattaa harfleri, başında buldukları sûrelerin isimleridir; hurûf-ı mukattaa iki sûreyi birbirinden ayırma işlevi görür; hurûf-ı mukattaa ebced hesabıyla bazı olayların tarihine işaret eder. Bakara sûresinin 1. ayetiyle ilgili olarak, rivayete göre Yahudiler Allah Resûlü'ne gelerek buradaki elif-lâm-mîm'in sayı değerine göre İslâm ümmetinin yetmişbir yıllık ömrü olduğunu iddia etmişler, bunun üzerine Allah Resûlü Kur'ân-ı Kerim'de elif-lâm-mîm-sâd, elif-lâm-mîm-râ, elif-lâm-râ'nın da bulunduğunu söyleyince bu harflerin toplamının yediyüz yılı aştığını anlayıp oradan ayrılmışlardır.¹⁴⁴

¹⁴² وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا¹⁴²

“Yetim malına da yaklaşmayın ancak rüşdüne erinceye kadar en güzel olan suretle başka, ahdi de yerine getirin, çünkü ahidden mesuliyet muhakkak bulunuyor.”

¹⁴³ Aynı ayet için bkz. Bakara/1 Âl-i İmrân/1; Ankebût/1; Rûm/1; Lokmân/1; Secde/1.

¹⁴⁴ M. Zeki Duman ve Mustafa Altundağ, “Hurûf-ı Mukattaa”, *DİA*, 1998, C. 18, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 401-402.

Buna ilâveten elif-lâm-mîm ayeti hakkında şu görüşler de vardır. Elif-lâm-mîm'in elif'i Yüce Allah'ın "Allah", lâm'ı Latîf", mîm'i "Mecîd" ismine tekabül eder. Yine elif-lâm-mîm sırasıyla Allah, Cibrîl ve Muhammed isimlerinin kısaltmasıdır.

Şair bu beyitte Bakara sûresinin ilk ayeti olan *elif-lâm-mîm* olan huruf-ı mukattaa dediğimiz bu ayeti iktibas etmiştir. Şair elif-lâm-mîm ayetini kullanırken leff ü neşr sanatı ile elif ile kad (boy); lâm ile zülf (saç); mîm ile dehân (ağız) bağlantı kurmuş ve yukardaki beyti söylemiştir. Kısacası bu yapılan iktibas asıl manası için kullanılmamışta sevgilinin özellikleri için kullanılmıştır.

Cânumu ditretse n'ola ruz-ı hicr

Zelzeletü's-sâ'ati şey'un azîm (g. CCXXIII/8)

(*Ayrılık günü canımı titretsen nolur ki çünkü kıyamet sarsıntısı çok büyük bir şeydir.*)

Şair bu beyitte sevgiliye seslenerek ayrılık gününün kıyamet günü gibi olduğunu belirtmiştir. Anlamı Kur'ân-ı Kerimden Hac suresinin 1.¹⁴⁵ ayetinden iktibas ederek güçlendirmiştir. Ayet asıl manasınca kullanılmamıştır.

Sabr-ı Eyyûb vasluna niçe bir

Tut ki Cem 'ömri 'ömr-i Nûh olsun (g. CCXXXIX/5)

(*Diyelim ki Eyyûb (a.s) sabrına ulaştın, Cem tut ki ömrün Nûh (a.s) ömrü gibi uzun oldu.*)

Divan şiirinde Eyyûb (a.s)'e verilen dertten ve O'nun bu derde sabretmesi hep mevzu konusu olmuştur. Bu sabır genelde çekilen bir acıyı bastırmak için sabretmenin gerekli olduğunu ve düşüncesinin kuvvetlendirmek için Eyyûb (a.s) sabır özelliği konu edilir ki bu beyitte şair öyle sabredeceğini belirtir. Kendi düşüncesini kuvvetlendirir. Bu husus Kur'ân-ı Kerim'de Sad suresinin 44.¹⁴⁶ ayetine telmih yapılmıştır. Divan

¹⁴⁵ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

"Ey o bütün insanlar! Rabbinize korunun, çünkü o saat zelzelesi çok büyük bir şeydir."

¹⁴⁶ وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْتًا فَاضْرِبْ بِهِ وَلَا تُحْنِتْ إِيَّانَا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ

şiiirine yaşı ile konu olan diğđer bir peygamber de Nûh (a.s)’dur. Şair *ömr-i Nûh* diyerek Ankebût suresinin 14.¹⁴⁷ ayetine telmih yapmışır.

‘Ârızun nârını zülfün gül-şen itmiş sanasın

Âteş-i süzânı gül-zâr old ı *İbrâhîm* için (g. CCXLVII/3)

(Yanağının ateşini zülfün gül bahçesi etmiş sanırsın ama yakıcı ateş İbrâhîm (a.s) için gül bahçesine dönüştü.)

Divan şiirinde İbrahim (a.s)’in ateşe atılması çokça işlenmiş olup genelde ateşin İbrahim (a.s) yakmayıp oranın gül bahçesine dönüşmesi işlenir. Fakat Kur’ân-ı Kerimde asıl anlatılan konu bu şekilde değildir. Sadece ateşin İbrâhîm (a.s)’i yakmadığı anlatılır. Bu husus Enbiyâ suresinin 69.¹⁴⁸ Ayetine telmih yapılmıştır. Divanlarda yer alan çeşitli manzumelerde Hz. İbrahim'den sıkça bahsedilmiştir. Şairler onu ve başından geçen olayları bir remiz olarak kabul ettiklerinden anlatmak istediklerini Hz. İbrahim hakkında teşekkül etmiş mazmunlar aracılığıyla ortaya koymuşlar. Telmih, teşbih gibi söz sanatlarından da faydalanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Hz. İbrahim edebi eserlerde babasına nisbetle İbrahim-i Âzer, İbn Âzer, Halil, Halilullah, Halilürrahman, Halil-i Akdes adlarıyla da anılmışır. Bu kitaplarda Nemrûd'un hizmetinde bulunan ve put ustası olarak tanınan babası Azer, hanımları Hacer ve Sare, oğlu İsmail, Cebrail ve mücadele ettiği Nemrud'a da yer verilmiştir. Ayrıca doğumu ve doğumuyla ilgili olaylar, eşini ve çocuğunu Mekke'de bırakması, Allah'ın emri üzerine oğluyla birlikte Kâbe'yi inşa etmesi, putları kırması, yıldızlarla alâkalı duaları, oğlu İsmail'i kurban etmeye teşebbüsü sebebiyle kurban ve sünnet olmayı başlatan kişi olması, mancınıkla ateşe atılması (mancınık-ateş), ateşin onu yakmaması (nar-nur), düştüğü yerin cennet bahçelerinden bir gül

---

“Bir de al bir demet elinle de vur onunla hânîs olma, hakikat biz onu sabırlı bulduk, ne güzel kul, hakikaten O bir evvabdır.”

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ¹⁴⁷

“Ve Celâlim Hakk’ı için Nuh’u kavmine gönderdik de içlerinde elli yılı müstesna bin sene durdu derken onları tufan yakalayiverdi hep zulmediyorlardı.”

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ¹⁴⁸

“Ey nâr, serin ve selâmet ol İbrahim’e dedik.”

bahçesi hâline dönüşmesi ve oradan soğuk bir su kaynaması (ateş-ab), burada bir göl meydana gelmesi (cennet-cehennem) gibi motifler telmih yoluyla zikredilmiştir.¹⁴⁹

Mushaf-ı ruhsâruna hatt-ı gubâr-ıla lebün

Sûre-i Kevser yazar dil tıflına ta'lim için (g. CCXLVII/4)

(*Yanağının mushafına dudağın gubârî yazı ile gönül çocuğuna talim öğretmek için Kevser sûresini yazar.*)

Şair Kevser suresinin adını kullanmış olup Kevser suresini talim için öğretileceğini söylemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in en kısa sûresi olan Kevser sûresi adını ilk ayette geçen ve “çok, pek çok; iyilik ve hayır” gibi anlamlara gelen *kevser* kelimesinden almıştır. Müfessirlere göre bu sûre Âs bin Vâil'in Peygamber Efendimiz hakkında müşriklere “nesli kesik” diye bahsetmesi; müşriklerin Kâ'b b. Eşref'e kendilerinin daha üstün olduğunu söyleyerek Peygamberi aynı olumsuz sıfatla nitelemeleri veya Hz. Peygamberin erkek çocuğunun vefatı üzerine düşmanlarının onun soyunun devam etmeyeceğini belirtmeleri üzerine nâzil olmuştur¹⁵⁰.

Şeb-i Mi'râc mîdur bu 'acebâ yoksa bize

Leyletü'l-Kadr mîdur k'oldı mukadder bu gece (g. CCLXXIII/3)

(*Bu gece bize takdir olunan gece Miraç gecesi midir. Yoksa Kadir gecesi midir?*)

Şair bir geceden bahsederek bu gecenin kadir gecesi mi olup olmadığını söylemektedir. Bunu yaparken de Kur'ân-ı Kerim'den Kadr suresinin bir ayetini nakıs iktibas yoluyla alarak yapmıştır. Şöyleki Kadr suresinin 2.¹⁵¹ ayetinden iktibas yapmıştır.

¹⁴⁹ Mustafa Uzun, 'İbrâhim (Türk Edebiyatı)', 2000, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 272-273

¹⁵⁰ İlyas Üzüm, “Kevser Sûresi”, *DİA*, 2002, C. 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 345

¹⁵¹ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ

“Ne bilirdi ki sana? Ne kadir gecesi?”

2.4 Mihrî Hâtun¹⁵²

2.4.1 Hayatı

Amasya'da doğdu, hayatını bu şehirde geçirdi. Babası Belâyî mahlasıyla şiirler de yazan Kadı Hasan Amasyevî'dir. Âşık Çelebi, Latîfî ve Hasan Çelebi, Mihri Hatun'la Sinan Paşa'nın oğlu İskender Çelebi arasında bir gönül bağının oluştuğunu ima ederler. İspat olarak da Mihri Hatun'un bazı şiirlerinde geçen İskender mazmununu gösterirler. Âşık Çelebi bunu "nice talipleri var iken kimsenin ondan murat almadığını ve dünyaya kız gelip kız gitti" ifadesiyle pekiştirmektedir. Mihri Hatun'un ölüm tarihi konusunda dönemin tezkirelerinde bir kayıt yoktur. Ancak in'amat defterinde yer alan, 27 Zilhicce 917 (16 Mart 1512) tarihinde II. Bayezid'e kaside gönderdiğine dair kayıt göz önünde bulundurulacak olursa bundan sonraki bir tarihte öldüğünü kabul etmek gerekir. Mihri Hatun Amasya'da dedesi Pir İlyas'ın tekkesine defnedilmiştir.

2.4.2 Edebî kişiliği

Türk edebiyatındaki ilk kadın şairlerden birisi olarak bilinir. Diğer bir kadın şair de Zeynep Hâtun'dur. Zeynep Hâtun'un Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu rivayet edilen divanı günümüze intikal etmediğinden Mihrî Hâtun, divanı elimizde bulunan ilk kadın şair olarak kabul edilir. Mihri Hatun sade bir dille yazdığı şiirlerinde daha çok duygularını ifade etmeye çalışmıştır. Tabî, samimi ve külfetsiz bir üslup kullanmıştır. Sade, samimi ve âşıkane bir üsluba sahip olan Mihrî, daha çok "olasın" redifli gazeliyle tanınmıştır. Aşk yolunda düştüğü hicranlar ve uğradığı hüsranslar karşısında sarsılan Mihrî, sevdiğine söz konusu gazelinde beddua eder. Burda divan şiiri gelenekleri dışına çıkmış sevgiliye beddua etmiştir.

Mihrî Divanı, klasik Türk şiiri çerçevesinde tertip edilmiş, edebî değere sahip bir eserdir. Divanında, birçok edebî sanat ile şiir çeşidine örnek verilebilecek güzellikte şiirler mevcuttur.

---

¹⁵² Mihri Hatun Biyografisi için bkz. Metin HAKVERDİOĞLU, *Mihri Hatun Divanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, ss. 4-52,

2.4.3 Eserleri

Mihrî Hâtun'un iki eseri mevcuttur. Bu eserlerden ilki, muhtemelen kendisinin hayatında tertip edip Şehzade Ahmet'e sunduğu mürettep divanı; ikincisi ise bu divanın bir parçası gibi görülmüş, ancak orijinal bir mesnevî olması hasebiyle ayrı bir eser kabul edilmesi gereken Tazarru'-nâmesidir.

Divanı

Mihrî'nin asıl eseri, çoğu şiirini Necâtî'ye nazire olarak yazdığı divanıdır. Divanın üç yazma nüshası mevcuttur. Divan'ın ilk ve tek Arap harfli basımı 1967'de Moskova'da Müştakova tarafından yapılmıştır. Daha sonra eseri Metin Hakverdioğlu yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.

Eserin incelenmesinden anlaşılacağı üzere Mihrî'nin divanı klasik bir divan tertibindedir. Başta dinî şiirler, tevhîdler, na'tlar içeren şiirlerin toplandığı aynı zamanda orijinal bir eser hükmündeki Tazarru'nâmesi; sonra medhiyeler, gazeller, musammatlar, müstezad ve müfretler bulunur.

Divan'da 11 tanesi Şehzade Ahmed'e, bir tanesi Sultan Bayezid'e olmak üzere 12 medhiye vardır. Bu medhiyelerden bir tanesi terakib-i bend nazım şekli ile diğerleri normal kasîde nazım şekli ile yazılmıştır. Gazaliyat bölümü 207 gazel, 1 tahmis, 8 murabba, 1 müstezad, 7 müfret'ten oluşmuştur.

Tazarru'nâme

Devrinde Amasya'da yazılmış güzel bir dini nasihat-nâmedir. Mihrî, Allah'ın birliğini bir tevhitte zikredip, bir münâcâtla ona yalvarmıştır. Hz.Peygamberi bir na't ile övmüş ve insanlara seslenerek onları bu dünyanın faniliğine inandırmaya çalışmıştır. Mesnevisini Allah'ın birliğini ikrar ederek bitirmiştir.

2.4.4 Mihrî Hâtun Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi

Alak (96/2); [TAZ. XV / 2]

Âl-i İmrân (3/49); [MD. g. 201 / 3], [k. XVII/1]

Al-i Īmran (3/55); [TAZ. X /29,30]
Al-i Īmrân (3/59); [TAZ. II / 7]
Al-i Īmran (3/59); [TAZ. VII / 14], [TAZ. VII / 42], [TAZ. XV / 1]
Ankebût (29/14); [TAZ. XI /19], [TAZ. X / 9]
Araf (7/143); [TAZ. X / 28]
Araf (7/172); [TAZ. VII / 8]
Bakara (2/102); [g. XVI / 2]
Bakara (2/34); [TAZ. X / 7,8]
Bakara (2/36); [g. 174 / 4]
Enbiya (21/22); [TAZ. II / 34]
Enbiyâ (21/68-69); [TAZ. IX / 13,14]
Enbiyâ (21/83); [TAZ. X /18]
Enbiya (27/107); [TAZ. IV / 14]
Fetih (48/28); [TAZ. IV / 15]
Hadid (57/3); [TAZ. II / 16]
Hud (11/37); [TAZ. X / 10]
İhlâs (112/1); [TAZ. II / 6], [TAZ. II / 8]
İhlâs (112/2); [TAZ. II / 8]
İnfîtar (82/10-11); [g. II / 10]
İsra (17/1); [TAZ. V / 10]
İsra (17/1); [TAZ. X / 35]
Kadir (97/1-3); [k. 19 / 7]
Müzzemmil (73/20); [TAZ. II / 15]
Nebe (78/40); [TAZ. XV / 2]
Neml (27/17); [TAZ. X / 25]
Neml (27/30); [k. 1/1]
Nisa (4/125); [TAZ. X / 56]
Nisa(4/78); [TAZ. XVI/7]
Rahmân (55/26); [TAZ. XVI / 2]
Rahman (55/26-27); [TAZ. II / 28]
Rahman(55/22); [g.61/3]
Saffat (37/102); [TAZ. X / 15]
Saffat (37/107); [TAZ. X / 16]

Taha (20/6); [TAZ. V / 9]
Tur (52/24); [TAZ. X /12]
Yâsîn (36/78); [k. XVII/1]
Yûsuf (12/31); [g. CXCII / 2]
Yûsuf (12/35); [TAZ. X / 20]
Zümer (39/53); [TAZ. VI a / 9]
Tirmizi, Kıyâmet 15, (2445); [g. 18 /4]

2.4.5 *Mihri Hâton Divanında Ayet ve Hadis İktibasları*¹⁵³

Yukarıda bahsettiğimiz üzere hacimli bir eser olan Mihri Hâton'un divanında Tazaru'na name gibi bir mesnevinin de bulunmasıyla birlikte içerisinde ayet ve hadisin diğer şairlere göre daha çok kullanıldığı görülmektedir. Çalışmamızda beyitler alındığı divana göre tertip edilmiştir.

Bâki kalsa 'ömr ile 'âlemde rûh
Bâki kalırdı cihân mülkinde *Nûh* (TAZ. XI /19)

(*Ruh, ömür ile âlemde sonsuz olacak olsaydı Nuh (a.s) sonsuz olurdu.*)

Bu beyitte şair ömrün çok olmasıyla alakalı düşüncelerini aktarmak istemiştir. Bunu yaparken de ömrünün uzun olmasıyla bilinen ve divan şiirinde bu özelliğiyle geçen Nûh (a.s) örnek göstermiş ve Ankebût suresinin 14.¹⁵⁴ ayetine telmihte bulunmuştur.

Zind'ola 'aşkuñ şehîdi haşre dek *İlyās*-veş

Büy-ı zülfünden şabâ ilte nesîm-i '*İsevî* (MD. g. 201 / 3)

(*İlyas (a.s) gibi kıyamete kadar aşkının şehidi hayatta olsun, zülfünün kokusundan İsa (a.s) 'ya ait hafif rüzgârı saba yeli ulaştırın.*)

İlyas(a.s), Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biridir. Kur'an'da iki defa İlyas adı En 'am suresinin 85.¹⁵⁵ ve Saffat suresinin

¹⁵³ Metin HAKVERDİOĞLU, *Mihri Hatun Divanı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ss. 100-375.

¹⁵⁴ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ

“Ve Celâlim Hakk'ı için Nuh'u kavmine gönderdik de içlerinde elli yılı müstesna bin sene durdu derken onları tufan yakalayiverdi hep zulmediyorlardı.”

¹⁵⁵ وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَىٰ وَعِيسَىٰ وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ

123.¹⁵⁶ ayetinde bir defa da İlyasin olarak Saffat suresinin 130.¹⁵⁷ ayetinde ismen zikredilmekte, mümin kullardan olduğu, kavminin taptığı Ba'l inancıyla mücadele ettiği ve daha sonra gelenler arasında hayırla anıldığı belirtilmektedir¹⁵⁸. Divan şiirinde İlyas (a.s) ölümsüzlüğe kavuşturulduğu düşünülür ve hep ölümsüz olarak divan şiirinde bir mazmun olarak kullanılmıştır¹⁵⁹. İsa (a.s) ise ölümleri diriltmesi yönüyle genelde nefesi ile divan şiirinde yerini almış olup bir mazmun halini almıştır. İsa (a.s) bu yönüyle Âl-i İmrân suresinin 49.¹⁶⁰ ayetine telmih yapılmıştır. Bu iki peygamber şairin düşüncesini güçlendirmeye yönelik kullanılmıştır.

‘Āşika baş agrıdup ‘arz itme nāsih cenneti

Leblerin sorduk nigārun āb-ı Kevserden lezīz (g. 18 /4)

(*Ey nasihat eden, cenneti anlatıp da aşığın başını ağrıtmaya. Sevgilinin dudaklarını sorduk, Kevser suyundan daha lezzetli olduğunu anladık.*)

Divan şiirinde Kevser sevgiliye ait bir özellik olarak kullanılır ki bu beyitte Kevser sevgilinin dudağına benzetilmiştir. Kevser bir havuz olup Peygamber Efendimize verildiği Kevser suresinin 1.¹⁶¹ ayetinde geçer. Hz.

“Zekeriyya’yı da, Yahya’yı da, Isâ’yı da, İlyas’ı da, hep salihinden.”

وَإِنَّ إِلْيَاسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ¹⁵⁶

“Şüphesiz İlyas da mürselînden.”

سَلَامٌ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ¹⁵⁷

“Selâm, ilyasîne.”

¹⁵⁸ Ömer Faruk Harman, “İlyas” *DİA*, 2000, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 160-162

¹⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. İskender PALA, ‘Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü’, *Kapı Yayınları*

وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِّنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ¹⁶⁰

“Hem Ben-î İsrail’e bir Resul olarak, şöyle ki: ben size Rabbinizden bir âyetle geldim, ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir mahlûk biçirim de içine üflerim, Allah’ın izniyle derhal bir kuş olur, yine Allah’ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölümleri diriltirim, ve evlerinize ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm elbette bunda size şüphesiz bir âyet vardır eğer iman edecek iseniz.”

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكُوفِرَ¹⁶¹

Allah Kevser'e çok rahmet vermiştir ki şair bu rahmeti sevgilinin dudağına uyarlamıştır. Bu beyitte Hz. Peygamber'in Tirmizi, Kıyâmet 15, (2445)¹⁶² kaynaklı hadisine telmih vardır.

Kâfirün inkârına güş itme ki ehl-i nârdur

Mü'minün kâlû-belâda sıdk ile ikrârın ög (TAZ. VII / 8)

(Kâfirin inkârına kulak verme, zaten onlar cehennem ehlidir ki Müslümanların evet sen bizim rabbimizsin dediği zamanı öv.)

Kâlû- belâ Hz. Allah'la yaratılışları sırasında kulları arasında yapıldığı kabul edilen sözleşme için kullanılan bir tabir. Farsça'da "sohbet meclisi" anlamına gelen bezm kelimesiyle Arapça'da "ben değil miyim" mânasında çekimli bir fiil olan elestüden oluşan bezm-i elest terkibi, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" hitabının yapıldığı ve ruhların da "evet" diye cevap verdikleri meclis anlamını ifade eder. Bu tabirdeki "elest" kelimesi A'râf sûresinin 172. ayetinden alınmıştır. Bu ayette, geçmişte Allah'ın Âdemoğullarından yani onların sırtlarından (veya sulplerinden) zürriyetlerini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara, "Ben sizin rabbiniz değil miyim" diye hitap ettiği, onların da "evet" dedikleri belirtilmiştir. Allah'la insanlar arasında vuku bulan bu sözleşmeye "mîsâk", "kâlû belâ", "ahid", "belâ ahdi", "rûz-i elest", "bezm-i ezel" ve "bezm-i elest" gibi çeşitli adlar verilmiştir. Bunlardan en çok kullanılanı, özellikle Dinî-tasavvufî edebiyatta "bezm-i elest" öbeğidir.¹⁶³ Şair bu beyitte mana yönüyle iktibas yapmıştır. Nakıs iktibas olan ayet Araf suresinin 172.¹⁶⁴ ayetidir.

"Biz verdik sana hakikatte kevser."

¹⁶² Hz. Enes (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a "Kevser nedir?" diye sorulmuştu. "Cennette bir nehirdir. Allah onu bana verdi. O, süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Onda (nehirde) bir kuş vardır, boynu deveboynuna benzer!" buyurdular. Hz. Ömer atılarak: "Öyleyse o müreffektir!" dedi. Aleyhissalâtu vesselâm da: "Onu yiyecek, ondan da müreffektir!" buyurdular."

¹⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, "Bezm-i Elest" *DİA*, 1992, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 106-108

¹⁶⁴ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن نَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

Yazdı cān levhasında *bismi'llāh*

Ḳudret-i Lā-ilāhe illa'llāh (k. 1/1)

(*Allah'tan başka ilah yoktur hükümünün kudretiyle can levhasına bismillah yazdı.*)

Şair Nemi(27/30)¹⁶⁵ suresinden Lā-ilāhe illa'llāh redifli şiirinde *bismi'llāh* kelimesi ile iktibas yapmıştır. Besmele Yüce Allah'ın adını, Kur'ân-ı Kerîm'de bu ad yerine en çok kullanılan ve doksan dokuz esmâ-i hüsnâ dizisinde ikinci sırayı alan rahmân ile hemen onun ardından gelen rahim isimlerini toplamış kutsal bir ibaredir. "Esirgeyen, bağışlayan, lütuf, merhamet ve ihsanını eksiltmeyen" anlamındaki rahmân ve rahîm isimleri ilâhî rahmet ve koruyuculuğun bütün âlemi kucakladığını ifade etmektedir¹⁶⁶. Eski Türk edebiyatının başta gelen kaynaklarından biri Kur'an, diğeri hadistir. Besmele de Kur'an ve hadiste önemle yer alan, her işin başı veya başlangıcı olarak çok tekrarlanan bir ayet olduğundan Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında bütün yönleriyle ele alınmış, mısra ve beyitlerden muhtelif manzumelere kadar edebi eserlerde çokça kullanılmıştır. Türk edebiyatında besmele daha çok mısra ve beyitlerde telmih ve iktibas yoluyla kullanılmış, ayrıca Arapça, Farsça, Türkçe veya mülemma' halinde müstakil manzumelerde ele alınmıştır¹⁶⁷.

Sen Ehadsın bir dahi yokdur İlāh

Birlügüne cümle eşyādur güvāh (TAZ. II / 6)

(*Sen teksin, seden başka İlāh yoktur, birliğine bütün eşya şahittir.*)

"Hem Rabbin: Ben-i Âdem'den, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şahid tutarak "Rabbiniz değilmiyim" diye işhad ettiği vakit, "pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz" dediler: şahidiz, Kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz."

¹⁶⁵ إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

"Süleyman'dan ve o Rahmân, Rahim Allah'ın ismiyle."

¹⁶⁶ Suat Yıldırım, "Besmele", *DİA*, 1992, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 531.

¹⁶⁷ Mustafa Uzun, "Besmele", *DİA*, 1992, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 538-540

Şair bu beyitte Hz. Allâh'ın sıfatlarından özelliklerinden bahsetmektedir. Bu husustan bahsederken Kur'ân-ı Kerim'den İhlâs, 112/1¹⁶⁸ suresinden iktibas yapmıştır. Yapılan iktibas asıl manası için kullanılmış olup mana yönüyle iktibas yapılmıştır. İktibas yapılan sure Hz. Allâh'ın zatı hakkında nazil olmuş bir suredir. Kur'ân-ı Kerîm'in yüz on ikinci sûresidir. Çok sayıdaki adları arasında, İslâm dininin temel ilkesi olan tevhid inancının veciz bir ifadesi olduğu için verildiği anlaşılan İhlâs ve aynı zamanda sûrenin ilk ayeti olan “Kul hüvallahü ahad” en çok kullanılanlarıdır. Sûre özellikle Türk sözlü kültüründe “Kul hüvallah”, bunun da kısaltılmışı olan “Kul hü” şeklinde, ayrıca “İhlâs-ı şerif” diye de anılır. Sûre hangi dinî inanıştan gelirse gelsin, hangi fikir ve felsefî düşünceden kaynaklanmış olursa olsun Allah hakkındaki bütün yanlış inanç ve telakkileri ortadan kaldırmak, Allah'ı doğru sıfatlarıyla ve lâyük olduğu özellikleriyle tanıtmak için inmiştir¹⁶⁹.

Hâkden halk eyledüñ âdem ‘ayân

Sen yaratduñ ins ü cinni bî-gümân (TAZ. II / 7)

(Âdem (a.s) topraktan yarattın, şeksiz şüphesiz insanları ve cinleri sen yarattın.)

Şair bu beyitte yine Hz. Allah'ın sıfatlarından bahsederken bazı ayetlerden mana yönüyle iktibas yapmıştır. Al-i İmrân 3/59¹⁷⁰ suretinden yaptığı iktibası asıl manası için kullanmıştır.

---

¹⁶⁸ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De, o: Allah tek bir tektir.”

¹⁶⁹ Emin Işık, ‘İhlâs Sûresi’, *DİA*, 2000, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 537

¹⁷⁰ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ

“Doğrusu Allah indinde İsa meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı sonra da ona "ol!" dedi, o halde olur.”

Hem ezelsin hem ebedsin hem *Samed*

Ey sıfâtı *kul hüva'llâhü ehad* (TAZ. II / 8)

(*Hem evvelin yok hem sonun hem de hiç kimseye muhtaç değilsin ey sıfâtı (Ey Habibim) De ki O Allâh birdir, tektir.*)

Şair bu beyitte Hz. Allâh'ın sıfatlarından özelliklerinden bahsetmektedir. Bu husustan bahsederken Kur'ân-ı Kerim'den İhlâs, 112/)¹⁷¹ suresinden iktibas yapmıştır. Yapılan iktibas asıl manası için kullanılmıştır. Yapılan diğer bir iktibas ise yine aynı surenin ikinci ayeti (İhlâs, 112/2)¹⁷² dir. İhlas suresi Hz. Allâh'ın zatı hakkında nazil olmuş bir suredir. Kur'ân-ı Kerim'in yüzonikinci sûresidir. Çok sayıdaki adları arasında, İslâm dininin temel ilkesi olan tevhid inancının veciz bir ifadesi olduğu için verildiği anlaşılan İhlâs ve aynı zamanda sûrenin ilk ayeti olan “Kul hüvallahü ahad” en çok kullanılanlarıdır. Sûre özellikle Türk sözlü kültüründe “Kul hüvallah”, bunun da kısaltılmışı olan “Kul hü” şeklinde, ayrıca “İhlâs-ı şerif” diye de anılır. Sûre hangi dinî inanıştan gelirse gelsin, hangi fikir ve felsefî düşünceden kaynaklanmış olursa olsun Allah hakkındaki bütün yanlış inanç ve telakkileri ortadan kaldırmak, Allah'ı doğru sıfatlarıyla ve lâayık olduğu özellikleriyle tanıtmak için inmiştir¹⁷³.

İbtidâña yokdurur hîç intihâ

Sensin evvel sensin âhir ey Hudâ (TAZ. II / 16)

(*Başlangıcına son yoktur, Ey Hudâ öncede sensin sonrada sen.*)

Bu beyitte Hz. Allah'ın sıfatları anlatılmakta olup Hadid suresinin 3.¹⁷⁴ ayetine telmih yapılmıştır.

---

¹⁷¹ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De, o: Allah tek bir tektir.”

¹⁷² اللَّهُ الصَّمَدُ

“Allah, o eksiksiz sameddir.”

¹⁷³ Emin Işık, ‘İhlâs Sûresi’, *DİA*, 2000, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 537

¹⁷⁴ هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Odur, evvel-ü âhir ve zâhir-ü bâtın, hem O her şeye alimdir.”

Dergehüñ derd ehlinüñ dermānidur

Bāki sensin cümle ‘ālem fānidür (TAZ. II / 28)

(*Dergâhın dert ehlinin dermanıdır, bütün âlem fani sen ise bakisin.*)

(Kemā kıala'llāhu te'āla: “küllü men ‘aleyhā fān ve yebkā vechü Rabbike zü'l-celāli ve'l-ikrām”)¹⁷⁵

Şair bu beyitte vermiş olduğu ayetin tercümesini yapmıştır diyebiliriz. Beyitin altında verilen ayet şair tarafından verilmiştir. Şair bir bakıma ayetin tercümesini yapmıştır diyebiliriz. Ayet Rahman suresinin 26-27.¹⁷⁶ ayetlerinde geçmektedir.

Ger şeriki olsa tā yevmü'l-kıyām

Bulamazdı işbu ‘ālem hiç niżām(TAZ. II / 34)

(*Eğer ortağı olsa idi kıyamet gününde dahi bu âlem hiç düzen göremezdi.*)

(Lev-kāne fi-himā ālihetün illa'llāhü le-fesedeta)

Bu beyitte de şair beytin altında verdiği ayeti açıklamaya çalışmıştır. Şöyleki bu ayet Enbiya, 21/22¹⁷⁷ de geçmektedir.

Bû'l-beşerdür gerçi Âdem yâ Resül

Senüñ ile buldı mevcūdāt uşül (TAZ. IV / 7)

(*Yâ Resul, Âdem (a.s) insanların babasıdır, ama senin ile mevcudat tertip düzen buldu.*)

Bu beyitte şair Hz. Peygamberimizi övmektedir. Bunu yaparken Âdem (a.s)'e kıyas yaparak anlatmıştır. Bu durum hadiste geçmektedir. Hadisten¹⁷⁸ iktibas yapmıştır.

¹⁷⁵ Bu ayet divanda beytin altında bu şekilde geçmektedir. Dolayısıyla beyit ayetten yapılan iktibasçı açıklar niteliktedir. Diğer beyitlerin altında verilen ayetler de aynı amaç için kullanılmıştır.

¹⁷⁶ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ / وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ

“Yer üzerindeki herkes fanî.(26)Bakı o Rabbi'nin yüzü o zülcelāli vel'ikram.(27)”

¹⁷⁷ لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ

“Yoksa bir takım ilâhlar edindiler de arzdan neşri onlar mı yapacaklar? Yerde gökte Allah'tan başka ilâhlar olsa idi ikisi de fâsid olmuş gitmişti, Rabbin o Arş'ın Rabb'i Allah münezzehtir onların isnad ettikleri vasıflardan.”

Enbiyâlar serveri sensin hemîn

Ey kerîm ü *rahmeten-li'l-'âlemîn* (TAZ. IV / 14)

(*Ey peygamberlerin önderi olan cömert ve âlemlere rahmet olan sensin.*)

Şair bu beyitte peygamber efendimizi övmüştür. Bu durum Enbiya, 27/107¹⁷⁹’de geçer. Şair ayetin bir kısmını iktibas yapmıştır.

Hağ seni kıldı güzîn-i enbiyâ

Oldı hağ dînüñ kamu derde şifa (TAZ. IV / 15)

(*Hız Allâh seni enbiyaların en seçkini kıldı, hak dinin bütün herkesin derdine şifa oldu.*)

(Hüvellezzi ersele Resûlehü bil-Hudâ vü dînü'l-ğakğı liyuğhirahu ‘ale'd-dîni küllihi)¹⁸⁰

Şiirin altında verilen ayet Fetih, 48/28¹⁸¹ suresinde geçmektedir.

---

¹⁷⁸ Ebû Hüreyre naklediyor: "Bir gün Peygamber efendimizle bir dâvette idik. Kendisine, hayretini çeken bir but uzatıldı. Ondan bir parça ısırıldı ve şöyle dedi: "Ben, kıyâmet günü insanların efendisiyim. Biliyor musunuz, Allah, yüksek bir yerde önce ve sonra ölenleri kimin vasıtasıyla toplayacak, bakan kişi onları görecektir, çağırana duyacak ve güneş onlara yakın olacak. Bir kısım insanlar şöyle diyecektir: Siz başınıza gelenleri görmüyor musunuz? Rabbinizden şefâatinizi dileyen birini aramıyor musunuz? O zaman bazıları, "Babamız Âdem diyecek. Hemen O'na koşacak ve şöyle diyecekler: "Ey Âdem, sen, EBÛ'L-BEŞER'sin. Allah seni, kudret eliyle yarattı. Sana rûhundan üfürdü. Meleklerle emretti, sana secde ettiler. Ve Allah seni, cennette iskân etti. Rabbine bizim için şefâatte bulunur musun? Halimizi ve başımıza gelenleri görmüyor musun? (Buhâri, el-Enbiya, 3).

¹⁷⁹ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

"Ve seni sâde âlemîne rahmet olarak göndermişizdir."

¹⁸⁰ Bu ayetler beytin altında bu şekilde geçmektedir.

¹⁸¹ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظَاهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا

"O odur ki Resulü'nü hidayet rehberi ve hak dîni ile gönderdi, onu her dînin üstüne çıkarmak için, şâhid olarak da Allah yeter."

Ol kadar ‘azm eyledi fevke'l-a‘lāya her nefis

‘Arş-ı a‘lā ile bir oldu saña *tahte's-serā*¹⁸² (TAZ. V / 9)

(*Her nefis en üst makama çıkmak istedi ama ulaşamadı hâlbuki arş-ı âlâ ile yerin altı sana bir oldu.*)

Şair peygamber efendimizi överken Taha, 20/6¹⁸³ suresinden iktibas yaparak O'na karşı düşüncesini kuvvetlendirmiştir.

Çün kadem basduñ felek farkına ey mahbüb-ı Hak¹⁸⁴

Leyletü'l- 'İsrāda Hak her hācetüñ kıldı reva (TAZ. V / 10)

(*Ey Allāh'ın sevgilisi felek üstü bir yere ayak bastın, Hak Teâlâ İsra gecesinde bütün dileklerini kabul etti.*)

Öncelikle beyitteki Kur'ân-ı Kerim'de geçen İsra kelimesi hakkında bilgi verelim. Sözlükte "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamındaki urûc kökünden türemiş bir ism-i alet olan mi'rac kelimesi "*yukarı çıkma vasıtası, merdiven*" demektir. Terim olarak, Hz. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. Olay; Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gidiş ve oradan da yükseklerle çıkış şeklin de yorumlandığından kaynaklarda daha çok "isra ve mi'rac" şeklinde geçerse de Türkçe'de mi'rac kelimesiyle her ikisi de kastedilir. İslami kaynaklarda genellikle ele alındığı şekliyle mi'rac hadisesi iki safhada meydana gelmiştir. Resûl-i Ekrem'in bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya yaptığı yolculuğa isra, oradan göklere yükselmesine mi'rac denilmiştir. Literatürdeki bu ayırım her iki terimin naslarda zikredilmesinden ileri gelmektedir¹⁸⁵. Şair İsra kelimesi ile bize Peygamber Efendimizin yaptığı bir yolculuğa telmihte bulunmuştur. İsra adının geçtiği bu yolculuk İsra (17/1)¹⁸⁶ suresinde geçmektedir.

¹⁸² Aynı iktibas için bkz. (TAZ, IX/16)

¹⁸³ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَى

“Bütün Semavât’takiler ve bütün Arzdakiler ve bütün bunların aralarındakiler ve bütün yerin dibindekiler hep onun.”

¹⁸⁴ Aynı telmih için bkz. (TAZ. X / 35)

¹⁸⁵ Salih Sabri Yavuz, ‘Mirac’, *DİA*, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, ss. 132-135

¹⁸⁶ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

Rahmetinden Mihri kat' itme recā

Er-rahīmü'l-'ālemīndür ol Hüdā (TAZ. VI a / 9)

(Mihri, Âlemlerin merhamet edici rabbi olan O Allâh'ın rahmetinden ümidini kesme!.)

(Kema kale 'azze ve celle "Lā-taknatü min-rahmeti'llāhi İnnallāhe yağfiruz-zünübe cemī'an")¹⁸⁷

Şair bu beyitte Kur'ân-ı Kerimden mana yönüyle iktibas yapmıştır. Şair yaptığı bu manevî iktibas ile kendini teselli etmeye çalışmıştır. İktibas asıl manası için kullanılmıştır. Şair Zümer suresinin 53.¹⁸⁸ ayetinin manasının bir kısmını vermiştir.

Çünkü sen maksūd idindün ey vedūd

Buldı emrūñle 'Âdem küllī vücūd (TAZ. VII / 14)

(Ey Allâh'ım sen kastedilen, istenilen idin, bir emrin ile Âdem (a.s) tamamen vücud buldu.)

Şair Hz. Allah'ın sıfatlarından bahsederken bu sıfatını güçlendirmek için Kur'ân-ı Kerim'in Al-i İmran suresinin 59.¹⁸⁹ ayetini manen iktibas etmiştir.

"Tenzih o Sübhana ki kulunu bir gece Mescid-i haramdan o havalisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya isrâ buyurdu ona âyetlerimizden gösterelim diye, hakikat bu: odur O işiten gören."

¹⁸⁷ Bu ayet beytin altında bu şekilde geçmektedir.

¹⁸⁸ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

"De ki: ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağrifet buyurur, şüphesiz ki O öyle Gafur öyle Rahim O."

¹⁸⁹ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ

"Doğrusu Allah indinde İsa meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı sonra da ona "ol!" dedi, o halde olur."

Seni yokdan odurur var eyleyen

Bir avuç topraktan 'izhār eyleyen (TAZ. VII / 42)

(Senin yoktan ve bir avuç topraktan var eden O'dur.)

Şair bu beyitte Hz. Allah'ın sıfatlarından bahsederken *Bir avuç toprak* ifadesiyle Al-i İmran suresinin 59.¹⁹⁰ ayetini manevi iktibas yapmıştır.

Ög Hakuñ görklü habîbin kim didi “*Levlāk*” aña

Enbiyâlar serveridür Ahmed-i Muhtârın ög (TAZ. VII a / 42)

(Hakkında “Levlāk” olan Hakkın habibi, enbiyaların başı olan seçilmiş Ahmed'i öv.)

Şair beyitte Peygamber Efendimizin özelliğinden bahsederken Hz. Allâh'ın O'nun için söylemiş olduğu bir hadis-i kutsiden (Aclûnî, II, 164, hadis nr. 2123)¹⁹¹ nakıs iktibas yapmıştır. Nitekim peygamber efendimize Hz. Allah tarafından yapılan bu iltifat edebiyatımızda çokça yer almış ve şair burada bu kutsi hadisi asıl manası için kullanmıştır. Şair peygamber efendimizi anlatırken bu kutsi hadis ile düşüncesini desteklemiştir.

Ol mübârek cismüne virdüñ çü rûh

Hamd ile açdı gözün buldı futûh (TAZ. X / 7)

(O mübarek cismine ruh verdin ve O gözlerini hamd ile açarak zafer buldu.)

Baglayup sâf sâf melekler geldiler

Emrûñ ile aña secde kıldılar (TAZ. X / 8)

(Melekler el bağlayıp saf saf geldiler, emrin ile O'na secde kıldılar.)

Şair vermiş olduğu bu iki beyitte Hz. Âdem'in yaratılışı ve O'na secde ediniz emrini manevi iktibas yoluyla anlatmakta olup bu husus Kur'ân-ı Kerim'de Bakara suresinin 34.¹⁹² ayetinde geçmektedir.

¹⁹⁰ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

“Doğrusu Allah indinde İsa meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı sonra da ona "ol!" dedi, o halde olur.”

¹⁹¹ “Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”

¹⁹² وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

Hakkı'çün anuñ k'aña virdüñ necāt

Hem aña göstermedüñ *biñ yıl* memat (TAZ. X / 9)

(*Hakkı için O'na kurtuluş verdin ve O'na bin yıl ölüm vermedin.*)

Şair bu beyitte yapmış olduğu manevi Nûh (a.s) uzun ömrü ile ilgili hususu işlemiştir. Şu ayetten telmih yapılmıştır. Divan şiirine yaşı ile konu olan diğer bir peygamber de Nûh (a.s)'dur. Şair *biñ yıl* diyerek Ankebût suresinin 14.¹⁹³ ayetine manevi iktibas yapmıştır.

Sen 'ināyet kılduñ irdükde *tufān*

Garka virdüñ cümle a'dāsın revan (TAZ. X / 10)

(*Tufan geldiğinde sen ona yardım edip bütün düşmanlarını suya gark ettin.*)

Şair bu beyitte *tufan* kelimesi ile Hud suresinin 37.¹⁹⁴ ayetinden manevi iktibasta bulunmuştur.

Hûri vü *Gilmāna* oldu hülle-kār

Buldı ehl-i cennet içre i'tibār (TAZ. X /12)

(*Hûri ve Gilman isimli meleklerle cennet elbisesi biçer oldu ve Cennette itibar buldu.*)

Divan şiirinde terzi olarak geçen İdris (a.s) elbise biçer olduğu halde çok kullanılmıştır. Bu beyitte de İdris (a.s)'i terzi olarak konu alan şair Gilmân isimli melek ile Tur suresinin 24.¹⁹⁵ ayetinden manevi iktibasta bulunmuştur.

“Ve o vakit melâikeye "Adem için secde edin" dedik, derhal secde ettiler, ancak İblis dayattı, kibrine yediremedi, zaten kâfirlerden idi.”

¹⁹³ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ

“Ve Celâlim Hakk'ı için Nuh'u kavmine gönderdik de içlerinde elli yılı müstesna bin sene durdu derken onları tufan yakalayiverdi hep zulmediyorlardı.”

¹⁹⁴ وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الدِّينِ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُّغْرَقُونَ

“Bizim nezaretimiz altında ve vahyimiz dâiresinde gemi yap, hem o zulmedenler hakkında bana hitap etme çünkü onlar garkedilecekler.”

¹⁹⁵ وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَّكْنُونٌ

Haqqı'çün anuñ ki itdiler revān

Oldi âteş aña ol dem gülsitān (TAZ IX / 13)

(*Hakk'ı için O'nu ateşe attılar ama orası gül bahçesine dönüştü.*)

Nār-ı Nemrūd itmedi aña zarar

Oldi ol mel'un görüp zīr ü zeber(TAZ IX / 14)

(*Nemrudun ateşi O'na zarar vermedi ve o lanetlenmiş Nemrud altüst oldu.*)

Bu iki beyitte şair İbrahim (a.s) ve Nemrut olayına gönderme yapıyor. Nemrud, inançsızlığı ve Hz. İbrâhim'le mücadelesi dolayısıyla divan şairleri tarafından telmihlere ve mecazlara konu edilen isimler arasında yer almıştır. Hz. İbrâhim'in Allah'a bağlılığı, Nemrud'a karşı gelmesi, başkasından yardım istememesi, ateşe atılmaya razı olması yanında inancı uğruna seve seve çektikleri, âşıkla mâşuk arasındaki ilişkinin derecesini gösteren bir ölçü olarak kabul edilmiştir¹⁹⁶. Nemrud ismi; Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde geçmemekte olup diğer semavi kitaplardan yayılmıştır. Fakat Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçmeden Nemrud'a ve yaktığı âteşe değinilmiştir. Şair Enbiyâ suresinin 68-69.¹⁹⁷ ayetinden manevi iktibas yapmıştır.

Hakkı'çün anuñ ki emrūñi revān

Tutup itdi yoluña kurbān-ı cān (TAZ. X / 15)

(*Hakk'ı için emrini tuttu ve canını Allâh'ın yoluna kurban etti.*)

Bu beyitte İbrahim (a.s)'ın İsmail (a.s)'ı kurban etmek istemesi ve İsmail (a.s)'ın buna razı olması mevzu telmih yapılmıştır. Bu mevzu Kur'ân-ı Kerim'de Saffat suresinin 102.¹⁹⁸ ayetinde geçmektedir.

“Bırıl bırıl da üzerlerine döner kendilerine mahsus hizmetciler, sanki sadeflerinde saklı inciler.”

¹⁹⁶ İskender PALA, 'Nemrud: Türk Edebiyatı', *DİA*, 2006, C. 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 556.

قَالُوا حَرْقُوهُ وَانصُرُوا إِلَهُتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ / قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

“Siz bunu, dediler: yakın da ilâhlarınızın öcünü alın, bir iş yapacaksınız.(68)Ey nâr, serin ve selâmet ol İbrahim'e dedik.(69)”

¹⁹⁸ فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيَ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَىٰ فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَىٰ قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّابِرِينَ

Fā'il-i muhtârısın çünki mi Hak

Kesmedi anuñ bogazını bıçak (TAZ. X / 16)

(Seçilmiş failsin ama Hak Teâla O'nun boğazını bıçağın kesmesine izin vermedi.)

Bu beyitte ise İsmail (a.s)'ın bıçağın kesmemesi ve kurtulması anlatılmıştır. Zira bu Saffat suresinin 107.¹⁹⁹ ayetinden manevi iktibas edilmiştir.

Künc-i mihnetde gam idi hem-demi

Biñ belâ ile geçürdi bir demi (TAZ. X /18)

(Sıkıntı köşesinde her anı dert idi bin bela ile geçirdi her anını.)

Kur'ân-ı Kerim'de Eyyüb (a.s)'den O'na verilen dertten bahsedilir. Şair bu beyitte Eyyüb (a.s)'ün çektiği çileyi anlatmakta olup Enbiyâ suresinin 83.²⁰⁰ ayetinden manevi iktibasta bulunmuştur.

Gâhi bende gâhi âzâd eyledüñ

Gâhi hâkim Mısır u Bağdâd eyledüñ (TAZ. X / 20)

(O'nu gâh esir ettin gâh serbest bıraktın gâh Bağdat ve Mısır gibi yerlere sultan eyledin.)

Divan edebiyatında Yusuf (a.s)'un kuyuya ve zindana atılması ve bundan dolayı babası Ya'kûb (a.s)'un duyduğu acı çokça işlenmiştir. Yûsuf (a.s)'un kuyuya atılması Yûsuf suresinin 10.²⁰¹ Ayetinden, zindana atılması

“Vakta ki yanında koşmak çağına erdi, ey yavrum! dedi ben menamda görüyorum ki ben seni boğazlıyorum, artık bak ne görüyorsun! ey babacığım dedi: ne emrolunuyorsan yap! Beni inşaallah sabirinden bulacaksın.”

¹⁹⁹ وَقَدَيْنَاهُ بِذِيحٍ عَظِيمٍ

“Dedik ve ona büyük bir kurbanlık fide verdik.”

²⁰⁰ وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ

Eyyubu da, zira "Başıma bir bela geldi, (sana sığındım), sen merhametlilerin en merhametlisisin" diye Rabbin'e nidâ etti.”

²⁰¹ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَالْقَوْهَ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ يَلْتَقِطُهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ

“İçlerinden bir söz sahibi, Yusuf'u, dedi öldürmeyin de bir kuyu dibinde bırakın ki kafilenin biri onu lekât olarak alsın, eğer yapacaksanız böyle yapın.”

ise Yûsuf suresinin 35.²⁰² ayetinden manevi iktibas yapılmıştır. Bu telmihler asıl amacına uygun kullanılmıştır.

Haqqı'çün anuñ ki aña 'ayne'l-yakîn

Rām olmuş idi cemî' *ins ü cîn* (TAZ. X / 25)

(*Onun hakkı için ki bütün insanlar ve cinler ona boyun eğmişti.*)

Şair bu beyitte Süleyman (a.s)'ın emrine verilen insan ve cinlerin geçtiği Neml suresinin 17.²⁰³ ayetinden manevi iktibasta bulunmuştur.

Tûrı kılduñ dâ'imâ aña maqām

Eyledüñ anuñ ile biñ bir kelam (TAZ. X / 28)

(*Tûr Dağını O'na makam kıldın ve O'nunla bin bir kelam ettin.*)

Şair bu beyitte Musa (a.s)'nın Allahu Te'âla ile olan konuşmasını *Tur* kelimesi ile Meryem suresinin 52.²⁰⁴ Ayetine telmihte bulunmuştur. Yine şiirde geçtiği üzere *Eyledüñ anuñ ile biñ bir kelam* mısrası ile Araf suresinin 143.²⁰⁵ ayetine telmihte bulunduğunu anlıyoruz.

Hakkı'çün anuñ k'aña verdüñ rızā

Eyledüñ aña semā üstünde cā (TAZ. X /29)

(*Hakkı için O'na rıza verdin ve O'na semada bir yer, mekân eyledin.*)

Hem nebîdür hem mücerred pākdür

Meskeni şimdi anuñ eflākdür (TAZ. X / 30)

²⁰² ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِّنْ بَعْدِ مَا رَأَوْا الْآيَاتِ لَيْسَجُنَّهُ حَتَّىٰ جِئِنَا

“Sonra bu kadar âyâtı gördükleri halde o adamlara şu reiy galebe etti: behemehal onu bir müddet zindana atsınlar.”

²⁰³ وَحُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ فَهُمْ يُوزَعُونَ

“Hem Süleyman'a cinn-ü ins ve tuyurdan orduları toplandı, hep bunlar zabt-u idare olunuyorlardı.”

²⁰⁴ وَنَادَيْنَاهُ مِن جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا

“Hem ona Tûrun canibi eymeninden nidâ ettik, hem de onu makamı münacatta mertebesi kurbe erdirdik.”

²⁰⁵ وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَن نَرَاكَ إِنَّا كُنَّا شَاقِقِينَ وَأَنظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ نَرَاكَ فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَغِيرًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ

(*Hem nebi hem herşeyden temizlenmiş olup şimdi O'nun mekânı semadır.*)

Bu iki beyitte İsa (a.s) göğe yükselmesi ve O'nun bütün dünya kirlerinden arınması anlatılmaktadır. Burada Al-i İmran suresinin 55.²⁰⁶ ayetinden manevi iktibas yapıldığını anlıyoruz.

Hem habīb idindūñ anı hem nebi

Oldı katuñda kamudan efdali (TAZ. X / 32)

(*O'nu hem sevgili hem de nebin yaptın ve senin yanında herkesten üstün oldu.*)

Şair bu beyitte Hz. Peygamberi överken Hz. Allâh'ın O'na karşı olan muhabbetinden bahsetmiştir. Hz. Allah Kur'ân-ı Kerim'de peygamber Efendimize sevgilim dememiş ama bu husus (Darimî, Mukaddime, 8; Tirmizî, Menakıb, 1)²⁰⁷ kaynaklı hadiste geçmekte olup telmih yapılmıştır.

Hayr u şer ne kim işlerseñ iş

Anuñ emrüñsiz olunmaz biñ düriş (TAZ. XVI/7)

(*Her kim ister hayır olsun ister şer ne işlerse işlesin O'nun, Cenâb-ı Hakk'ın emri olmadan hiçbir iş olmaz.*)

Bu beyitte şair Hz. Allâh'ın sıfatından bahsetmiştir. Bu düşüncesini güçlendirmek için Nisa(4/78)²⁰⁸ suresinde bir ayetten nakıs iktibas yoluyla yararlanmıştı. Bu beyitte iktibas asıl manası üzere kullanılmıştır.

²⁰⁶ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتْوَفَيْكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهَّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

“Vaktâki Musâ mikatımıza geldi, ve Rabb'i onu kelâmiyle taltif buyurdu, ya Rab! dedi: göster bana bakayım sana, buyurdu ki: beni katıyyen göremezsin ve lâkin dağa bak eğer yerinde durursa demek beni göreceksin, derken Rabbi dağa bir tecelli buyurunca onu un ufrâ ediverdi, Musâ da baygın düştü, sonra vaktâki ayıldı sübhansın, dedi: sana tevbe ile döndüm ve ben mü'minlerin evveliyim.”

²⁰⁷ “İbrahim halilulah, Allah'ın dostu; Musa, safiyullah, Allah'ın seçkin kulu; ben ise - Allah'ın bana bir ihsanı ve bir ikramı olarak- habibullahım, Allah'ın sevgili kuluyum.”

²⁰⁸ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ قُلْ كُلُّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَالِ هَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا

Dişüñ var iken lü'lü'ü ve'l-mercām n'iderler

La'lüñ var iken çeşme-i hayvānı gerekmez (g.61/3)

(*Senin dişin varken "inci ve mercanı" ne yapsınlar, senin o kırmızı yakut dudakların varken hayat suyunu neylesinler.*)

Şair sevgiliye yağmur gibi yağdırdığı övgülerini Rahman(55/22)²⁰⁹ suresinden yapmış olduğu nakıs iktibas ile daha da süsleyerek ortaya güzel bir beyit çıkarmıştır.

Çünkü bildüñ ey göñül dünyāyı fānī hiç imiş

Ol seni terk itmeden terk it sen anı hiç imiş (TAZ. XI / 33)

Şair bu beyitte kendine ve okuyucularına dini bir öğütte bulunmuştur. Bu öğüde paralel olarak Hz. Peygamberin hadisine -"Ölmeden önce ölünüz²¹⁰"- işaret yapmıştır. Hadis asıl anlatmak istediği manada kullanılmıştır. Hadise telmih vardır.

'Ākil iseñ sen bu dünyā dostlarından çek elüñ

Dünye gibi bī-vefādur bāri bir yararın ög (TAZ. VIIa/2)

(*Eğer akıllı isen sen bu dünya dostlarından elini çek, bu dostların dünya gibi vefasızdır bari bir yararını öv.*)

Şair bu beyitte yine öğüt vermiş olup dünya ve içindekilerinin fani olduğundan bahsetmiştir. Bu beyitte Hz. Peygamberin hadisine-"Dünyayı dünya ehline bırakınız²¹¹"- işaret yapılmıştır. Hadis asıl mahiyetinde kullanılmış olup telmih yapılmıştır.

"Her nerede olsanız ölüm size yetişir eflâke ser çekmiş burclarda da olsanız; bununla beraber kendilerine bir güzellik erdimi "bu Allah'dan" diyorlar, bir musibet de değdimi "bu senden" diyorlar, de ki: hepsi Allah tarafından, fakat neye bu adamlar söz anlamağa yanaşmıyorlar."

²⁰⁹ وَالْمَرْجَانُ اللَّؤْلُؤُ مِنْهُمَا يُخْرُجُ

"Çıkar onlardan inci ile mercan."

²¹⁰ Aclunī, Keşfü'l-Hafā, C. II, s. 219 Hadis no: 2669

²¹¹ Aclunī a.g.e. C. I s. 238 Hadis no: 71

Cān boynuña zülfeynüñ ‘anber-resen olmışdur

‘Aşk ehline dergāhuñ *hūbbü'l-vatan* olmışdur (g. XXIX/1)

(*Senin iki zülfün can boynuna anber bağı olmuş, dergahın ise aşk ehline “vatan sevgisi” olmuştur.*)

Şair bu beyitte "Vatan sevgisi imandandır" "Hubbu'l-vatan mine'l-imān²¹²" hadisinin bir kısmını alarak nakıs iktibas yapmıştır. Burada iktibasın amacı sadece hadis iktibasının kelime anlamlarını kullanmak olmuştur. İktibas asıl mahiyeti için kullanılmamıştır.

Çorqaram ağıyār bir gün yār kūyuñdan beni

Sürdüre cennetden uymasun bu şeytān kimseye (g. 174 / 4)

(*Korkarım düşman bir gün beni sevgilinin köyünden Şeytan'ın Âdem (a.s) kovdurduğu gibi kovdurmasın.*)

Şair bu beyitte düşmanın Şeytan kadar kuvvetli ve tehlikeli olacağını dile getirir. Şair düşmanın Şeytan ile benzeyen yönünü işlemiştir. Bu husus Bakara(2/36)²¹³ suresinde geçmekte olup telmih yapılmıştır.

İmd'anuñ *mi'rāci* haqqı ey Hüdā

İmd'anuñ *ezvāci* haqqı ey Hüdā (TAZ. X / 35)

(*Ey Mevla O'nun miraç hadisesi ve zevceleri hakkı için.*)

Şair Peygamber Efendimizin yaptığı bir yolculuğa telmihte bulunmuştur. Bu olay İsra (17/1)²¹⁴ suresinde geçmektedir. Şair bu beyte

²¹² Aclūnī, Keşfü'l-hafā, I, 138

²¹³ فَارْزَلَهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ

“Bunun üzerine Şeytan onları oradan kaydırdı, ikisini de buldukları naz-ü naimden çıkardı, biz de haydi dedik bâzınız bâzınıza düşman olarak inin ve size yerde bir zamana kadar bir karar ve bir nasib alma var.”

²¹⁴ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنَ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

“Tenzih o Sübhana ki kulunu bir gece Mescid-i haramdan o havalisini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya isrâ buyurdu ona âyetlerimizden gösterelim diye, hakikat bu: odur O işiten gören.”

telmihte bulunmuş olup telmihi asıl manası için kullanmıştır. Kendi düşüncesini destekler niteliktedir.

Ol Nebiyyu'llâh *halîl* Rahmân için

Sofra-i hâneñde yenen nân için (TAZ. X / 56)

(*O nebi olan Allâh'ın dostu ve O'nun sofrasında yenen yemek için.*)

Şair bu beyitte İbrahim (a.s)'in Hz. Allâh'ın dostu olduğunu *halîl* kelimesiyle ifade ederek Nisa suresinin 125.²¹⁵ ayetinden manen iktibas yapmıştır.

Çünkü *nākıs* 'aklı olur dirler nisâ

Her sözüñ magrūr tutmaktır reva (TAZ. XIV / 9)

(*Çünkü kadın hakkında akli eksik olur derler, her sözünü ihtiyatlı görmek yakıştır.*)

Bu beyitte kadın olan şairimiz kadınlar hakkında birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Şair bu açıklamalarda bulunurken Peygamber efendimizin Buhârî, Hayz 6, Zekât 44, İman 21, Kusûf 9, Nikâh 88; Muslim, Kusûf 17, (907), İman 132, (79); Nesâî, Kusuf 17, (3, 147); Muvatta, Kusuf 2, (1, 187); Kutub-i Sitte 5338²¹⁶ kaynaklı hadisinden mana yönüyle iktibas yapmıştır.

²¹⁵ وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا

²¹⁶ İbnu Ömer (radiyallahu anhuma) anlatıyor: "Rasulullah (aleyhissalâtu vesselâm) (bir bayram namazında kadınlar tarafına geçerek):

"Ey kadınlar cemaati! (Allah yolunda) sadakada bulunun, istiğfarı çok yapın. Zira ben siz kadınların cehennemde çoğunluğu teşkil ettiğini gördüm" buyurdular. Dinleyenlerden cesaretli bir kadın: "Niye cehennemliklerin çoğunu kadınlar teşkil ediyor, neyimiz var?" diye sordu. Aleyhissalâtu vesselâm: "Ağzınızdan kötü söz çok çıkıyor ve kocalarınıza karşı nankörlük ediyorsunuz. Akli ve dini eksik olanlar arasında akıl sahibi erkeklere galebe çalan sizden başkasını görmedim!" dedi.

O kadın tekrar: "Ey Allah'ın Rasulu! Akli ve dini eksik ne demek?" diye sorunca; Aleyhissalâtu vesselâm açıkladı: "Akli noksan tabiri, iki kadının şahidliğinin bir erkeğin şahidliğine denk olmasını ifade eder. Dinlerinin eksik olması tâbiri de onların (hayız dönemlerinde) günlerce namaz kılmamalarını, Ramazan ayında oruç tutmamalarını ifade eder."

Çünkü evvel Ādem aşlı oldu āb
Hak kelāmundan didi bize kitāb
Her ki gelmişdür cihāna bī-sebāt
Öliser *yā leytenī küntü türāb* (TAZ. XV / 2)

(Çünkü Ādem'in aşlı önce su oldu ki bunu bize Hak kelāmında dedi. Her kim ki dünyaya sabit durmak üzere geldiyse ölünce “ah ne olurdu ben bir toprak olsaydım” der.)

Birinci mısara mana yönüyle yapılan iktibas Alak, 96/2²¹⁷ suresinde geçiyor. İkinci iktibas ise dördüncü mısara geçmektedir. Bu iktibas ise Nebe suresinin 40.²¹⁸ ayetinin bir kısmıdır.

Bāki oldurur cihānda bī-gümān
Hak buyurdı *küllü men āleyhā fān*²¹⁹ (TAZ. XVI / 2)

(Şüphesiz âlemde tek baki olan Hz. Allâh; bütün herşey fanidir, buyurdu.)

Şair bu beyitte Rahmân suresinin 26.²²⁰ ayetinin tamamını iktibas ederek tam iktibas yapmıştır.

İrdi yine subhuñ nefesinden dem-i ‘Īsā
Kıldı kamu hoş ‘azm-i remīm ölmişi ihyā (k. XVII/1)

(Sabahın nefesinden İsa (a.s.)’nın nefesi ulaştı ve herkesi hoş etti ve kemikleri çürümüş ölüyü dahi diriltti.)

İsa (a.s) ölüleri diriltmesi yönüyle genelde nefesi ile divan şiirinde yer almış olup bir mazmun halini almıştır. İsa (a.s) bu yönüyle Āl-i İmrân suresinin 49.²²¹ ayetine telmih yapılmıştır.

²¹⁷ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

“İnsanı bir alaktan yarattı.”

²¹⁸ إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

“Çünkü biz size yakın bir azâbı ihtar ettik, o gün ki kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak ve diyecek ki kâfir: ah ne olaydı ben bir türâb olaydım.”

²¹⁹ Aynı iktibasın için bkz. (TAZ. VII / 42)

²²⁰ كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

“Yer üzerindeki herkes fanî.”

Şair ‘azm-i remim ibaresi ile Yâsîn(36/78)²²² sûresinden iktibas yapmıştır. Yapılan bu iktibas ibarenin manasını kullanmak içindir.

Hâtuñ inşâsın hadüñ üstinde kim yazdı ‘aceb²²³

Kim *Kirâmen Kâtibîn* olmuşdurur hayrân aña (g. II / 10)

(*Ayva tüylerinin şiirini yanağının üstüne kim kalem aldı da yazdı ki Kirâmen Kâtibîn melekleri O’na hayran olmuştur.*)

Bu beyitte şair *Kirâmen Kâtibîn* isimlerini kullanarak İnfitar suresinin 10-11.)²²⁴ ayetlerine telmihte bulunmuştur. Bu melekler hakkında şu malumatı verebiliriz. İnsanların sözlü ve fiili davranışlarını kayıt altına alan meleklerdir. Sözlükte “yazan, kayda geçiren” anlamındaki kâtib ile “iyi, dürüst ve değerli” anlamındaki kerîm kelimesinin çoğulundan oluşan kirâmen kâtibîn terkibi “değerli yazıcılar” mânasına gelir. Kur’ân-ı Kerîm’de ceza ve mükâfat günü olarak nitelendirilen kıyametin vukuunu inkâr edenlere hitap edilirken insanların üzerinde yaptıklarını bilen gözetleyicilerin bulunduğu ifade edilir ve bunların Allah nezdinde makbul yazıcılar olduğu belirtilir (el-İnfîtâr 82/9-12). Ayetin “makbul yazıcılar” anlamındaki kısmı cümle kuralları gereği kirâmen kâtibîn şeklini almıştır. Bazı hadis rivayetlerinde ise “el-kirâmü’l-kâtibûn” (Müslim, “Zühd”, 17) terkibi de geçmektedir²²⁵.

---

221 وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ

“Hem Ben-î İsrail’e bir Resul olarak, şöyle ki: ben size Rabbinizden bir âyetle geldim, ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir mahlûk biçirim de içine üflerim, Allah’ın izniyle derhal bir kuş olur, yine Allah’ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölüleri diriltirim, ve evlerinize ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm elbette bunda size şüphesiz bir âyet vardır eğer iman edecek iseniz.”

222 وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

“Yaratılışımı unutarak bize bir de mesel fırlattı: kim diriltir o kemikleri onlar çürümüşken? dedi.”

223 Aynı telmih için bkz. (MD. g. XCV / 3)

224 إِذْ يَتَلَفَّى الْمُتَلَفِّيَانِ عَن الْيَمِينِ وَعَن الشَّمَالِ قَعِيدٌ

“Hâlbuki üzerinizde hâfızlar var.(10)Kiram kâtibler var.(11)

225 İlyas ÜZÜM, “Kirâmen Kâtibîn”, *DİA*, C. 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, s.59.

‘İlm-i cāzūlukda bir üstāddur çeşmūñ senūñ

Görse Hārūt ile Mārūtı geçerd'anlara bend (g. XVI / 2)

(*Senin gözlerin cadılık, sihirbazlık ilminde üstaddır ki Hārūt ile Mārūt'ı görse idi onların önüne set olurdu.*)

Şair bu beyitte Kur'ân-ı Kerim'de geçen Hârut ve Mârut'u kullanarak Bakara suresinin 102.²²⁶ ayetine telmihte bulunmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de adları geçen ve insanlara sihir öğrettiklerine inanılan iki melek. Arapça asıllı olmayan Hârût ve Mârût kelimeleri (Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlikî, s. 629) Kur'an'da bir ayette geçer (el-Bakara 2/102). Bazı hadislerde nakledilen, tarih ve tefsir kitaplarında ayrıntılı biçimde yer alan Hârût-Mârût kıssası farklı isimlerle İslâm'dan önceki dinlerde de görülür. Kur'an-ı Kerim'de Harut ve Marut'un zikredildiği ayet. Hz. Süleyman'a atılan iftiratarla Harût ve Marût'un sihir öğretişi hakkında iki ana konuya ait bilgi verir. Müfessirler, bu ayetin sihir öğretmenin ve öğrenmenin sakıncalarını vurguladığı konusunda ittifak etmişlerdir.

Harut ve Marut'la ilgili ayette yer alan yegâne bilgi, onların Babil'de buldukları ve günah olduğu konusunda uyarıda bulunarak insanlara sihir öğrettikleri şeklindedir. Bununla birlikte tarih ve tefsir kitapları özellikle İsrailiyat'ın etkisiyle konuyu ayrıntılı biçimde anlatmaktadır. Hâlbuki Harut ve Marut konusunda sahih hiçbir hadis yoktur. Harût ve Marût'la ilgili rivayetler klasik Türk edebiyatına da yansımış, şairler özellikle Harut adını

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا
أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا
يُفْرَقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَرَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ
اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

“Tuttular Süleyman mülküne dair şeytanların uydurup takip ettikleri şeylerin ardına düştüler, halbuki Süleyman küfretmedi ve lâkin o şeytanlar küfr ettiler, nasa sihir talim ediyorlar ve Babil'de Harut Marut iki melek üzerine indirilen şeyleri öğretiyorlardı, halbuki o ikisi "biz ancak bir imtilhan için gönderildik sakın sihir yapmayı tecviz edip de kâfir olma" demedikce bir kimseye öğretmezlerdi, işte bunlardan kişi ile zevcesinin arasını ayırarak şeyler öğreniyorlardı, fakat Allah'ın izni olmadıkça bununla kimseye zarar verebilir değillerdi, kendilerine zarar verecek, menfaati olmayacak bir şey öğreniyorlardı, kasek olsun onu her kim satın alsa her halde onun ahirette bir nasibi yok, bunu muhakkak bilmişlerdi amma canlarını sattıkları o şey ne çirkin bir şeydi onu bilselerdi.”

anarak Kur'an-ı Kerim'de yer alan kıssanın dışında ve tamamen İsrailî rivayetlere dayanarak konuyu işlemişler, çeşitli telmihlerde bulunmuşlardır. Bu vesile ile Babil (çah-ı Babil), Harût ve Marût ile bunların öğrettiği büyü etrafında birçok mazmun meydana getirmişlerdir. Divan şiirinde sevgilinin gözleri, gamzesi ve saçları sihir hususunda Harût ve Marût'un ustası sayılır²²⁷.

Mushaf-ı hüsnünü gördüñ çü okı *Sûre-i Nûr*

Mihri 'âşıklara 'âlemde bu fâl az açılır (g. XXXV / 6)

(*Mihri güzellik mushafını gördüğün zaman Nur suresini oku ki bu fal âşıklara âlemde az açılır.*)

Nûr sûresi, adını 35. ayette yer alan ve Allah'ın gökleri ve yeryüzünü aydınlatan nurunu tasvir eden ayetten almıştır. Bu sûrede genel olarak fert, aile ve toplum hayatı açısından uygulanması gereken görgü kuralları yer almış, İslâmî değerlere bağlı sağlam bir aile ve toplum hayatının kurulmasında uyulacak ahlâkî esaslara dikkat çekilmiştir²²⁸. Şair bu beyitte kullanmış olduğu sure ismini birşeylere faydalı olduğunu söylemek istemiştir.

Dost be-hakk oku *Sûre-i İhlâs*

Beni öldür beladan eyle halâs (g. LXIX / 1)

(*Dost hakkı için İhlas suresini oku, beni öldürüp beladan kurtar.*)

Şair bu beyitte İhlas suresinin adını kullanmıştır ki kullanma sebebi âşika bir sitemde bulunmak istemesidir. Kur'ân-ı Kerîm'in yüz on ikinci sûresidir. Çok sayıdaki adları arasında, İslâm dininin temel ilkesi olan tevhid inancının veciz bir ifadesi olduğu için verildiği anlaşılan İhlâs ve aynı zamanda sûrenin ilk ayeti olan "Kul hüvallahü ahad" en çok kullanılanlarıdır. Sûre özellikle Türk sözlü kültüründe "Kul hüvallah",

²²⁷ Kürşat Demirci, "Hârût ve Mârût," *DİA*, C.16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 262-264

²²⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Nûr Sûresi", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 247.

bunun da kısaltılmışı olan “Kul hü” şeklinde, ayrıca “İhlâs-ı şerif” diye de anılır.²²⁹

Cānā bu cihān içre güzelliğe cemelün

Meşhur olalı *Yūsuf-ı Ken ‘ān* unutuldu (g. CXCII / 2)

(*Ey sevgili bu cihanda güzelliğin yayıldığından beri Kena'n'ın Yūsuf'u unutuldu.*)

Bu beyitte şair Yusuf (a.s) ismini kullanarak O'nun güzelliğinden bahsetmiştir. Şair Yūsuf (a.s)'ın güzelliğinin bahsedildiği Yūsuf suresinin 31.²³⁰ ayetine manen iktibas yapmıştır. Yine güzelliği hususunda İbn Hacer, Fethu'l-Bârî 7/250²³¹ kaynaklı hadisten yararlanılmıştır.

²²⁹ Emin Işık, ‘İhlâs Sûresi’, *DİA*, 2000, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, S. 537

²³⁰ فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ

“Vaktâ ki bunların gizliden gizliye dedikodularını işitti, onlara davetçi gönderdi ve onlar için dayalı döşeli bir sofraya hazırladı ve her birine bir bıçak verdi, beriden de çık karşılına dedi, hepsi onu görür görmez çok büyüttüler, kendilerinin ellerini doğradılar ve hâşâ, dediler, Allah için bu bir beşer değil, mahzâ bir melek-i kerîm işte dedi, bu gördüğünüz, hakkında beni levm ettiğiniz, yemin ederim ki ben bunun nefsinden murad istedim de o fikri ismetle imtina etti, yine yemin ederim eğer emrimi yapmazsa mutlak, muhakkak zindana atılacak ve mutlak, muhakkak zelillerden olacak.”

²³¹ "Yusuf'u gördüğüm zaman, baktım ki, Allah'ın yaratıklarının hepsinden daha güzel bir adam..."

2.5 Cemâlî²³²

2.5.1 Hayatı

Kaynaklara göre Cemali'nin doğum yeri kesin olarak bilinmemektedir. Karamanlı veya Bursalı olduğu tahmin edilmektedir. II. Murad zamanında doğduğu tahmin edilmekle birlikte kesin bir bilgi yoktur.

Mesnevisini H.850\M.1446 da yazdığı bilinmekle birlikte Çelebi Mehmed devrinde ve H.813-815 yılları arasında doğmuş olsa gerekir. Sadettin Nüzhet'in II. Murad devri H.824'den sonra doğduğunu tahmin etmesi Şeyhî'nin H.823'den hemen sonra ölmesi, o sıralarda Cemâlî'nin 8-10 yaşlarında olduğu neticesini verir. Şeyhî'nin ölümünde Cemâlî'nin 18-20 yaşlarında olduğu tahmin edilir. Cemâlî tahminen Çelebi Mehmed devrinde 1409-1412 yılları arası doğmuştur. Şeyhî'nin öldüğü o yıllarda Cemâlî ilk eserlerinden biri olan Husrev ü Şirin zeylini yazmıştır.

Latîfî ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi tezkirelerinde Cemâlî'nin Sultan Mehmed devrinde geldiğini yazmıştır. Kaside ve kıt'a-i kebirelerin çoğu, İstanbul'un fethini ve Fâtiş Sultan Mehmed'in övgüsünü yansıtmaktadır. Cemâlî, Divânı'nın sonunda yer alan mesnevide Pâdişâh ile Arnavutluk Seferine katıldığını bildiriyor.

1478'den sonra Cemâlî'nin yaşayıp yaşamadığı konusunda elimizde kesin belge yoktur. Bundan dolayı Cemâlî'nin ölümü bilinmemektedir. Latîfî Tezkiresi'nde "Sultan Beyâzıd devrinin âhirlerinde fevt olmuştur" denilerek, II. Sultan Beyâzıd devrinin son zamanlarında öldüğü bildiriliyor.

2.5.2 Edebi kişiliği

15. yüzyıl şâirlerinden Cemâlî, divan edebiyatının usta sayılabilecek temsilcilerinden biridir. Dil ve söyleyişi, devrinin diğer ustaları Ahmed Paşa, Necâti, Mesîhî gibi gelişmiş olmasada genel olarak etkileyici üslubu vardır. Hatta Cemâlî denediği ilginç sanatlar, harf ve sözcük oyunları ile döneminin şiirinin gelişmesinde katkıda bulunmuştur.

---

²³² Cemali için yararlanılan kaynak: İbrahim Çetin DERDİYOK, Cemali Hayatı, Eserleri ve Divanı, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü: 1994, ss. 2-30.

Kütahya, Bursa ve İstanbul gibi önemli kültür ve sanat merkezi olan şehirlerde şairler, padişah saraylarında paşa ve bey konaklarında bir araya gelirler, görüşüp tanışırlar ve sohbetlerle kültür alışverişinde bulunurlardı. Cemâli de böyle ortamlarda yetişmiştir.

Ayrıca Cemâli Divânı'nda görülen Farsça ve Arapça yazılmış şiirlerde de anlaşılacağı gibi, bu dilleri de şiir yazabilecek kadar iyi bilmektedir. Buradan yola çıkarak Cemâli'nin iyi bir eğitim aldığı tahmin edilmektedir. Cemâlî, büyük olasılıkla yanında yetiştiği ve Husrev ü Şirin adlı eserine zeyl yazdığı, dayısı şair Şeyhî'nin etkisinde kalmıştır. Cemâlî de gerek kendisinden önceki gerekse çağdaşı bazı şairlerin şiirlerine nazire yazmıştır.

2.5.3 Eserleri

Cemâlî'nin eserleri hakkında kaynaklar yetersizdir. Tezkirelerde, Cemâli'nin sadece "Hümâ vü Hümâyûn" adlı eserinden söz edilir.

Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i Uşşak): Latîfi ve Riyâzî, tezkirelerinde Cemâli'nin Hümâ vü Hümâyûn adlı eseri Fâtih Sultân Mehmed adına nazmettiği yazılır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi ise Sultân Beyâzid nâmına Hümâ vü Hümâyûn nâm kitâb-ı pür-intizâm itmişdür. Yeni kaynaklarda da tezkirelerdeki çelişkili bilgiler aynen tekrarlanmaktadır.

Cemâlî Dîvânı: Cemâlî Dîvânı'nı ilk kez bulan ve Belleten dergisindeki yazısıyla tanıtan Kayahan Erimer'dir. Cemâlî Dîvânî, müretteb divan özelliği göstermekle beraber, kasidelerin arasında kıt'alar ve beyitler bulunmaktadır. Hatta gazaliyyat bölümünün içinde müstezad ve sonunda da kaside yer alır.

Cemâlî Dîvânı'nda kaside nazım şekline uygun 12 şiir yer almaktadır. Divân'da kıt'a-i kebîre nazım şekline uygun olarak yazılmış dört şiir görülmektedir. Divân'da bazen kıt'a denilen, fakat bugünkü bilgilerimize göre nazım şekli olarak isimlendirilen nazım şekline uygun şiirlere rastlanılmaktadır.

Divân 'ın Gazeliyyât Bölümünde, ikisi Farsça olmak üzere 52 gazel yer alır. Cemâlî Dîvânı'nda iki müstezâd görülmektedir. Dîvân'da 8 kıta ve 7 beyit vardır.

2.5.4 Cemâlî Divanında Geçen Ayet ve Hadislerin Kullanım İndeksi

Taha (20/22); [k. I /4]

Al-i İmrân (3/7); [g. I /17]

Haşr (59/2); [g. I /17]

Meryem (19/52); [k. I /22]

Enbiya (21/57-58); [k. I /49]

Hicr (15/72); [k. III /39]

Meryem (19/52); [k. I /9]

Kehf (18/94); [k. I /53]

Kevser (108/1); [g. VIII / 4]

2.5.5 Cemâlî Divanında Ayet ve Hadis İktibasları²³³

Cemâlî Dîvânı çoğunluğu gazellerden oluşmuş küçük bir divandır. Şiir türünün ve sayısının az olması hasebiyle ayet ve hadis kullanımında da sayı düşüktür. Böyle olmasına rağmen ele aldığımız bazı şairlerden daha çok kullanmıştır. Ele aldığımız beyitler divandaki tertip üzerine alınmıştır.

Güşin *ulü 'l-elbâb* tutup *fa'tebirûya*

Her güşede bu vaz'ı ider cümle temâşâ (g. I /17)

(*Kulağın, ancak akıl sahiplerinin dediğini tutup ordan ibret alsın ki bütün herkes ona baksın ve her kişiye bu vazı etsin.*)

Şair bu beyitte iki ayrı sureden nakıs iktibas yapmıştır. Yapılan birinci iktibas *ulü 'l-elbâb*²³⁴ ibaresinin geçtiği Al-i İmrân suresinin 7.²³⁵ ayetidir.

²³³ Beyitler bu kaynaktan alınmıştır: İbrahim Çetin DERDİYOK, Cemali Hayatı, Eserleri ve Divanı, ss. 50-110.

²³⁴ Bu ibarenin geçtiği diğer ayetler için bkz. Bakara, 2/269, Ra'd, 13/19, İbrâhim, 14/52, Sâd, 38/29, Zümer, 39/9, Zümer, 39/18

²³⁵ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Odur indiren sana bu muazzam kitabı. Bunun bir kısım âyatı vardır muhkemat. Onlar Ümmü'l-Kitap" ana kitap, diğer bir takımları da müteşabihattır, amma kalblerinde bir yamukluk bulunanlar sade onun müteşabih olanlarının ardına düşerler. Fitne aramak,

İkinci iktibas ise Haşr suresinin 2.)²³⁶ ayetinde geçmektedir. Şair bu beyitte yapmış olduğu iktibaslar ile asıl manayı kastedmiş ve verilen ayetlerin anlaşılmasını istemiştir.

Kesr eyle hevâ bütlerin âteşde *Halil* ol

Kıl Fâtiha-i fethi gönül levhine imlâ (k. I/49)

(*Ateşte İbrahim (a.s) ol ve hevâ ve heves putlarını kır, fetih Fatihasını gönlüne yaz.*)

Bu beyitte putların kırılması olayı ile Enbiya suresinin 57-58.²³⁷ ayetlerine manen iktibas yapılmıştır. Divan şiirinde İbrahim (a.s)'in ateşe atılması çokça işlenmiş olup genel ateşin İbrahim (a.s) yakmayıp oranın gül bahçesine dönüşmesi işlenir. Fakat Kur'ân-ı Kerimde asıl anlatılan konu bu şekilde değildir. Sadece ateşin İbrâhim (a.s)'i yakmadığı anlatılır. Bu husus ise Kur'ân-ı Kerim'de Enbiyâ, 21/69²³⁸ da geçer. Hz. İbrahim Türk edebiyatının çeşitli türlerinde ele alınmış, kısas-ı enbiya içinde adından ve hayat hikâyesinden sıkça bahsedildiği gibi müstakil eserlere de konu olmuştur.

Divanlarda yer alan çeşitli manzumelerde Hz. İbrahim'den sıkça bahsedilmiştir. Şairler onu ve başından geçen olayları bir remiz olarak kabul

---

te'vilini aramak için, halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir, ilimde rüsuhi olanlar da derler ki: Amenna hepsi Rabbimizden, maamafih özü temiz olanlardan başkası düşünemez.”

²³⁶ هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمُ الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“O ki Ehl-i kitap'dan o küfredenleri ilk haşr için diyarlarından çıkardı. Siz çıkacaklarınızı zannetmediniz onlar da zannettikleri kendilerini Allah'dan koruyacak mâniyalarındı kaleleri, istihkâmları, fakat Allah onları hesap etmedikleri cihetten bastırdı ve kalblerinin içine korku düşürdü, öyleki evlerini bir taraftan kendi elleri bir taraftan da mü'minlerin elleriyle harab ediyorlardı, düşünün de ibret alın ey görececek gözleri olanlar!”

²³⁷ وَتَأْتِيهِمْ لَأِكْبِدِينَ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ / فَجَعَلَهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَثِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ

“Ve tAllahi siz dönüp gittikten sonra putlarınıza lâhüdd bir tedbir yapacağım.(57) Derken onları parça parça etti, ancak bir büyüklerini bıraktı ki belki ona müracaat ederler.(58)”

²³⁸ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

“Ey nâr, serin ve selâmet ol İbrahim'e dedik.”

ettiklerinden anlatmak istediklerini Hz. İbrahim hakkında teşekkül etmiş mazmunlar aracılığıyla ortaya koymuşlar. Telmih, teşbih gibi söz sanatlarından da faydalanarak ifadelerini kuvvetlendirme yoluna gitmişlerdir. Hz. İbrahim edebi eserlerde babasına nisbetle İbrahim-i Âzer, İbn Azer, Halil, Halilullah, Halilürrahman, Halil-i Akdes adlarıyla da anılmıştır. Bu kitaplarda Nemrûd'un hizmetinde bulunan ve put ustası olarak tanınan babası Âzer, hanımları Hacer ve Sare, oğlu İsmail, Cebrail ve mücadele ettiği Nemrud'a da yer verilmiştir. Ayrıca doğumu ve doğumuyla ilgili olaylar, eşini ve çocuğunu Mekke'de bırakması, Allah'ın emri üzerine oğluyla birlikte Kâbe'yi inşa etmesi, putları kırması, yıldızlarla alâkalı duaları, oğlu İsmail'i kurban etmeye teşebbüsü sebebiyle kurban ve sünnet olmayı başlatan kişi olması, mancınıkla ateşe atılması, ateşin onu yakmaması, düştüğü yerin cennet bahçelerinden bir gül bahçesi hâline dönüşmesi ve oradan soğuk bir su kaynaması, burada bir göl meydana gelmesi gibi motifler telmih yoluyla zikredilmiştir²³⁹.

Başunda tâc-ı lafz-ı *le 'amruk* külah idi

Levlâk hil'atı olıcak kaddüne 'abâ (k. III /39)

(“*Sen olmasaydın*” hitabı boyuna kaftan olunca “*ömrüne yemin olsun ki*” lafzının tacı başında külah oldu.)

Bu beyitte iki tane iktibas bulunmakta olup birincisi *le 'amruk* ifadesidir. Bu ibare Hicr, 15/72²⁴⁰ suresinden iktibas edilmiştir. Şair beyitte Peygamber Efendimizin özelliğinden bahsederken Hz. Allâh'ın O'nun için söylemiş olduğu bir hadis-i kutsiden (Aclûnî, II, 164, hadis nr. 2123)²⁴¹ nakıs iktibas yapmıştır. Nitekim peygamber efendimize Hz. Allah tarafından yapılan bu iltifat edebiyatımızda çokça yer almış ve şair burada bu kutsi

²³⁹ Mustafa Uzun, ‘İbrâhim (Türk Edebiyatı)’, İstanbul, *DİA*, 2000, C 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 272-273

²⁴⁰ لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ

“Resulüm! Ömrüne kase olsun ki hakikaten onlar serhoşlukları içinde ne halt ettiklerini bilmiyorlardı.”

²⁴¹ “Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”

hadisi asıl manası için kullanmıştır. Şair peygamber efendimizi anlatırken bu kutsi hadis ile düşüncesini desteklemiştir.

Meveddetün Arafatında çün didün *lebbeyk*

Aceb mi *Tûr*-ı mahabbetde olsavuz Mûsâ (k. 1 /9)

(*Muhabbetinin Arafat'ında "buyurun emir sizindir" dediği için muhabbet Tur'unda Musa olsak şaşılmaz.*)

Şair bu beyitte Mûsa (a.s)'nin Hz. Allâh ile Tûr Dağındaki mükâlemesi ile ilgili olaya *Tûr* kelimesiyle telmihte bulunmuştur. Divan şiirine çokça konu olmuştur. Meryem suresinin 52.²⁴² ayetine telmih edilmiştir.

Bu beyitte geçen *lebbeyk*²⁴³ kelimesi; telbiye başlığı altında olup Peygamber (a.s)'in hac yaparken zikir şeklinde olan cümlesinin ilk kelimesidir. Telbiye halen söylenilmeye devam edilen bir zikirdir. Şair *lebbeyk* kelimesini alarak hadis²⁴⁴ten iktibas yapmıştır.

Çü hâlünün Hacerü'l-Esvedin ziyaret idüp

Görine ahsen-i vech ile nûr-ı *Şems-i Duhâ* (k. 1 /14)

(*Hacerü'l-esved olan yanağını ziyaret edip güneş ve onun parıltısının nuru olan yüzünün güzelliği görülür.*)

Şair bu beyitte *Şems-i Duhâ* ibaresiyle *Şems* (91/1)²⁴⁵ suresinden iktibas yapmıştır. *Şems* suresi Kur'an-ı kerimde 91. suredir. Sure, adını ilk ayetinde geçen *şems* kelimesinden almıştır.²⁴⁶

²⁴² وَتَادِيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْاَيْمَنِ وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا

“Hem ona Tûrun canibi eyemeninden nidâ ettik, hem de onu makamı münacatta mertebai kurbe erdirdik.”

²⁴³ Geniş bilgi için bkz. Salim Öğüt, ‘Telbiye’, 2011, *DİA*, C.40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 396-397

²⁴⁴ (Buhârî, “Hac”, 26; Müslim, “Hac”, 19-21; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 26)

²⁴⁵ وَالشَّمْسُ وَضُحِّيهَا

“Kasem olsun o güneşe ve parıltısına.”

²⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu “Şems Süresi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, C. 38, S. 510

Binâ idüp leb-i deryâda *Sedd-i İskender*

Giderdi *fitne-i Ye'cûci* şöyle k'itdi hebâ k. 1 /53)

(*İskender seddini denizin sularında bina edip Ye'cûc'ün fitnesini giderdi ve bozguna uğrattı.*)

Bu beyitte şair iki isim kullanmıştır ki bu isimler bize bir ayete manen iktibas yapıldığını hatırlatıyor. Şiirde geçen İskender Kur'ân-ı Kerim'de geçen Zülkarneyn hazretleridir. Bu iki isim Kehf (18/94)²⁴⁷ suresinden manen iktibas yapılmıştır.

Cennet çemenlerinde bitmiş benefşelerdir

Gül-deste kılmag için *Kevser* lebinde Rıdvân (g. VIII / 4)

(*Cennet bahçelerinde yetişmiş menekşelerdir, Kevser dudaklarında bunları Rıdvan isimli melek, gül destesi haline getirir.*)

Divan şiirinde Kevser sevgiliye ait bir özellik olarak kullanılır ki bu beyitte Kevser sevgilinin dudağına benzetilmiştir. Kevser bir havuz olup Peygamber Efendimize verildiği Kevser (108/1)²⁴⁸ suresinde geçer. Hz. Allah Kevser'e çok rahmet vermiştir ki şair bu rahmeti sevgilinin dudağına uyarlamıştır. Bu beyitte Hz. Peygamber'in şu hadisine telmih vardır. [Tirmizi, Kıyâmet 15, (2445).]²⁴⁹

²⁴⁷ قَالُوا يَا ذَا الْقُرْآنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا

"Dediler ki ey Zülkarneyn! haberin olsun Ye'cuc ile Me'cuc bu arzda fesad yapıp duruyorlar, onun için onlarla bizim aramıza bir sed yapman şartı ile sana biz bir harc versek olur mu?"

²⁴⁸ إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

"Biz verdik sana hakikatte kevser."

²⁴⁹ Hz. Enes (radiyallahu anh) anlatıyor: "Resulullah (aleyhissalâtu vesselâm)'a "Kevser nedir?" diye sorulmuştu. "Cennette bir nehirdir. Allah onu bana verdi. O, süttten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Onda (nehirde) bir kuş vardır, boynu deveboynuna benzer!" buyurdular. Hz. Ömer atılarak: "Öyleyse o müreffektir!" dedi. Aleyhissalâtu vesselâm da: "Onu yiyen, ondan da müreffektir!" buyurdular."

Vech-i melîhi üzre şekl-i elif ki vardır

Gör hatt-ı istivayı *Şakk-ı Kamerde* âsân (g. VIII / 11)

(*Gül yüzünde elif şekli vardır ki bu eşit çizgileri “ayın yarılması” mucizesinden kolayca görebilirsin.*)

Şair beyitte Hz. Peygamberi anlatırken O’nun mucizelerinden bahsetmektedir. Ayın yarılması mucizesi Kur’ân-ı Kerimde geçmekte olup şair *Şakk-ı Kamer* kelimesini kullanarak nakıs iktibas yapmıştır. Mucize ayette şu şekilde geçmektedir. *Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı* (el-Kamer, 54/1)²⁵⁰. Şiirde bu ayet asıl manasında kullanılmamıştır.

Sözlükte "yarılmak, bölünmek" anlamındaki inşikak ile "ay" manasına gelen kamer kelimelerinden oluşan bu tabir "ayın iki parçaya bölünmesi" demektir. Bu anlamda şakku'l-kamer de kullanılmıştır. İnşikakul-kamer tabiri Kur'an-ı Kerim'de kıyametin yaklaştığını bildiren ayette geçmektedir (el-Kamer, 54/1).²⁵¹

Hazret-i pâşâya sihründen şikayet eylerem

Kim ‘asa-yı adl ile i’caz-ı Mûsâ gösterir (g. X / 22)

(*Paşa hazretlerine senin büyüünden şikayet ederim ki adalet asasıyla Mûsâ'nın mucizesini gösterir.*)

Şair Bu beyitte Musa (a.s)’nın asası ile yaptığı mucizesine telmihte bulunmuştur. Beyitte şair divan şiirinde çokça kullanılan Mûsâ (a.s)’nın asasını konu almış ve Araf suresinin 17.²⁵² ayetine telmihte bulunmuştur.

اَفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ / وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعَرِّضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُّسْتَمِرٌّ / وَكَذَّبُوا وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ وَكُلُّ أَمْرٍ مُّسْتَقَرٌّ²⁵⁰ وَانْتَشَقَّ الْقَمَرُ

“Yaklaştı Saat, yarıldı Kamer.(1) Hâlâ bir âyet görseler yüz çevirip derler: müstemir bir sihir.(2) Yalan dediler, hevâlarına uydular, hâlbuki her emir müstekir.(3)”

²⁵¹ İlyas Çelebi, ‘İnşikâku’l-Kamer’, *DİA*, 2000, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 343-345

²⁵² وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

“Sonra onlara önlerinden ve arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım, sen de çoğunu şükredici bulmayacaksın.”

Asa ile yapılan diğerk mucize ise Şuarâ suresinin 63.²⁵³ ayetinde geçmektedir.

Bezm-gâhı ferşinün ferrâşı olmışdur nesîm

Kim dem-â-dem nefh-i enfâs-ı Mesîhâ gösterür (g. X / 38)

(Rüzgâr onun meclisinin hizmetçisi olmuştur ki zaman zaman 'İsâ'nın nefesinin üfürmesini gösterir.)

İsa (a.s) ölüleri diriltmesi yönüyle genelde nefesi ile divan şiirinde yerini almış olup bir mazmun halini almıştır. Bu yönüyle Âl-i İmrân suresinin 49.²⁵⁴ ayetine telmih yapılmıştır.

Hükmine halkı Süleyman bigi mahkûm itmeğe

Gamzesini hançer eyler la'lini hatem tutar (g. VIII / 6)

(O sevgili halkı Süleymân (a.s) gibi hükmine uydurmak için gamzesini hançer, dudağını da mühür yapar.)

Bu beyitte şair sevgiliye seslenerek Süleyman (a.s)'ın mühründen bahsetmektedir. Bu beyitte sevgilinin dudağı Süleyman (a.s)'ın mührüne benzetilmiştir. Telmih asıl manası için kullanılmamıştır. Bilindiğı üzere Kur'ân-ı Kerimde birçok yerde Süleyman (a.s)'ın sultanlığından bahsedilmektedir. Süleyman (a.s) bu sultanlığına elinde bulundurduğu bir mühür ile hükmettiğı divan edebiyatında yaygındır. Süleyman (a.s)'ın

²⁵³ فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ

“Bunun üzerine Musâ'ya "vur Asan ile denize " diye vahyeyledik, vurunca bir infilak etti her bölük koca bir dağ gibi oluverdi.”

²⁵⁴ وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخُرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِن كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ

“Hem Ben-î İsrail'e bir Resul olarak, şöyle ki: ben size Rabbinizden bir âyetle geldim, ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir mahlûk biçirim de içine üflerim, Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur, yine Allah'ın izniyle gözsüzü ve abraşı iyi eder ve ölüleri diriltirim ve evlerinize ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm elbette bunda size şüphesiz bir âyet vardır eğer iman edecek iseniz.”

mührünün olduğunu ise Hadis-i Şeriften öğrenmekteyiz ki şöyle geçer: ...ve Hz. Süleyman'ın mührü olduğu halde çıkar²⁵⁵.

Sen Şeh için hutbede okur hatib

Nasrun min-Allahi ve fethun karib (k. V.21/b)

(*Hatip senin için hutbede okur: "...Allah'dan nusrat ve yakın bir fetih..."*)

Şairimiz beyitte o zamanın sultanına övgüde bulunurken Saf(61/13)²⁵⁶ suresinden nakıs iktibas yaparak ona duada bulunmuştur.

Mâ zâğ kuhliyle mükehhel durur gözün

Nola fûâdunun sıfatı olsa mâ teğâ (k. III/18)

(*Gözün "gözü şaşmadı" sürmesiyle sürmelenmiştir. Gönlünün sıfatı da "sınırı aşmadı" olsa ne olur.*)

Şair bu beyitte Necm(53/17)²⁵⁷ suresinden bir ayetin bazı kelimelerini alarak nakıs iktibas yapmış ve Hz. Peygamberin Miraç gecesine telmihte bulunmuştur.

Oynadı gözüm *ahsen-i takvimüne* bakdum

Galib dilümüz şol leb-i 'unnab ile oynar (k. 46/2)

(*Güzel yaratılışına bakınca gözüm oynadı. Hünnap dudaklarıyla da gönlümüz oynar.*)

Şair bu beyitte *ahsen-i takvim* lafzı ile Tin(95/4)²⁵⁸ suresinde geçen bir ayetten nakıs iktibas yapmıştır. Bu iktibas asıl manasının dışında mecaz anlamında kullanılmıştır.

²⁵⁵ "Dâbbe, yanında Hz. Musa'nın asâsı ve Hz. Süleyman'ın mührü olduğu halde çıkar. Mü'minin yüzünü asa ile parlatacak, kâfirin burnunu da mühürle damgalayacak. O zamanda yaşayan insanlar bir araya geldiklerinde mü'min- kâfir belli olacaktır." (Ahmed b. Hanbel, "Müsned", II, 491)

²⁵⁶ وَأُخْرَى تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشْرُ الْمُؤْمِنِينَ

"Diğer biri de ki onu seveceksiniz; Allah'dan nusrat ve yakın bir fetih, hem mü'minleri müjdele."

²⁵⁷ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى

"Göz, ne şaştı ne aştı."

Kaddün durur çü serv-i gülistan-ı *Festekim*

Lutfiyle *Sidreden* nite olmaya *münteha* (k. III/14)

Bu beyitte şair iki sureden nakıs iktibasta bulunmuştur. Bu iktibaslar asıl manasında kullanılmıştır. Sidre ve münteha Kur'an-ı Kerimde Necm(53/14)²⁵⁹ suresinde sidreti'l- münteha olarak geçmektedir. Festekim ise Yunus (10/89)²⁶⁰ ve Hud (11/112)²⁶¹ suresinde geçmektedir.

---

²⁵⁸ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

"Ki biz insanı en güzel bir biçimde yarattık."

²⁵⁹ عِنْدُ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى

"Sidre-i münteha'nın yanında."

²⁶⁰ قَالَ قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتِكُمْ فَاسْتَقِيمُوا وَلَا تَلْبِغُوا سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

"Peki, buyurdu: duanız kabul olundu, siz yine istikamette devam edin ve kendini bilmiyenlerin meslekine uymayın."

²⁶¹ فَاسْتَقِيمُوا كَمَا أَمَرْتُ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Onun için emr olduğun gibi doğruluk et: sen ve beraberinde tevbe eden de aşırı gitmeyin, çünkü o her ne yaparsanız basîrdir."

SONUÇ

Bu çalışmada 15. Yüzyıl Dîvan şairlerinden beş şairin Türkçe Divan'ları incelenmiştir. Bu şairlerden üçü (Avnî, Adnî, Cem Sultan) devlet ricalinden, biri (Mihri Hâtun) kadın şairlerden, biri (Cemâlî) ise normal medrese eğitimi almış adı fazla duyulmamış klasik divan şairlerindedir. Her ne kadar bu çalışmada ayet ve hadis iktibasları asıl konu olarak ele alınsa da sûre adları ve ayet ve hadise yapılan telmihler de incelenmiştir. İncelemiş olduğumuz bu divanlarda her şairin biyografisi ve eserleri hakkında kısaca malumat verildikten sonra tesbit edebildiğimiz ayet ve hadis kullanımını ortaya koymaya çalıştık.

İncelemiş olduğumuz şairlerin dini bilgilerinin gayet iyi dercede olduğunu Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerife yapılan iktibas, telmih ve işaretlerden anlayabiliriz. Çünkü bir kimsenin Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif gibi ilimlerden yararlanabilmesi için bu ilimlere vakıf olması icap eder.

Şairlerin ayet ve hadis yönünden iktibas veya telmih sanatını kullanırken divan şiirinin ölçüsü olan aruz ölçüsüne uygunluğu sağlamak amacıyla ayet ve hadiste lafzan bir değişikliğe gittikleri görülmektedir. Bunun örneğini aşağıda verdiğimiz beyitte görebiliriz.

Gûşın *ulü'l-elbâb* tutup *fa'tebirûya*

Her gûşede bu vaz'ı ider cümle temâşâ (CD g. I /17)

İncelemiş olduğumuz divanlarda ayet ve hadislerin lafzen iktibas ve telmih yönüyle kullanımı şu şekilde olmuştur:

1. Şiirlerde tam iktibas yapıldığı görülmektedir. Aşağıda verdiğimiz şair iktibas ettiği ayetin tamamını almıştır.

Bâki oldurur cihânda bî-gümân

Hak buyurdı *küllü men âleyhâ fân* (Mihri Hatun, TAZ. XVI

/2)

(Şüphesiz âlemde tek baki olan Hz. Allâh; bütün herşey fanidir, buyurdu.)

2. Nakıs iktibas yapılmıştır.

Başunda tâc-ı lafz-ı le ‘amruk külâh idi

Levlâk hil‘atı olıcak kaddüne ‘abâ (CD. k. III/39)

(“Sen olmasaydın” hitabı boyuna kaftan olunca “ömrüne yemin olsun ki” lafzının tacı başında külâh oldu.)

3. Bazı iktibaslarda sadece mana yönüyle yapılmıştır.

Her ne deñlü cürmüñe hadd ü nihayet yoğsa

‘Avnîyâ kat‘ eyleme señ avn-i Rahmândan ümîd

(Ey Avnî, senin günahın ne kadar da çok olsa, sakın Allahü Teâlâ’nın rahmetinden ümidini kesme.)

4. Telmihler olayla ilgili yerin ismi ve olayla ilgili bir özellik verilerek yapılmıştır. Örnek olarak Musa (a.s)’ın Tur Dağı’nda Hz. Allâh ile mükâlemesi şu şekilde telmih yapılarak verilmiştir.

Tûrı kılduñ dâ’imâ aña makâm

Eyledüñ anuñ ile biñ bir kelam (Mihri Hatun, TAZ. X / 28)

(Tûr Dağını O’na makam kıldı ve O’nunla bin bir kelam ettin.)

5. Telmihlerden bir kısmı olayla ilgili bir şahsın ismi ve yaşanan olaydan bir kısım verilerek yapılmıştır.

Hâkden halk eyledüñ âdem ‘ayân

Sen yaratduñ ins ü cinni bî-gümân (Mihri Hatun, TAZ. II/7)

(Âdem (a.s) topraktan yarattın, şüphesiz insanları ve cinleri sen yarattın.)

İncelemiş olduğumuz bu divanlarda ayet, hadis ve sure adlarının kullanımını ne amaçla ve hangi sebeple kullanıldığını şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1. Şair beyitte kendi duygu ve düşüncesini güçlendirmek veya bir güzellik katmak için iktibastan yararlanmıştır. Bunun örneğini şu beyitte görebiliriz. Şöyleki aşağıda verilen beyitte şair Hz. Muhammed’den

bahseden o düşüncesini kuvvetlendirmek ve biraz daha güzellik ve övgü katmak için iktibas yapmıştır.

Başunda tâc-ı lafz-ı le‘amruk külâh idi

Levlâk hil‘atı olıcak kaddüne ‘abâ

(“*Sen olmasaydın*” hitabı boyuna kaftan olunca “*ömrüne yemin olsun ki*” lafzının tacı başında külâh oldu.)

2. Divanlarda tevhid ve münacat bölümlerinde Hz. Allâh ve Hz. Muhammed (a.s) övülürken veya sıfatlarından bahsedilirken ayet veya hadisten iktibas yapılmıştır. Örnek olarak aşağıda verilen beyitte Hz. Allâh’ın baki sıfatından bahseden şair bu düşüncesini kuvvetlendirmek için bu ayetten (Rahmân, 55/26) iktibas yapmıştır.

Bâki oldurur cihânda bî-gümân

Hak buyurdu küllü men âleyhâ fân (Mihri Hatun, TAZ. XVI

/ 2)

(*Şüphesiz âlemde tek baki olan Hz. Allâh; bütün herşey fanidir, buyurdu.*)

3. Şair beyitte bir hatırlatmada veya bir öğütte bulunduğu zaman iktibas yapmıştır.

Kâfirüñ inkârına güş itme ki ehl-i nârdur

Mü‘minüñ kâlû-belâda sıdk ile ikrârın öğ (Mihri Hatun TAZ. VII

/ 8)

(*Kâfirin inkârına kulak verme, zaten onlar cehennem ehlidir ki Müslümanların evet sen bizim rabbimizsin dediği zamanı öv.*)

4. Genelde kasidenin medhiye bölümünde şair bir kimseyi överken veya ona dua ederken iktibas veya telmihten yararlanmıştır. Şair aşağıda verdiğimiz beyitte birini överken ona şu şekilde telmihte bulunarak duada bulunmuştur.

Kimdür ol Sultân Ahmed ibn-i Sultân Bâyezid

Gicesi *Kadr* olsun anuñ dâ’imâ gündüzi ‘ıyd (Mihri Hatun k.

19 / 7)

(O Sultan Bayezid'in oğlu Sultan Ahmet ki onun her gecesi Kadir gecesi gibi gündüzü ise bayram gibi olsun.)

5. Bazı iktibaslar sadece kelime anlamı için kullanılmıştır. Bunun örneğini şu beyitte görebiliriz.

Ol kadar 'azm eyledi fevke'l-a'lāya her nefis

'Arş-ı a'lā ile bir oldı saña *tahte's-serā* (TAZ. V / 9)

(Her nefis en üst makama çıkmak istedi ama ulaşamadı hâlbuki arş-ı âlâ ile yerin altı sana bir oldu.)

6. Bazı telmihler sevgiliye uyarlanmış ve ona ait bir özellik olarak kullanılmıştır. Mesela peygamberlere ait bazı araçlar sevgilinin bir özelliği olarak kullanılmıştır. Bu durumu şu beyitte görebiliriz.

İns ü cin râm olmadığıçün hükmüne

La'lüni *müht-i Süleyman* eyledün (AD. g. 14/3)

(İnsan ve cin hükmüne boyun eğmediği için dudaklarını Süleymanın mührü eyledin.)

7. Kur'ân-ı Kerim'de bazı sureler divan şiirinde kalıplaşmış ve bir manada sebat etmiştir. Böyle olunca şairler bu sureleri kazandığı manaya göre kullanmışlardır. Aşağıda verilen beyitler buna örnektir.

Zülf ü ruhun hayâliyile rûz u şeb gerek

Virdüm dilümde sûre-yi *Nûr* u *Duhân* edem (AD. g. 59/4)

(Senin saçının ve ruhunun hayali ile gece ve gündüz gerek, dilimde *Nûr* ve *Duhân* sûrelerini okuyayım.)

Yolında bilmege sıdkımı hüsni mushafına

Tefe'ul eyleyicek geldi *Sure-i İhlâs* (CSD. g. CLI/3)

(Senin yolunda doğruluğumu sınamak için Kur'ân-ı Kerîm'den fal tutmak istedim ama *İhlâs* suresi nazil oldu.)

Beyitlere baktığımızda şairlerin iktibas, telmih ve sure adlarını kullanmalarındaki büyük etken şiirde değişik bir estetik hava oluşturmaktır.

İktibas ve telmih daima şiiri güçlendirici bir görev üstlenmiştir. Şairlerin hadisten daha çok ayetlere yöneldiği görülmektedir.

Sonuç olarak: 15. yüzyıl divan şairlerinden incelemiş olduğumuz bu beş şairden yola çıkarak, İslami dönem Türk edebiyatına büyük kaynaklık eden Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'in bu dönemde de ne kadar etken bir hal aldığı görülmüş oldu. Şairler Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'i kendi kültür hazinelerinde yorumlayarak ve sanat amacı güderek en iyi şekilde kullanmışlardır.

İncelediğimiz bu beş şairin divanında iktibas 33, telmih 89, sure adları ise 9 tanedir. Bu durumu tablo halinde şöyle verebiliriz.

Divanlarda geçen ayetlerin kullanım indeksi:

- Ahzab (33/40); [Cem Sultan, k. IV/38]
Alak (96/2); [Mihri Hatun, TAZ. XV / 2]
Âl-i İmrân (3/49); [Avnî, g. 14/4], [Avnî, g. 48/1], [Cem Sultan, k. VI/22],
[Mihri Hatun, MD. g. 201 / 3], [Mihri Hatun, k. XVII/1]
Al-i İmran (3/55); [Mihri Hatun, TAZ. X /29,30]
Al-i İmrân (3/59); [Mihri Hatun, TAZ. II / 7; XV /1; VII / 14,42]
Al-i İmrân (3/7); [Cemâli, g. I /17]
Al-imrân (3/96), [Adnî, k.1/13]
Ankebût (29/14); [Cem Sultan, g. CCXXXIX/5], [Mihri Hatun, TAZ. XI
/19; X / 9]
Araf (7/107), Taha (20/22); [Cem Sultan, k. VI/17]
Araf (7/143); [Mihri Hatun, TAZ. X / 28]
Araf (7/158); [Cem Sultan, k. IV/84]
Araf (7/172); [Mihri Hatun, TAZ. VII / 8]
Bakara (2/1); [Cem Sultan, g. CCXXIII/2]
Bakara (2/102); [Mihri Hatun, g. XVI / 2]
Bakara (2/34); [Mihri Hatun, TAZ. X / 7,8]
Bakara (2/36); [Mihri Hatun, g. 174 / 4]
Bakara (2/97); [Cem Sultan, k. IV/43]
En'âm (6/127), Yûnus (10/25); [Cem Sultan, k. IV/78]
Enbiya (21/22); [Mihri Hatun, TAZ. II / 34]

Enbiya (21/30); [Cem Sultan, g. CCCX/5]
Enbiya (21/57-58); [Cemâlî, k. I /49]
Enbiyâ (21/68-69); [Avnî, g. 56/2], [Mihri Hatun, TAZ 1X / 13,14]
Enbiya (21/69); [Cem Sultan, g. CCXLVII/3]
Enbiyâ (21/81); [Cem Sultan, k. VIII/3]
Enbiyâ (21/83); [Cem Sultan, k. VIII/4], [Mihri Hatun, TAZ. X /18]
Enbiya (27/107); [Mihri Hatun, TAZ. IV / 14]
Fâtiha (1/6); [Cem Sultan, g. CCXVIII/2]
Fâtiha (1/7); [Cem Sultan, k. IV/4]
Fecr (89/7-8); [Avnî, g. 56/2]
Fetih (48/28); [Mihri Hatun, TAZ. IV / 15]
Hac (22/1); [Cem Sultan, g. CCXXIII/8]
Hadid (57/3); [Mihri Hatun, TAZ. II / 16]
Hadid (57/6); [Cem Sultan, g. CVIII/1]
Haşr (59/2); [Cemâlî, g. I /17]
Hicr (15/28-29); [Cem Sultan, g. LII/3]
Hicr (15/72); [Cemâlî, k. III /39]
Hûd (11/37); [Cem Sultan, k. VII/46], [Mihri Hatun, TAZ. X / 10]
İhlâs (112/1); [Mihri Hatun, TAZ. II / 6, 8]
İhlâs (112/2); [Mihri Hatun, TAZ. II / 8]
İnfitar (82/10-11); [Mihri Hatun, g. II / 10]
İnsân (76/18); [Cem Sultan, g. CIV/2]
İsrâ (17/1); [Cem Sultan, k. IV/41], [Mihri Hatun, TAZ. V / 10; X / 35]
İsrâ (17/34); [Cem Sultan, g. CCXVIII/5]
Kadir (97/1-3); [Mihri Hatun, k. 19 / 7]
Kadr (97/2); [Cem Sultan, g. CCLXXIII/3]
Kamer (54/1); [Cem Sultan, k. IV/28]
Kasas (28/15); [Avnî, g. 48/1]
Kasas (28/76); [Cem Sultan, k. VIII/11]
Kehf (18/ 107), [Adnî, g. 4/7], [Cem Sultan, g. CLIII/5]
Kehf (18/94); [Cemâlî, k. 1 /53]
Kevser (108/1); [Cem Sultan, k. VII/16], [Cemâlî, g. VIII / 4]
Maide (5/45); [Cem Sultan, g. CLI/2]

Meryem (19/52); [Avnî, g. 53/2], [Cemâlî, k. 1 /9, 22]
Mü'minün (23 / II), [Adnî, g. 4/7]
Müzzemmil (73/20); [Mihri Hatun, TAZ. II / 15]
Nebe (78/10); [Cem Sultan, g. I/1]
Nebe (78/40); [Mihri Hatun, TAZ. XV / 2]
Neml (27/17); [Cem Sultan, k. IX/35], [Mihri Hatun, TAZ. X / 25]
Neml (27/18); [Avnî, g. 2/2], [Cem Sultan, k. III/14]
Neml (27/30); [Cem Sultan, g. CCXVIII/1], [Mihri Hatun, k. 1/1]
Nisa (4/125); [Mihri Hatun, TAZ. X / 56]
Nisa(4/78); [Mihri Hatun, TAZ. XVI/7]
Nur (24/35); [Cem Sultan, g. LXVII/2]
Rahmân (55/26); [Mihri Hatun, TAZ. XVI / 2]
Rahman (55/26-27); [Mihri Hatun, TAZ. II / 28]
Rahman(55/22); [Mihri Hatun, g.61/3]
Sad (38/ 16, 26, 53), Mümin (40/27); [Avnî, g. 31/5]
Sad (38/3); [Cem Sultan, g. CLI/1; CCXXXIX/5]
Sad (38/35); [Cem Sultan, k. IX/35]
Saffat (37/102); [Mihri Hatun, TAZ. X / 15]
Saffat (37/107); [Mihri Hatun, TAZ. X / 16]
Saffât (37/35); [Cem Sultan, k. II/1]
Secde (32/19); [Cem Sultan, k. VI/18], [Cem Sultan, k. IX/30]
Taha (20/22); [Avnî, g. 1/1], [Cemâlî, k. I /4]
Taha (20/6); [Mihri Hatun, TAZ. V / 9]
Tahrim (66/8); [Cem Sultan, g. CCXXXIX/2]
Tebbet (111/1); [Cem Sultan, k. IV/90]
Tur (52/24); [Mihri Hatun, TAZ. X /12]
Yâsîn (36/78); [Mihri Hatun, k. XVII/1]
Yûsuf (12/ 10, 35); [Cem Sultan, k. VIII/5]
Yûsuf (12/10), [Adnî, g. 42/6]
Yûsuf (12/31); [Avnî, g. 23/4; 60/4], [Mihri Hatun, g. CXCII / 2]
Yûsuf (12/35); [Mihri Hatun, TAZ. X / 20]
Zümer (39/53); [Avnî, g. 8/5], [Mihri Hatun, TAZ. VI a / 9]

Divanlarda geçen hadislerin kullanım indeksi:

Aclûnî, II, 164, hadis nr. 2123; [Cem Sultan, k. IV/52]

Aclûnî, II, 87, hadis nr. 1835; [Cem Sultan, k. IV/7]

Ahmed b. Hanbel, "Müsned", II, 491, [Adnî, k. 1/29]

Camiu's Sağır: 2.c.2122.no – Taberani Kebir, [Adnî, k. 1/13]

Tirmizi, Kıyâmet 15, (2445), [Adnî, g. 33/5], [Mihri Hatun, g. 18 /4]

Tablo 1: Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mihri Hatun ve Cemâlî'nin divanlarında iktibas, telmih ve sure adlarının kullanımı

ŞAİRLER	İKTİBAS SAYISI	TELMİH SAYISI	SURE SAYISI
ADNÎ		5	1
AVNÎ	2	10	
CEM SULTAN	18	23	7
MİHRÎ HATUN	32	14	2
CEMÂLÎ	11	7	1

Çıkarılmış olduğumuz indeks ve tabloya bakarak çalışmamıza mevzu olan divanlarda kullanılan iktibaslar bu şekilde olup nicel olarak bu kadar çıkmıştır. Adnî, Avnî ve Cemâlî'de iktibasların az çıkmasındaki sebep ise divanlarda iktibas sanatının az kullanılması ve divanların şiir sayısı bakımından az olması olarak değerlendirilebilir.

İktibas edilen ayet ve hadisler:

Zümer, 39/53

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“De ki: ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağrifet buyurur, şüphesiz ki O öyle Gafur öyle Rahim O.”

Sad, 38/16

وَقَالُوا رَبَّنَا عَجَلْنَا لَنَا قِطْعًا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ

“Bir de Ya Rabbenâ bizim pusulamızı hesap gününden evvel acele verdediler.”

Fâtiha, 1/7

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

“O kendilerine in'am ettiğin mesutların yoluna. Ne o gadap olunanların ne de sapkınların.”

Araf, 7/158

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“De ki: ey insanlar! Haberiniz olsun ben size, sizin hepinize Allah’ın Resulüyüm, o Allah ki bütün semâvat-ü arzın mülkü onun, ondan başka ilâh yok, hem diriltir hem öldürür, onun için gelin iman edin Allah’a ve Resulü’ne, Allah’a ve Allah’ın bütün kelimatına iman getiren o ümmî Peygamber’e ve ittibâ edin ona ki bu hidâyete erebilesiniz.”

Sad,38/3

كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنْ قَرْنٍ فَنَادَوا وَلَا تَجِئْ مِنَّا بِسُلْطَانٍ

“Kendilerinden evvel "nicelerini helâk ettik! Çığırıştılar: Değildi fakat vakti halâs.”

Maide, 5/45

بِالسِّنِّ وَالسِّنِّ بِالأُذُنِ وَالأُذُنِ بِالأَنْفِ وَالأنْفِ بِالعَيْنِ وَالعَيْنِ بِالنَّفْسِ النَّفْسَ أَنَّ فِيهَا عَلَيْهِمْ وَكَتَبْنَا الظَّالِمُونَ هُمْ فَأُولَئِكَ اللهُ أَنْزَلَ بِمَا يَحْكُمُ لَمْ وَمَنْ لَهُ كَفَّارَةٌ فَهُوَ بِهِ تَصَدَّقَ فَمَنْ قِصَاصٌ وَالْجُرُوحِ

“Hem ondan üzerlerine şöyle yazdık: cana can, göze göz, buruna burun, dişe diş, carhler birbirine kıyasır, kim de bu hakkını sadakasına sayarsa o,

ona keffaret olur ve her kim Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmezse onlar hep zalimlerdir.”

Nur, 24/35

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوهٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah, Semavât-ü arzın nûrudur, nûrunun temsili sanki bir mişkât; içinde bir mısbah, mısbah bir sırçada, sırça sanki bir kevkebi dürrî (bir inci yıldız), mübarek bir ağaçtan tutuşturulur: bir zeytundan ki ne şarkîdir ne garbî, yağı hemen hemen ateş dokunmasa bile ziya verir, nûr üzerine nûr, Allah nûruna dilediğini hidayet buyurur ve insanlar için meseller darb eyler ve Allah, her şeye alîmdir.”

Nebe, 78/10

وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا

“Ve geceyi bir libas yaptık.”

Hadid, 57/6

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَهُوَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

“Geceyi gündüze sokar, gündüzü geceye sokar ve bütün sînelerin kühünü bilir.”

Enbiya, 21/30

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ

“Ya o küfredenler görmedilerdemi ki Semavât-ü arz bitişik idiler de biz onları ayırdık, hayatı olan her şeyi sudan yaptık, hâlâ inanmıyorlar mı?”

Neml, 27/30

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“Süleyman'dan ve o Rahmân, Rahim Allah'ın ismiyle.”

Fatiha, 1/6

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

“Hidayet eyle bizi doğru yola.”

İsrâ, 17/34

وَلَا تَقْرُبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا

“Yetim malına da yaklaşmayın ancak rüştüne erinceye kadar en güzel olan suretle başka, ahdi de yerine getirin, çünkü ahidden mesuliyet muhakkak bulunuyor.”

Bakara/1, Âl-i İmrân/1; Ankebût/1; Rûm/1; Lokmân/1; Secde/1

الم

(Elm)Elif, lâm, mîm.

Hac, 22/1

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ

“Ey o bütün insanlar! Rabbinize korunun, çünkü o saat zelzelesi çok büyük bir şeydir.”

Kadr, 97/2

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ

“Ne bilirdi ki sana? Ne kadir gecesi?”

Araf, 7/172

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

“Hem Rabbin: Ben-i Âdem’den, bellerinden zürriyetlerini alıp da onları nefislerine karşı şahid tutarak "Rabbiniz değilmiyim" diye işhad ettiği vakit, "pekâlâ Rabbimizsin, şahidiz" dediler: şahidiz, Kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu demeyesiniz.”

İhlâs, 112/1

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ

“De, o: Allah tek bir tektir.”

Al-i İmrân 3/59

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ

“Doğrusu Allah indinde İsa meseli Âdem meseli gibidir: Onu topraktan yarattı sonra da ona "ol!" dedi, o halde olur.”

Enbiya, 27/107

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“Ve seni sâde âlemîne rahmet olarak göndermişizdir.”

Taha, 20/6

لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَىٰ

“Bütün Semavât’takiler ve bütün Arzdekiler ve bütün bunların aralarındakiler ve bütün yerin dibindekiler hep onun.”

Zümer, 39/53

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

“De ki: ey nefisleri aleyhine israf etmiş kullarım! Allah’ın rahmetinden ümidi kesmeyin, çünkü Allah bütün günahları mağrifet buyurur, şüphesiz ki O öyle Gafur öyle Rahim O.”

Rahman, 55/22

يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ

“Çıkar onlardan inci ile mercan.”

Rahmân, 55/26

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

“Yer üzerindeki herkes fanî.”

Alak, 96/2

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

“İnsanı bir alaktan yarattı.”

Nebe, 78/40

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

“Çünkü biz size yakın bir azâbı ihtar ettik, o gün ki kişi ellerinin ne takdim ettiğine bakacak ve diyecek ki kâfir: ah ne olaydı ben bir türâb olaydım.”

Yâsîn, 36/78

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

“Yaratılışını unutarak bize bir de mesel fırlattı: kim diriltir o kemikleri onlar çürümüşken? dedi.”

Bakara, 2/269

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise çok bir hayır verilmiş demektir ve bunu ancak temiz akıllılar anlar.”

Haşr, 59/2

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ

“O ki Ehl-i kitap’dan o küfredenleri ilk haşr için diyarlarından çıkardı. Siz çıkacaklarını zannetmediniz onlar da zannettikleri kendilerini Allah’dan koruyacak mânialarıdır kaleleri, istihkâmları, fakat Allah onları hesap etmedikleri cihetten bastırdı ve kalblerinin içine korku düşürdü, öyleki evlerini bir taraftan kendi elleri bir taraftan da mü'minlerin elleriyle harab ediyorlardı, düşünün de ibret alın ey görececek gözleri olanlar!”

Hicr, 15/72

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ

“Resulüm! ömrüne kase olsun ki hakikaten onlar serhoşlukları içinde ne halt ettiklerini bilmiyorlardı.”

Saf, 61/13

وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِّنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ

“Diğer biri de ki onu seveceksiniz; Allah’dan nusrat ve yakın bir fetih, hem mü’minleri müjdele.”

Necm, 53/17

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ

“Göz, ne şaştı ne aştı.”

Tin, 95/4

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

"Ki biz insanı en güzel bir biçimde yarattık.”

Necm, 53/14

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ

“Sidre-i munteha’nın yanında.”

Yunus, 10/89

قَالَ قَدْ أُجِيبَتِ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَجِبْمَا وَلَا تَتَّبِعَانَّ سَبِيلَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Peki, buyurdu: duanız kabul olundu, siz yine istikamette devam edin ve kendini bilmiyenlerin meslekine uymayın.”

Buhâri, el-Enbiya, 3

...“Ey Âdem, sen, EBÛ'L-BEŞER'sin”...

Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, I, 138

“Vatan sevgisi imandandır.”

Aclûnî, II, 164, hadis nr. 2123

“Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.”

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *DİA*, C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994, ss. 389-427
- ATA, Mehmet Mahfuz, Zemzem Suyu ve Özellikleri, *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 17 s: 56, 2013, ss. 375-398
- BAYAR, O. Cemal. Kutadgu Bilig’de Ayet ve Hadisler, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, s. 1, 2011, ss. 105-118.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul: 2013,
- ÇATAK, Âdem. *Atebetü’l-hakayık’ta Dünya Algısı*, Ankara: Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, p. 1177-1202, Fall 2012.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed. Divan Şiiri, *Türk Dili [Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri)]*, C. LII, S. 415, 416, 417. (1986), ss. 1-17.
- ÇELEBİ, İlyas. ‘İnşikâku’l-Kamer’, *DİA* C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, ss. 343-345
- ÇELİK, Nilüfer. Fuzûli’nin Türkçe Divanı’nda Geçen Ayet ve Yorumları, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 6, 2001, ss. 131-148
- DERDİYOK, Çetin. *Cemâlî Hayatı, Eserleri ve Divanı*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü: 1994.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2003.
- DİLÇİN, Cem. *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. Kur’ân-ı Kerim Portalı, <http://mushaf.diyamet.gov.tr/#>, 21.05.2016.
- DOĞAN, Muhammed Nur. *Fatih Divanı ve Şerhi*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- DURMUŞ, İsmail, “İktibas”, *DİA*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 52
- ECE, Selami, “İktibas”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 19, 2002, ss. 39-53.

- ENGİN, Sedat. *Cem Sultan'ın Türkçe Divânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Adana, 2006.
- ENGİNÜN, İnci. *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- ERASLAN, Kemal, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- ERSOYLU, İ. Halil, *Cem Sultan'ın Türkçe Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.
- Fatih Sultan Mehmet, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: İhlas Gazetecilik Holding, 1993.
- Fazilet Neşriyat ve Tic. A.Ş., *Resimli Muhtasar İlmihal*, İstanbul: Fazilet Yayınları, 2014.
- GIYNAŞ, Kamil Ali. Hilâlî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012*, p.1133-1157, **TURKEY**
- GÜFTÂ, Hüseyin, 'Divan Şiirinde İlim', Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- GÜFTÂ, Hüseyin, 'Divan Şiirinde Ebû Cehil', *Güneyde Kültür*, 2007, ss. 35-40
- GÜZEL, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- HAKVERDİOĞLU, Metin. *Mihri Hatun Divanı (İnceleme- Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ahmet Yesevi Kazak-Türk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 1998.
- KELEŞ, Reyhan. *Divan Şiirinde Lafzî Ayet ve Hadis İktibasları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum: 2013.
- KİRAZ, Seydi. Türk İslam Edebiyatında Bir Peygamber Portresi: Hz. İsa, *Ekev Akademi Dergisi*, s. 60, 2014, ss. 261-280.
- KOLCU, Ali İhsan, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Erzurum: Salkım Söğüt Yayınları, 2011.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *Edebiyat Araştırmaları 1*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- KUZUBAŞ, Muhammet .“Hadis-i Şeriflerin Divan Şiirindeki Yeri”,*Yedi İklim Dergisi*, Mayıs Ayı Özel Sayısı, İstanbul: 2006: ss. 127-136.
- KUZUBAŞ, Muhammet. “Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur’ân”, *Diyanet İlmî Dergi*, Yaz Sayısı, Ankara: 2003, ss. 101-116.
- KÜÇÜK, Abdurrahman. TÜMER, Günay. *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.
- LEVEND, Âgah Sırrı. *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015,
- LEVEND, Agâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara: 1984.
- ÖĞÜT, Salim, “Telbiye”, *DİA*, C. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, ss. 396-397
- ÖZ, Mustafa. ‘Burak’ *DİA*, C. 6, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 417
- ÖZERVARLI, M. Said, “Firdevs”, *DİA*, C.13, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, ss. 123-124
- PALA, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- PARLATIR, İsmail, ENGİNÜN, İnci, ERCİLASUN, Ahmet B. ve öte, *Tanzimat Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara: 2006.
- PEKOLCAY, Necla, *İslami Türk Edebiyatı I*, İstanbul: Kitabevi, 1996.
- SITKI, Saffet. *Fatih Divanı*, İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi, 1944.
- ŞAHİNER, Necmeddin. *Edebî Sanatlar*, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1975
- ŞARLI, Mahmut. Garipnâme’de Bulunan Ayet ve Hadisler ile Bunların Kullanış Amaçları, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 9, 2000, ss. 143-166.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H. ‘CEM SULTAN’, *DİA*, C.7, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, ss. 283-284

- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: YKY, 2009.
- TOPALOĞLU, Bekir. “Tâhâ Sûresi”, *DİA*, C. 39 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 379-380
- TÜMER, Günay ve KÜÇÜK, Prof. Dr. Abdurrahman. *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları 1997.
- UZUN, Mustafa. “Kur’an: Edebiyat”, *DİA*, C. 24, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 414-417
- UZUN, Mustafa. “Telmih”, *DİA*, C. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, ss. 408-409
- ÜSTÜNER, Kaplan, *Divan Şiirinde Tasavvuf*, Ankara: Birleşik Yayınları 2007.
- ÜZÜM, İlyas. “Kirâmen Kâtibîn”, *DİA*, C. 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, ss. 59-60
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil. “Nûr Sûresi”, *DİA*, C. 33 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2007, ss. 247-248
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “İsra Suresi”, *DİA*, C.23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss. 177-178
- YAŞAROĞLU M. Kâmil, “Şems Sûresi”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, C. 38, S. 510
- YAVUZ, Salih Sabri, ‘Mirac’, *DİA* C. 30 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005. ss. 132-135
- YILDIRIM, Suat. “Besmele”, *DİA*, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, ss. 529-532
- YILDIZ, Âlim. Sirâcî’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, s. 1, 2011, ss. 127-150.
- YILMAZ, Mehmet. ‘Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler’, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- YÜCEL, Bilal. *Adnî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.